

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу. **Редакційна колегія:** Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова.
Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна.
Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 16 2022

ЗМІСТ

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського 3

Зустріч Президента України В. Зеленського з міністрами
закордонних справ держав Балтії та Північної Європи 4

Аналітика

Політичні акценти

Потіха А.
Саміт G20 на Балі: підсумки і вірогідний вплив
на подальші події 6

Закіров М.
Саміт ОДКБ у Єревані в оцінках політиків і експертів 13

Тарасенко Н.
Чи існує світовий тренд організації переговорів України
з Росією? Оцінки політиків і експертів 18

Аулін О. Історична пам'ять угорського політикуму в контексті російсько-української війни	28
--	----

Економічний ракурс

Кулицький С. Міжнародні економічні санкції проти Росії: оцінка стану і проблем їх реалізації (Початок. Продовження див. у № 17)	34
--	----

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України	46
Сучасні дослідження та розробки академічної науки	50
Наукові видання НАН України	59
Наука і влада	62

До уваги держслужбовця

Радченко В., Шумілова А. Спадщина Д. Багалія у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: до 165-річчя від дня народження та 90-річчя від дня смерті	64
--	----

Коротко про головне

«Україна ніколи не буде місцем розрухи!» – наголосив Президент України В. Зеленський.

«Бажаю здоров'я, шановні українці!

Коротко звітую про сьогоднішній день. Ранок почався зі Ставки. Фронт. Забезпечення армії. Енергетика. Зв'язок. Пункти незламності. Посилення нашої ППО. Робота з партнерами. Ситуація у прифронтових районах і придушення російських вогневих позицій. Усі ключові питання тримаємо у фокусі уваги Ставки.

Цієї доби, як і кожного божого дня, окупанти знову обстрілювали Херсон і громади області. Лише за один тиждень ворог 258 разів обстріляв 30 населених пунктів нашої Херсонщини.

Російська армія пошкодила й насосну станцію, яка забезпечувала постачання води в Миколаїв.

Ну що про них сказати? Ось це і є справжня суть тих випадкових “товаришів”, які заволоділи Росією. У них після 20 років правління на значній частині їхньої ж держави така розруха, ніби там пройшла війна. А це не війна – це вони пройшли.

Вони ні на що не здатні, окрім розрухи. Це все, що вони лишають по собі. І те, що вони роблять зараз проти України, – це їхнє намагання помститися. Помститися за те, що українці вже неодноразово захищали себе від них.

Україна ніколи не буде місцем для розрухи. Україна ніколи не прийме порядків від цих “товаришів” із Москви. Зробимо все, щоб відновити кожен зруйнований окупантами об'єкт, кожен будинок, кожне підприємство.

Сьогодні говорив про українські потреби в захисті та у відбудові з міністрами закордонних справ семи країн Північної Європи. Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Швеція, Норвегія, Ісландія. Подякував їм за цей спільний візит в Україну – дуже важливий саме зараз жест підтримки й солідарності.

Маємо домовленості щодо подальшої співпраці і в оборонній сфері, і в енергетичній, і щодо проектів відбудови нашої держави, і в санкційній сфері.

З кожною з делегацій обговорювали українську формулу миру, дуже детально – можливу участь кожної держави в реалізації пунктів формули.

Активно працюємо й для того, щоб створити спеціальний трибунал щодо злочину агресії Росії проти України. Працюємо на різних рівнях.

Обговорив, зокрема, і це сьогодні з міністрами закордонних справ країн-партнерів. Керівник Офісу А. Єрмак узяв участь у конференції, що відбулась у Франції. Там працюють члени робочої групи з питання створення трибуналу. Генеральний прокурор А. Костін і перша леді України представляли сьогодні нашу державу в Британії – там відбулася конференція щодо протидії сексуальному насильству в умовах війни. Пан Костін готується до зустрічі з міністрами юстиції “Великої сімки” в Берліні завтра.

Головна тема всіх цих заходів – відповідальність Росії за війну й терор. Завтра будуть іще новини.

Говорив з Прем'єр-міністром Нідерландів М. Рютте. До речі, Нідерланди надають Україні суттєву допомогу в підготовці трибуналу щодо агресії та у встановленні правди про всіх російських убивць і катів. Україна за це вдячна.

Почув дуже важливий сигнал від пана Прем'єр-міністра Рютте – сигнал щодо наступного року. Підтримка нашої держави лише зростатиме.

Зустрівся з амбасадорами нашої фандрейзингової платформи “United24”. А. Шевченко, О. Усик, С. Келлі – вони були в Києві, а відеозв'язком долучилися Е. Світоліна, Л. Шрайбер та Т. Снайдер. Головне питання – проходження цієї зими, допомога Україні з генераторами та іншим енергетичним обладнанням. Детальні новини – вже завтра, але зазначу: зробимо все, щоб Україна отримала максимум можливої допомоги світу.

І ще одне.

Обсяг акумульованих коштів для нашої ініціативи Grain from Ukraine зростає і вже – понад 180 млн дол. Це вже одна з історично найбільших українських гуманітарних ініціатив. А буде ще більшою.

Про фінансовий, технічний чи логістичний внесок до ініціативи Grain from Ukraine вже заявили Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Катар, Латвія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, США, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція, Європейський Союз – дуже вагома участь. Плюс Республіка Корея. Японія – з перших днів. А ще – НАТО і, звичайно, ООН.

Я дякую всім, хто бере участь!

Дякую всім, хто допомагає Україні реалізовувати нашу формулу миру! Впевнений, її можна реалізувати повністю – усі пункти так само, як і пункт щодо продовольчої безпеки.

Слава кожному нашому воїну! Слава всім, хто працює заради перемоги нашої держави!

І, будь ласка, зважайте на сигнали повітряної тривоги, не забувайте про це.

Слава Україні!» *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2022. – 28.11).*

Зустріч Президента України В. Зеленського з міністрами закордонних справ держав Балтії та Північної Європи

Президент провів зустріч із міністрами закордонних справ семи держав Балтії та Північної Європи.

Президент України В. Зеленський провів зустріч із міністрами закордонних справ Естонії У. Рейнсалу, Ісландії Тордіс Колбрун

Гилфадоттір, Латвії Е. Рінкевичсом, Литви Г. Ландсбергісом, Норвегії А. Вітфельдт, Фінляндії П. Хаавісто та Швеції Т. Біллстрьомом.

Глава держави зазначив, що спільний візит міністрів закордонних справ семи держав Балтії та Північної Європи є важливим сигналом міцної підтримки й солідарності країн-партнерів з Україною, особливо в часи найсерйозніших викликів.

«Напевно, у такому широкому складі ми вас приймаємо в Україні вперше. Робимо це із задоволенням. Ми надзвичайно раді, що ви перебуваєте на боці правди, на світлому боці в цій війні – на боці України та нашої боротьби за незалежність і свободу», – наголосив В. Зеленський.

Президент України подякував країнам Балтії та Північної Європи за незмінно активну, дієву підтримку нашої держави в захисті своєї територіальної цілісності та незалежності.

В. Зеленський зазначив, зокрема, істотну оборонну, фінансову та гуманітарну допомогу балтійських і північноєвропейських партнерів в умовах повномасштабної збройної агресії Росії. «Особливо цінуємо підтримку міцності Збройних сил України, медичну та реабілітаційну допомогу нашим пораненим, проведення навчально-тренувальних місій, таких важливих для українських військових, підтримку вимушених переселенців з України, які через війну виїхали за кордон», – наголосив Президент.

Глава держави привернув особливу увагу до викликів зимового періоду й терору Росії, спрямованого на цивільний енергетичний сектор. У цьому зв'язку було окремо відзначено критичну необхідність у наданні Україні сучасних систем протиповітряної й протиракетної оборони та потребу невідкладної підтримки енергетичної системи нашої країни.

Сторони наголосили на важливості подальшого нарощування санкційного тиску на Росію, а також скоординованої роботи над створенням спеціального трибуналу з розслідування злочину російської агресії та механізмом компенсації збитків, завданих агресією Росії проти України.

В. Зеленський подякував партнерам за тверду підтримку євроінтеграційних прагнень України, зокрема з метою якнайшвидшого початку переговорів про вступ до Європейського Союзу, а також відзначив важливість подальшого сприяння в реалізації нашою державою стратегічного курсу на членство в НАТО.

Президент України акцентував на важливості участі відповідних держав у реалізації української гуманітарної ініціативи Grain from Ukraine та вагомій ролі фінансового внеску кожного партнера в забезпечення продовольчої безпеки у світі (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2022. – 28.11).*

Аналітика

Політичні акценти

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Саміт G20 на Балі: підсумки і вірогідний вплив на подальші події

На Балі в Індонезії 15–16 листопада відбувся 17-й саміт лідерів країн G20, тобто 20 найбільш економічно потужних держав світу. Однією з важливих тем стала війна, яку розв'язала Російська Федерація на території України, зазначив Президент Індонезії Д. Відодо. Він наголосив, що війна призвела до руйнувань і величезних людських страждань, а також негативно вплинула на світову економіку.

Проте від саміту G20 мало хто чекав радикальних рішень із засудженням російської агресії в Україні. Як відомо, Росія залишається членом G20, а всі рішення приймаються консенсусом. Як інформують ЗМІ, глава МЗС Росії С. Лавров достроково залишив саміт, але російський вплив на підсумкове комюніке виявився доволі відчутним. Там війна Росії проти України не згадується майже взагалі, а ті формулювання, у яких вона таки є, остаточно підкреслюють: єдності G20 у питанні російської агресії немає, це питання віддали на відкуп національним урядам.

Разом з тим, як зазначають спостерігачі, у фіналі G20 хоча й неодностайно, але засудила російську агресію проти України. Крім того, як представники колективного Заходу, так і лідери Сходу – Індії і Китаю – засудили те брязкання ядерною зброєю, що останнім часом дозволяє собі Путін. Після завершення зустрічі більшість членів G20 засудили війну Росії проти України – було прийнято відповідну декларацію, в якій висловлено вимогу «повного та беззастережного виходу Росії з території України». «Більшість членів різко засуджують війну РФ в Україні та наголошують, що вона завдає величезних людських страждань і посилює наявні проблеми у світовій економіці, обмежуючи зростання, збільшуючи інфляцію, порушуючи ланцюжки поставок, посилюючи енергетичну та продовольчу нестабільність, підвищуючи ризики для фінансової стабільності», – сказано в повідомленні (URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20221116-vijna-v-ukrayini-top-tema-zustrichi-g20-pidsumky-samitu-velykoji-dvadczyatky>. 2022. 16.11).

Також лідери G20 за підсумками саміту закликали до «повного виконання» договору щодо зерна в Чорному морі, наголосивши на його важливості для підтримки глобальної продовольчої безпеки.

Учасники саміту заявили, що вітали зернову угоду за посередництва ООН і її зусилля щодо ослаблення напруженості та запобігання глобальній відсутності продовольчої безпеки й голоду в країнах, що розвиваються, у світлі вторгнення Росії в Україну. «Наголошуємо на важливості повної, своєчасної та постійної реалізації угоди всіма відповідними зацікавленими

сторонами, а також нагадуємо заклики Генерального секретаря ООН щодо продовження зусиль сторін», – зазначається в декларації.

У свою чергу Євросоюз та Австралія опублікували спільну заяву, у якій рішуче підтримали Україну та заявили, що залишаються непохитними в підтримці Української держави в умовах російсько-української війни. «Лідери найрішучішим чином засудили неспровоковану, незаконну та невиправдану агресивну війну Росії проти України», – ідеться в заяві, опублікованій під час саміту G20.

Тим часом Президент Франції Е. Макрон заявив, що G20 не хоче ані війни в Україні, ані ядерного шантажу, зустріч наголосила на «великому зближенні позицій щодо підштовхування Росії до деескалації». «Росія має повернутися за стіл переговорів. Китай може зіграти з нами більш активну посередницьку роль у найближчі місяці», – наголосив Е. Макрон.

За його словами, китайський президент щиро бажає уникнути ядерної ескалації та покласти край війні.

Канцлер Німеччини О. Шольц написав у себе в твітері після саміту G20, що найважливішим результатом успішної зустрічі лідерів країн стало те, що російський диктатор Путін залишився на самоті.

За словами експертів, саміт G20 став важливою подією, яка обговорювалася ще задовго до дати проведення, особливо в контексті можливих візитів туди Президента України В. Зеленського та лідера країни-агресора РФ Путіна. У підсумку глава Української держави, як і прогнозували, виступив на саміті в онлайн-форматі, а російський лідер відмовився від відвідування, надіславши замість себе міністра закордонних справ РФ С. Лаврова.

Як зазначив російський журналіст О. Невзоров, який набув українського громадянства, російський президент Путін вирішив не їхати на саміт G20 до Індонезії, бо знав, що Президент США Д. Байден і лідер КНР Сі Цзіньпін не сприйматимуть його на рівних. На думку журналіста, у нього вистачило розуму збагнути, що якби він приїхав, то з ним майже ніхто б не спілкувався, адже для лідерів цивілізованого світу Путін більше не гравець, для нього закінчилася і велика, і мала, і середня політика (URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/nevzorov-chomu-putin-ne-pojihav-na-samit-g20-jomu-vistachilo-rozumu-zbagnuti-shcho-tam-bulo-b-rozigrano-prisliv-ja-laskave-telja-u-dvoh-tigriv-smokche-u-rolitigriv-si-ta-bajden-1636828.html>. 2022. 19.11).

Натомість Д. Салліван, радник з національної безпеки Президента США, заявив, що Путін прийняв рішення не їхати на саміт через тиск, під яким опинився. Німецький канцлер О. Шольц пояснив, що володар Кремля відмовився від участі в саміті через дедалі різкішу критику дій РФ з боку інших держав (URL: <https://meest-online.com/world/asia/zustrich-g20-na-bali-lavrov-hanebno-vtik-iz-samitu>. 2022. 17.11).

Натомість Президент України В. Зеленський отримав можливість виступити на саміті. Він у своєму виступі дуже чітко розставив акценти, які лягли у загальну канву.

В. Зеленський озвучив умови миру з Російською Федерацією, що включають 10 пунктів:

1. Забезпечення радіаційної та ядерної безпеки України.
2. Забезпечення продовольчої безпеки України.
3. Забезпечення енергетичної безпеки України.
4. Звільнення всіх полонених і депортованих.
5. Виконання Статуту ООН і відновлення територіальної цілісності України та світового порядку.
6. Виведення російських військ з України та припинення бойових дій.
7. Повернення справедливості.
8. Протидія екоциду.
9. Недопущення ескалації.
10. Фіксація закінчення війни.

Водночас глава Української держави закликав створити міжнародний орган, який має закріпити «ключові елементи післявоєнної архітектури безпеки», спрямовані на запобігання новим спробам агресії Росії (URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20221116-vijna-v-ukrayini-top-tema-zustrichi-g20-pidsumky-samitu-velykoji-dvadczyatky>. 2022. 16.11).

В. Зеленський наголосив на необхідності звільнення Росією всіх окупованих українських територій. «Не варто пропонувати Україні компроміси із совістю, суверенітетом, територією та незалежністю. Ми поважаємо правила, і ми люди слова. Україна завжди була лідером миротворчих зусиль і світ це бачив. І якщо Росія каже, ніби хоче закінчити цю війну, нехай доведе це діями», – заявив Президент України (URL: <https://uatv.ua/uk/sogodni-globalnyj-poryadok-dennyj-vyznachaye-ne-putin-a-zelenskyj-pidsumky-samitu-g20-pidbyvayemo-z-politykamy-ta-ekspertamy>. 2022. 17.11).

Російська сторона одразу відреагувала на «формулу миру» В. Зеленського. Глава МЗС РФ Лавров назвав у коментарі журналістам на саміті в Індонезії вимоги України нереалістичними. «Усі проблеми на українській стороні, яка відмовляється від будь-яких переговорів. І висуває умови, які свідомо нереалістичні та неадекватні цій ситуації», – заявив Лавров.

Прессекретар президента Росії Песков у відповідь на 10 тез Президента В. Зеленського також заявив, нібито Україна відмовляється від мирних переговорів, а РФ досягатиме своїх цілей шляхом продовження «спеціальної військової операції».

Тим часом прямо під час саміту G20 РФ розпочала один з наймасовіших ракетних обстрілів України з початку повномасштабної війни проти нашої держави. За кілька годин російська армія випустила по мирних українських містах майже 100 ракет. «Росії говорять про мир, а вона у

відповідь – ракети, їй говорять про глобальні кризи, які Росія ж і викликала, а вона у відповідь – іранські дрони, їй 10 пунктів, щоб закінчити війну, а вона – по 10 ракет на кожен пункт про мир», – зазначив В. Зеленський.

За інформацією ЗМІ, масований обстріл України в розпал саміту G20 миттєво засудили у Вашингтоні. «Сполучені Штати Америки рішуче засуджують останні ракетні удари Росії по Україні, які, судячи з усього, вразили житлові будинки в Києві та інші об'єкти по всій країні. Ми не випускаємо з уваги, що, коли світові лідери зустрічаються на G20 на Балі, щоб обговорити питання, які мають велике значення для життя і засобів для існування людей у всьому світі, Росія знову загрожує цим життям та руйнує критично важливу інфраструктуру України», – ідеться в заяві радника Президента США з національної безпеки Д. Саллівана на сайті Білого дому.

У свою чергу міністр закордонних справ України Д. Кулеба закликав лідерів країн G20 відреагувати на удари російської армії по українських містах. «Росія б'є смертоносними ракетами по мирних українських містах, руйнує житлові будинки та об'єкти енергетичної інфраструктури. Я чекаю на принципову реакцію саміту G20. І, будь ласка, уникайте “закликів до обох сторін”. Станьте на бік людей, а не воєнних злочинців», – наголосив Д. Кулеба.

Проте якихось спільних радикальних заяв із засудженням російської агресії не прозвучало. Як зазначають експерти, ще до початку саміту G20 існувала небезпека, що Росія максимально розміє формулювання комюніке, аби там просто проігнорували найбільшу безпекову кризу у Європі із часів Другої світової війни. Далі з'явилася інформація, що до цих зусиль долучилася Індонезія, якій хотілося завершити саміт з хоча б якимось результатом. Звісно, існував варіант, що G20 просто не узгодить комюніке. Але те, що зрештою вийшло, максимально підкреслює розколотість групи – й аж ніяк не сприяє Україні.

Характеризуючи комюніке, спостерігачі помічають, що в п. 2, де перелічуються «безпрецедентні багатовимірні кризи», на тлі яких зібралася G20, війна в Україні не згадується взагалі! (URL: https://hromadske.ua/posts/grupa-rozbratu-samit-g20-she-bilshe-pidkresliv-svit-rozkolovsya-cherez-ukrayinu?gclid=Cj0KCQiAg_KbBhDLARIsANx7wAzb6ieUCVIi2v7C9KaTmQAFRMJdvPP7oeSNba4oASQ3zrFL9_fIXwaAhLDEALw_wcB. 2022. 16.11).

У п. 3 все ж зазначається, що війна в «Україні продовжує негативно впливати на світову економіку». Ще згадується, як воєнні дії «спричиняють величезні людські страждання». Ані слова про порушення Статуту ООН чи міжнародного права.

Важливо, що в п. 4 йдеться про те, що всі учасники підписалися під недопустимістю використання ядерної зброї. Проте жодної згадки про російський ядерний шантаж там немає.

Разом з тим політологи впевнені, що Захід не має наміру домагатися за будь-яку ціну мирних домовленостей з Путіним. Реальний діалог з

російською стороною можливий тільки після зміни режиму. «Будь-які перемовини з Путіним... усі прекрасно розуміють, що ці домовленості матимуть виключно тимчасовий характер. Тому що або... він залишається на посаді ще якийсь час, і всі розуміють, що його позиція згодом зміниться, довіри не буде. Путін неодноразово робив показові розвороти у своїй політиці від агресивнішої до менш агресивної, коли це вигідно, від менш агресивної до агресивнішої. Або ж Путін незабаром піде за станом здоров'я», – зазначив політичний консультант Я. Божко (URL: <https://uatv.ua/uk/pidsumky-samitu-g20-chy-mozhlyvyj-podalshyj-dialog-iz-rosiyeyu-video>. 2022. 16.11).

Аналітик Центру зовнішньополітичних досліджень Н. Приходько також вважає, що саміт G20 мав би більш жорсткіше відреагувати на дії Росії. «У спільній заяві G20 за результатами саміту є осуд російської агресії, виписані декілька речей, які стосуються війни. Але там сказано і те, що це не одностайна думка – є країни, які мають іншу позицію. Що це за позиція?» – задає риторичне запитання експерт.

За його словами, треба почати з того, що це була заява G19, бо міністр закордонних справ РФ С. Лавров де-факто втік з Балі. «Ми розуміємо, наскільки важко протягувався кінцевий текст цієї резолюції саме через те, що окремі країни мали свою позицію. І не важко здогадатися, що це були за країни: Китай, Туреччина, Бразилія. Вони не хотіли жорсткої риторики в бік Росії, – кожна зі своїх особистих причин. Бразилія тому, що там зараз змінився президент, який є де-факто симпатиком лівих ідей тощо. І в принципі прихильний до Росії. Президент Туреччини Р. Ердоган, тому що грає роль миротворця, яку він сам собі присвоїв: перш за все намагається показати своєму виборцю, що він ледь не один з геополітичних лідерів, який здатен зупинити війну», – підкреслив Н. Приходько (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/samit-g20-shcho-oznachaye-spilna-zayava-dlya-ukrajini-i-yaka-korist-kiyevu-analitik-novini-ukrajini-50285002.html>. 2022. 18.11).

При цьому він наголосив, що найголовніше те, що Сі Цзіньпін, керівник КНР. Бо у нього абсолютно протилежний від того ж американського лідера Д. Байдена погляд на ситуацію. «Сі певним чином зараз перебуває в так званому політичному шпагаті: з одного боку, він проти війни як такої, тому що це певним чином позначається на економіці Китаю. По-друге, питання суто геополітичне: Пекіну не хочеться перемоги цивілізованого світу над Росією, тому що в нього є власні амбіції щодо Тайваня. Сильний Захід китайцям не вигідний тому, що тоді легкої прогулянки на Тайвань не вийде. Тому він всіляко намагається розмити позиції, щоб все-таки не було остаточної рішучості покінчити з путінським режимом і, думаю, з Росією», – зазначив політолог.

За його словами, завжди великі організації приймають якісь резолюції чи декларації, які носять суто рекомендаційний характер. Те саме можна порівняти якраз із нещодавньою резолюцією ООН щодо репарацій, які має

виплатити Росія Україні. Вона теж має рекомендаційний характер. «На мій погляд, важливіше на таких самітах, зустрічах відбувається не за столом, коли ведуться протокольні зйомки, а в кулуарах, на “полях”. І от там, якщо брати практичну сторону, треба просто розбити “Двадцятку” на групи. Зрозуміти, яка група за нас. І от наші союзники, партнери могли б в кулуарах домовитися до чогось такого, що буде проваджуватися, – і ми це побачимо на конкретних діях. Думаю, що в доволі короткотерміновій перспективі ми відчуємо і побачимо результати саме кулуарних домовленостей», – вважає експерт.

Голова української делегації в Парламентській асамблеї НАТО Є. Чернев також наголошує, що найважливішим на саміті було не саме підсумкове комюніке саміту G20, а те, що відбувається на полях і двосторонніх зустрічах. «Ми всі бачимо ці вкиди, спроби посадити нас за стіл переговорів з РФ. Але це, за великим рахунком, робота самої РФ з дезінформації. Вона видає бажання провести мирні переговори, за якими приховуються ультиматуми: давайте винесемо Крим і Донбас за дужки. Для того щоб перебити наратив з боку Росії про те, нібито вони готові, а ми не готові до мирних переговорів, був цей меседж [Президента Зеленського] на саміті G20: українська сторона готова до переговорів, але вони мають ґрунтуватися на виході військ РФ з України, відновленні кордонів 1991 р., виплаті репарацій та початку трибуналу над Путіним та іншими військовими злочинцями», – зазначив Є. Чернев (URL: <https://uatv.ua/uk/sogodni-globalnyj-poryadok-dennyj-vyznachaye-ne-putin-a-zelenskyj-pidsumky-samitu-g20-pidbyvaemo-z-politykamy-ta-ekspertamy>. 2022. 17.11).

За його словами, G20 складається з досить різнопланових країн. Серед них точно немає тих, хто підтримує РФ, але є ті, хто намагається зберегти нейтралітет. Однак, бачачи одну за одною поразки Росії на території України, вони чудово розуміють, на чиему боці буде перемога. І тому починають мігрувати від нейтральності до протистояння. «Хороший приклад Індія, яка ще в Самарканді досить чітко говорила, що треба закінчувати цю війну. Або Китай, який днями сказав, що вони глибоко стурбовані – дипломатичною мовою це теж означає, що треба закінчувати війну і Путін загрався. Більше того, зустріч Байдена та Сі Цзіньпіна теж відіграє дуже важливу роль у цьому контексті. Швидше за все, є певні домовленості щодо пом'якшення економічних санкцій чи торгових війн між США та Китаєм в обмін на позицію Китаю щодо Росії та війни в Україні», – підкреслив політик.

Тому, на його думку, не дуже важливо побачити в підсумковому комюніке G20 засудження Росії за такої різношерстої компанії – найважливіше на сьогодні відбувається саме на полях і в двосторонніх зустрічах та домовленостях. «Загальний фон [на саміті] та задані Президентом Зеленським наративи говорять про підтримку України та проукраїнську якщо не лобі, то позицію всієї не G20, а G19. Фактично РФ із суб'єкта міжнародної політики стає об'єктом: обговорюють, що з нею робити, а не що вона робитиме», – наголосив Є. Чернев.

Політик звертає увагу на деякі складові 10 пунктів, які озвучив В. Зеленський. Зокрема, ідеться про екоцид, який також впливає на загальну картину світу, у тому числі на кліматичні умови інших країн. Саме тому був такий широкий підхід до наслідків, які, на жаль, не лише Україна переживає через агресію РФ.

За словами Є. Чернева, саміт G20, по суті, це більше економічно-кліматичний форум, але дуже чітко було розставлено акценти, які лягли в загальну канву. «Тому я абсолютно впевнений, що проблема війни в Україні була на порядку денному [саміту] однією з важливих. І плюс до всього, як я вже сказав, працює “човникова дипломатія”. У цьому випадку Сполучені Штати Америки можуть десь поступитися Китаю в доступі до американського ринку, а Китай у відповідь зайняти жорсткішу позицію щодо РФ. Такі натяки вже є», – заявив політик.

За його словами, говорячи про нереалістичність умов України, Росія є абсолютно чесною у своїй позиції. Ці умови є нереалістичними для них, бо означатимуть кінець путінського режиму і, можливо, навіть фізичне усунення Путіна як слабкого президента, який затіяв війну та програв усе. «Але нас це не стосується, це їхні внутрішні проблеми. Ми повертатимемо всі свої території, які були зухвало забрані Російською Федерацією з 2014 р. Зараз ми маємо шанс раз і назавжди вирішити проблему з нашим проблемним сусідом. А наступний крок після нашої перемоги – гарантії безпеки від наших сусідів та партнерів у форматі Kyiv Security Compact, а потім у форматі НАТО. І тоді запитань до РФ у нас не залишиться», – вважає Є. Чернев.

Щоправда, на сьогодні рішучості з боку G20 не спостерігається. Адже через кілька годин після виступу на саміті В. Зеленського – чії пропозиції багато в чому відповідали темам продовольчої, енергетичної та ядерної безпеки – стався масований ракетний обстріл Росією української інфраструктури. Реакція на це була лише в окремих заявах лідерів західних країн і НАТО, а не всієї G20, попри заклик глави МЗС Д. Кулеби.

Це певною мірою засвідчує нездатність G20 об'єднатися в розв'язанні глобальних криз відтепер. Надто коли йдеться про виключення Росії, для чого потрібен консенсус решти 19 членів G20. Такого годі й сподіватися.

Натомість політичний експерт та аналітик М. Джигун сподівається на позитивний результат від саміту. «Те, що Україна була поміж головних тем, якщо не головною темою, і розпочалася вона з участі Президента України В. Зеленського, це багато про що говорить. Тому я насправді не думаю, що з'явилася якась єдність у G20, її там ніколи не було. Але те, що ці люди змогли принаймні обмінятися думками, що створило нове поле для майбутніх дискусій і, можливо, переламу в позиціях того ж Китаю чи Індії, це є ключовою відзнакою цього саміту та головним досягненням для нас», – зазначив експерт (URL: <https://tsn.ua/exclusive/nove-pole-dlya-maybutnih-diskusiy-ekspert-poyasniv-scho-zminila-zustrich-g20-dlya-ukrayini-2205664.html>. 2022. 20.11).

Він також підкреслив, що зустріч G20 була важлива з точки зору обговорення викликів, які з'явилися за останній рік. «Лідер Індонезії, який активно закликав бути менш жорстким по відношенню до Росії лідерів інших держав, сказав, що це – найскладніший саміт G20. Я з ним погоджуюсь. Тому цього разу викликів було набагато більше, ніж за часів коронавірусу», – підкреслив політичний експерт.

На думку багатьох експертів, якщо й шукати позитив у цій ситуації, то, без сумніву, жодне комюніке G20 не стане на заваді подальшій підтримці України з боку західних партнерів. Той факт, що український Президент запропонував «Групі двадцяти» своє доволі компромісне бачення розв'язки війни та її відхилення російськими ракетами, може стати аргументом для «нейтральних держав» у дискусії про те, хто насправді прагне миру, а хто – війни.

М. Закіров, заввідділу СІАЗ НБУВ

Саміт ОДКБ у Єревані в оцінках політиків і експертів

На минулому тижні в столиці Вірменії Єревані відбулося чергове засідання лідерів країн, що входять до так званої Організації договору про колективну безпеку (далі – ОДКБ). На тлі активного використання військами РФ території Білорусі для підготовки і ведення бойових дій в Україні, постійної загрози залучення збройних сил Білорусі в безпосередні бойові дії на території України та постійних спроб Кремля залучити до участі у війні інших своїх союзників по згаданій організації перебіг і результати цієї зустрічі викликали певний інтерес з боку спостерігачів та експертів, причетних до аналізу подій російсько-української війни.

Питання сьогодення й майбутнього організації привертало увагу спостерігачів ще задовго до цієї зустрічі. Зокрема, у жовтні 2022 р. Киргизстан відмовився від проведення на своїй території сумісних навчань миротворчих сил країн – учасниць договору. За повідомленням відкритих джерел, командно-штабні навчання «Непорушне братство-2022» в Іссик-Кульській області 10–14 жовтня було скасовано без пояснень причин.

У вересні 2022 р. у Вірменії відбувся мітинг з вимогою виходу країни з організації у зв'язку з пасивною позицією організації стосовно вірмено-азербайджанського конфлікту, що триває навколо Нагірного Карабаху. Протестувальників підтримали спікер парламенту А. Симонян та секретар Ради безпеки А. Григонян. «Ми дуже незадоволені, звичайно. Очікування, які були, не виправдовуються. І, представляючи народ, маючи зв'язок з народом, ми довго не зможемо пояснити йому, чому ОДКБ не робить того, що передбачено. І, звичайно, ми зробимо із цього висновки, уже робимо та вже зробили», – зазначив А. Симонян в ефірі Громадського телебачення Вірменії (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63215213>).

Ще більш показовим, на думку спостерігачів, виявився візит 18 вересня до Єревана спікера палати представників Конгресу США Н. Пелосі. Справа в тому, що після її епічного візиту до Тайваню в серпні цього року, до якого була прикута увага цілого світу, її візити набули особливого сенсу. Уже наступного дня, 19 вересня, стало відомо про тристоронню зустріч у Нью-Йорку держсекретаря США Е. Блінкена з керівниками МЗС Вірменії та Азербайджану. Більшість спостерігачів схильні вважати зазначену активність із поступовим зростанням впливу США в регіоні з одночасною втратою ваги РФ.

Політолог А. Несміян вважає, що Росія ось-ось піде із Закавказзя та Центральної Азії, оскільки вже «не тягне зовнішньополітичне навантаження», баланси відносин у двох регіонах істотно змінюються. «Тому Штати шукають варіанти, як саме вписатися в нові баланси, по можливості не беручи участі в них напряду. Найімовірніше, Вірменію намагатимуться “передати” європейцям і НАТО. Оскільки Туреччина сама є членом НАТО, у рамках Альянсу з нею буде простіше розмовляти щодо ситуації в регіоні, не виносячи, як то кажуть, сміття з хати, – пише він у телеграмі. – Усе це дуже нагадує ситуацію перед розпадом СРСР. – Тоді теж почався розподіл радянської зони впливу, а Кремль був змушений вдавати, що нічого не відбувається, оскільки реагувати на те, що відбувається, був уже не в змозі... Росію сьогодні теж перестають враховувати, оскільки вона вичерпала свій потенціал на українських чорноземах і сьогодні добиває свою армію, втрачаючи навіть гіпотетичні можливості участі в продукуванні хоч якихось рішень у своїх колишніх зонах інтересів» (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63215213>).

Крім того, деякі експерти підкреслюють, що головною мотивацією до вступу для країн – членів ОДКБ було насамперед намагання запобігти агресії з боку Російської Федерації, тому і в нинішніх умовах вони продовжують робити вигляд збереження організації.

Ще одним напрямом діяльності організації було намагання авторитарних лідерів мати підтримку в протидії внутрішнім опозиційним силам. Так, експерт Фонду Карнегі Т. Умаров зауважує: «Насправді ОДКБ будувалася виключно для того, щоб підтримувати стабільність дружніх Росії політичних режимів. У січні 2022 р. Рада колективної безпеки ОДКБ уперше у своїй історії задіяла колективні миротворчі сили. Реагуючи на масові протести, які почалися після різкого підвищення цін на скраплений газ і переросли в безладдя та мародерство на вулицях казахстанських міст, Президент Казахстану К.-Ж. Токаєв 5 січня звернувся до Ради ОДКБ за підтримкою, щоб “надати допомогу у подоланні терористичної загрози”» (URL: <https://www.dw.com/ru/sammit-odkb-organizacia-teraet-znacenie-na-fone-slabeusej-rossii/a-63845144>). Як відомо, протягом декількох днів антиурядові демонстрації було придушено, а найбільш активних учасників було проголошено терористами. Отже, з тих чи інших міркувань ОДКБ продовжує

зберігатися й лідери країн – членів організації намагаються використати її або принаймні зберігати обличчя.

Для участі в заходах у Єревані прибули Президент Киргизстану С. Жапаров, президент Білорусі О. Лукашенко, президент Росії В. Путін, Президент Таджикистану І. Рахмон, Президент Казахстану К.-Ж. Токаєв і генеральний секретар ОДКБ С. Зас. Уже з перших хвилин засідання стало зрозуміло, що переможних заяв у відомому російському пропагандистському стилі не буде. Так, виступаючи на обговореннях, прем'єр-міністр Вірменії Н. Пашинян привернув увагу до позиції сусіднього Азербайджану. «Пригнічує те, що фактично до сьогодні нам не вдалося дійти рішення щодо реакції ОДКБ на дії Баку. Ці факти завдають величезної шкоди іміджу ОДКБ як усередині нашої країни, так і за її межами. І я розцінюю це як головну невдачу головування Вірменії в ОДКБ. Те саме можу сказати про факти ескалації на кордоні між нашими союзниками – Киргизстаном і Таджикистаном», – зазначив Н. Пашинян. Прем'єр-міністр Вірменії додав, що, хоча цього року відзначається 30-річчя підписання Договору про колективну безпеку та 20-річчя утворення ОДКБ, настроїв в організації аж ніяк не святковий (URL: <https://www.aa.com.tr/ru/ /2746392>).

Треба зауважити, що різко негативна оцінка діяльності організації з вуст Н. Пашиняна була цілком очікуваною на тлі суспільно-політичної ситуації у Вірменії, суспільство якої ніяк не може змиритися з поразкою в Нагірному Карабасі та відкритою бездіяльністю насамперед Росії, з якою вірмени звикли пов'язувати свої надії на підтримку. Зокрема, напередодні саміту в столиці Вірменії відбулася акція протесту проти візиту лідерів недружніх і навіть «ворожих щодо Вірменії» країн – учасниць організації, зокрема проти приїзду В. Путіна. Учасники ходи, яка розпочалася біля пам'ятника Г. Нжде, скандували антиросійські гасла: «Ворог – Росія!», «Ворог – ОДКБ!», маючи на увазі, що після кривавих зіткнень на кордоні у вересні цього року цей військовий блок не надав жодної підтримки своєму члену – Вірменії (URL: <https://zn.ua/WORLD/v-armenii-protestujut-protiv-priezda-putina-v-preddverii-sammita-odkb-v-erevane.html>).

«Замість безпеки, ми отримали політичну підтримку Азербайджану. Вийшла ситуація, коли, по суті, Росія та Білорусь підтримали Азербайджан, а решта членів ОДКБ абсолютно нічого не зробила. Путін, Лукашенко та інші не мали приїжджати до нашої країни. Як мінімум Путін і Лукашенко заслуговують на в'язницю і тільки в'язницю», – заявив політик Д. Іоаннісян (URL: <https://www.currenttime.tv/a/stremlenie-rf-i-belarusi-uderzhat-odkb-ot-raspada-i-prevratit-ee-v-instrument-protivostoyaniya-s-zapadom-politolog-o-sammite-v-erevane/32145938.html>).

Таким чином, Вірменія відкрито заявила про свої антиросійські настрої та певним чином окреслила певний напрям еволюції суспільно-політичних настроїв усередині колишніх радянських республік, які за інерцією продовжували залишатися у фарватері російської політики. І насамперед це пояснюється наочними поразками, які зазнала Російська Федерація в Україні,

а також численними порушеннями всіх відомих норм і звичаїв ведення війни, злочинами проти людяності, які російські війська здійснюють в Україні.

Зокрема, азербайджанський політолог, конфліктолог А. Юнусов зазначив, що в регіоні сильні антиросійські настрої. Причому якщо в Азербайджані це спостерігалось й раніше, то для Вірменії стало новим явищем. «Не говоритимемо про Азербайджан, де антиросійські настрої завжди були сильними. У Вірменії це таки нове явище. Досі антиросійські заяви чи дії ми бачили лише з боку маргіналів, окремих особистостей... Сьогодні чимала частина суспільства у Вірменії проти Росії, проти присутності Вірменії в ОДКБ», – зауважив А. Юнусов (URL: <https://uatv.ua/uk/antyrosijski-nastroyi-u-vmeniyi-nove-yavyshhe-prychyny-poyasnyv-konfliktolog-video>).

Безумовно, залишається певна інерція традиційної присутності Росії на Закавказзі, країни пов'язані міжнародними договорами, політики певною мірою змушені дотримуватися дипломатичного протоколу, але сьогодні вже майже всі зрозуміли, що своїм втручанням у міжнародні відносини Кремль намагається вносити хаос, поглиблювати суперечності та створювати нові й нові конфлікти. Не випадково, за словами експертів, Н. Пашинян намагається якнайбільше віддалитися від РФ, оскільки її роль у регіоні є дуже негативною.

«Якщо завтра Карабаський конфлікт [розв'яжеться] і вірмено-азербайджанські відносини покращаться, буде підписано мирний договір – навіть неважливо, як і в чому це полягатиме, чи буде Карабах у складі Азербайджану чи Вірменії – автоматично постає питання про те, що роблять російські миротворці в Нагірному Карабаху. Кому вони потрібні? Поліпшення азербайджано-вірменських відносин приведе до покращення вірмено-турецьких відносин. Це неминуче. Відповідно, постає питання, для чого потрібна російська військова база у вірменському Гюмрі?». Він наголосив, що покращення відносин між Вірменією та Азербайджаном означає для Росії лише одне – відхід з регіону. «Вона піде з регіону. Її тут ніхто не хоче», – наголосив А. Юнусов (URL: <https://uatv.ua/uk/antyrosijski-nastroyi-u-vmeniyi-nove-yavyshhe-prychyny-poyasnyv-konfliktolog-video>).

Зазначені тенденції значною мірою посилюються внаслідок зростання невдоволення політикою Росії у вірменському суспільстві. Зокрема, напередодні саміту ОДКБ у Єревані Президент Азербайджану І. Алієв зробив заяву, що Баку має більше друзів в Організації договору про колективну безпеку, ніж у Вірменії. Учасники мітингу у Єревані доповнили це твердження. «Алієв помиляється. Його помилка в такому: Вірменія не має та не може мати друзів в ОДКБ», – вважає політолог Р. Меграбян (URL: <https://www.currenttime.tv/a/stremlenie-rf-i-belarusi-uderzhat-odkb-ot-raspada-i-prevratit-ee-v-instrument-protivostoyaniya-s-zapadom-politolog-o-sammite-v-erevane/32145938.html>).

Разом з тим спостерігачі зазначають, що в сучасних умовах Кремль намагається відчайдушно утримати хоча б когось у своїх союзниках і

зберегти вигляд існування міжнародних організацій, у яких він має найменшу вагу. Саме тому політолог А. Дубнов підкреслює прагнення Росії та інших країн ОДКБ, насамперед Білорусі, утримати ОДКБ від розпаду й перетворити на якийсь інструмент у протистоянні із Заходом. «Я виділяю цей тренд із тих заяв, які робить ...сам Лукашенко, які досить прозоро натякають на таке майбутнє. І, нарешті, ще одна річ, яка говорить про те, що зроблено спробу утримати ОДКБ від розпаду, від ерозії. Цією спробою стало досить несподіване призначення новим генсеком ОДКБ за квотою Казахстану політичного важкоатлета, колишнього прем'єр-міністра, колишнього міністра оборони, колишнього посла Казахстану в Росії І. Тасмагамбетова. На мою думку, це досить серйозна компромісна спроба з боку Москви та Астани, навіть певним чином елемент тиску на Єреван», – наголошує експерт (URL: <https://www.currenttime.tv/a/stremlenie-rf-i-belarusi-uderzhat-odkb-ot-raspada-i-prevratit-ee-v-instrument-protivostoyaniya-s-zapadom-politolog-ot-sammite-v-erevane/32145938.html>). На думку А. Дубнова, це призначення, з одного боку, спрямовано на певне зміцнення зав'язків між Москвою та Астаною, з іншого – запобігти розвитку сепаратних відносин між оборонними відомствами Вірменії й Казахстану, які намітилися напередодні саміту.

Треба також звернути увагу, що, не зважаючи на відомі демарші Президента Казахстану К.-Ж. Токаєва щодо політики Кремля, які лунали влітку цього року, він тепер демонструє відданість старим традиціям. Зокрема, на саміті він закликав постаратися зробити так, щоб Росія та Україна на віки не перестали бути близькими чи братніми народами. Отже, можна вважати, що маски скинуто, вибори відбулися, президента обрано і вихованець радянської школи дипломатії К.-Ж. Токаєв знову починає використовувати звичну, зручну й таку йому знайому риторичку. З огляду на це треба мати на увазі, що до Лукашенка й Путіна в справі збереження статус-кво організації ОДКБ долучиться і К.-Ж. Токаєв разом з новим генсеком ОДКБ І. Тасмагамбетовим.

Проте безтурботного життя, скоріше, уже не буде. Зокрема, саміт практично завершився скандалом. Прем'єр Вірменії відмовився підписати ключові рішення саміту ОДКБ. «Відсутність зі сторони ОДКБ чіткої політичної оцінки ситуації та неприйняття вищезгаданого рішення може означати не лише відмову ОДКБ від союзницьких зобов'язань, а й інтерпретуватися Азербайджаном як зелене світло з боку ОДКБ для подальшої агресії проти Вірменії. Це суперечить не лише букві, а й духу та змісту основних документів ОДКБ», – заявив Н. Пашинян під час виступу на засіданні Ради колективної безпеки ОДКБ у Єревані (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/23/7377718>).

Разом з тим більшість спостерігачів схиляються до думки, що найбільший удар ОДКБ отримала на українських фронтах. Зокрема, голова Центру політичних досліджень «Доктрина» Я. Божко зазначає: «По-перше, з війною в Україні конструкція ОДКБ досить істотно ослабла, бо сильно

зменшився військово-політичний та геополітичний потенціал Росії, яка змушена була прийняти для себе ряд позицій, що суперечать інтересам частини союзників щодо ОДКБ. Наприклад, в історії з Вірменією була ситуація в тому, що Росія підштовхувала Вірменію до угод з Азербайджаном, відповідно Москва не змогла захистити вірменський інтерес у Нагірному Карабаху, тобто цінність РФ, яка не може виступати донором військ, військових технологій або вигідних зовнішньополітичних рішень, у рамках ОДКБ дуже серйозно впала».

Безпосередній зв'язок майбутнього організації з подіями українсько-російської війни позначив О. Лукашенко: «Якщо, не дай Боже, (Росія. – Прим. ред.) не переможе, ОДКБ існувати не буде». І розвинув свою думку: «Якщо... впаде Росія, то під цими уламками наше місце». Однак треба зауважити, що на відміну від Лукашенка, який міцно пов'язав себе з путінською Росією і з її злочинами, в інших країн, навіть таких як Казахстан, усе ще залишається простір для маневру. Зокрема, російській політолог і публіцист, автор колонки для DW Ф. Крашенінніков зазначає: «Чи лідери Казахстану, Таджикистану, Киргизстану та Вірменії бачать своє місце в майбутньому під уламками ОДКБ і готові поставити все на перемогу Росії. Швидше за все, кожна із цих країн вже визначила запасні варіанти та приготувалася до сценарію військової поразки Росії та заходу її військово-політичного домінування в регіоні» (URL: <https://www.dw.com/ru/kommentarij-vojna-rf-v-ukraine-lisila-odkb-budusego/a-63883206>).

Отже, саміт ОДКБ, який відбувся у Єревані, за своїм загальним настроєм і результатами для Кремля зайняв своє місце у ряді останніх безславних міжнародних подій з участю В. Путіна. Як і на самітах ШОС і СНГ, що відбулися в країнах Центральної Азії, у Вірменії підтвердилася тенденція поступової втрати впливу Кремля на пострадянському просторі та намагання дистанціюватися від Росії, яке у Єревані отримало навіть наочне підтвердження. Так, прем'єр-міністр Вірменії Н. Пашинян під час фотографування постарався відсунути якомога далі від В. Путіна. Разом з тим треба зазначити, що було зроблено й певні кроки в напрямі зміцнення міждержавних відносин у межах ОДКБ, які насамперед пов'язані з особистими амбіціями лідерів, зокрема новообраного Президента Казахстану К.-Ж. Токаєва.

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Чи існує світовий тренд організації переговорів України з Росією? Оцінки політиків і експертів

Тема переговорів України з Росією – як один з варіантів закінчення війни або принаймні призупинення бойових дій – в останні кілька тижнів значно активніше артикулюється в політичних, експертних і медійних колах,

а також звучить у виступах офіційних осіб РФ, Заходу й України. Таке пожвавлення, однак, зовсім не означає створення передумов для появи загального консенсусу щодо необхідності негайних переговорів з агресором і тим більше не свідчить про вироблення узгодженої позиції щодо ймовірних умов досягнення миру та схиляння України до їх прийняття.

Як відомо, на початку жовтня Президент України В. Зеленський підписав указ, згідно з яким проведення переговорів з Росією неможливе, доки президентом там залишається В. Путін. Це сталося невдовзі після оголошення Москвою про анексію ряду окупованих українських регіонів.

Згодом в інтерв'ю CNN В. Зеленський заявив, що не виключає мирних переговорів з Росією, але з «іншою». «Я не зачинив двері. Я сказав, що ми готові говорити з Росією – але з іншою Росією. З тією, що справді готова до миру. Такою, яка готова визнати, що вони – окупанти... Вони мають усе повернути. Землю, права, свободу, гроші. А головне – справедливість. І поки я не чув таких заяв від Російської Федерації – ні від Путіна, ні від когось», – зазначив Президент України (URL: <https://edition.cnn.com/2022/11/10/europe/russia-ukraine-zelensky-zelenska-amanpour-interview-intl/index.html>).

У виступі на саміті G20 Президент України В. Зеленський представив покрокову та прагматичну формулу миру, наголосивши, що не варто пропонувати нашій державі компроміси із совістю, суверенітетом, територіальною цілісністю та незалежністю. У перших трьох пунктах формули миру йдеться про радіаційну і ядерну, продовольчу та енергетичну безпеку, у наступних – про недопущення ескалації, відновлення територіальної цілісності України, необхідність виведення російських військ і припинення бойових дій.

Оголошений В. Зеленським алгоритм досягнення миру Кремль назвав «нереалістичним», хоча заяви Президента України фактично стали відповіддю на заклики до переговорів з боку Росії, владні представники якої приблизно з жовтня почали на різних рівнях закликати Україну до діалогу. Кілька місяців до цього про переговори ніхто не згадував, оскільки, на переконання української сторони, вони остаточно вичерпали себе через неприйнятні вимоги РФ та її звирячо-терористичні методи ведення війни, з російського ж боку, переважала впевненість у досягненні успіхів на полі бою.

Ситуація змінилася після вдалого контрнаступу ЗСУ на Харківщині, коли військова ініціатива однозначно перейшла до України. Як наслідок, постачання західної зброї в Україну не лише не припинилося, а, навпаки, посилювалося. Москві не вдалося розколоти Захід щодо російсько-української війни, Європу не вдалося залякати перспективами «зими без газу». Навіть прямі погрози ядерною зброєю не спрацювали.

Тому з Росії дедалі частіше стали звучати коментарі щодо можливості «переговорів» і навіть прямі заклики до них. У виступах російських спікерів стала помітною поступова зміна тональності. Якщо навесні там

продовжували говорити про «денацифікацію» та «демілітаризацію» України як фундамент будь-яких домовленостей, то нині лише просто про якісь «умови». Спочатку – «умови, які пропонує Росія», потім – уже «певні умови», неназвані. Спікер МЗС РФ М. Захарова згодом заговорила про «переговори з урахуванням реалій, що склалися», її колеги з МЗС – про відсутність умов з боку РФ як таких (URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/chomu-peregovori-ukrayini-rosieyu-poki-shcho-1668722196.html>).

Бажання Росії хоча б зімітувати якісь переговори, а ще краще – підкріпити їх тимчасовим припиненням вогню зумовлено кількома причинами. Найочевидніша – агресорам явно потрібен перепочинок після серії розгромів на фронтах, час, щоб хоч мінімально навчити чомусь нещодавно мобілізованих, відремонтувати техніку, напрацювати нові плани наступів тощо.

По-друге, іде гра на зовнішню публіку – як на Захід, так і на решту світу. Переговори – чудова нагода завести розмову про антиросійські санкції та навіть домогтися скасування частини з них, а також спробувати досягти зниження темпів постачання західної зброї в Україну. Цілком очевидно, що значна частина західного політикуму, а особливо суспільства, не приховуватиме полегшення, побачивши новину про те, що «Україна та Росія розпочали переговори». Вочевидь, розрахунок Росії полягає в тому, що розбиратися в умовах переговорів, проектах якихось документів, модальностях припинення вогню тощо, крім самих українців, мало хто буде. Достатньо буде самого факту, що «вони розмовляють, а не стріляють». Це дасть змогу росіянам зібрати сили й навесні/влітку розпочати новий наступ.

Тему можливих перемовин між Україною та Росією вже кілька тижнів не оминають і західні медіа, які з посиланням на джерела у владних структурах повідомляють про деякі зрушення американської влади в бік переговорів – точніше, про спроби, які нібито мають місце, якимось схилити до цього Київ. The Washington Post, The Wall Street Journal, Politico та інші авторитетні медіа вказують на кілька мотивацій Вашингтона. Головна – хоча б трохи пом'якшити публічну позицію України, щоб наша влада не відкидала можливості переговорів як такої. Наприклад, те, що Президент В. Зеленський в одній зі своїх заяв не вказав усунення Путіна від влади як одну з умов для переговорів, було трактовано як певне «пом'якшення» української позиції під американським впливом.

Одним із ключових прихильників переходу до дипломатичного врегулювання ЗМІ часто називають впливового чиновника з адміністрації Д. Байдена, його радника з нацбезпеки Д. Саллівана. На початку листопада він відвідав Київ з несподіваним візитом – це було трактовано як своєрідне «промацування ґрунту» для переговорів. The Wall Street Journal, зокрема, повідомляла, що Д. Салліван нібито рекомендував українській владі переглянути її підходи до питання повернення Криму.

Останнім часом дедалі частіше про ймовірні переговори України та Росії в публічному просторі говорять американські посадовці та військові. Зокрема, недавно голова Об'єднаного комітету начальників штабів генерал М. Міллі заявив, що Києву треба скористатися стратегічними перемогами на полі бою та сісти за стіл переговорів з агресором. Ця заява викликала обурення як в Україні, так і за її межами, тож під час пресконференції після сьомого засідання контактної групи з питань оборони України у форматі «Рамштайн» М. Міллі наголосив, що вона була зроблена із суто військової точки зору. Він пояснив, що «вибити росіян фізично з України – це дуже складне завдання. І це не станеться в найближчі кілька тижнів. Хіба що російська армія повністю розвалиться, що малоймовірно. Отже, з точки зору ймовірності української військової перемоги, яка визначається як вигнання росіян з усієї України, включно з Кримом, імовірність того, що це станеться найближчим часом, невисока» (URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/milli-pojasniv-chomu-vvazhaje-perehovori-z-rosijeju-vdaloju-idejeju.html>).

Водночас, за його словами, політичне вирішення ситуації є можливим, адже російська армія наразі дуже ослаблена та має дуже значні втрати. На його думку, саме в такій ситуації Україні є сенс розмовляти з агресором з позиції сили. «Зараз для цього є можливість. Це політична воля. Це все, що я маю на увазі», – підкреслив він.

Проте позицію генерала не підтримує адміністрація Д. Байдена, зокрема радник з національної безпеки Д. Салліван і держсекретар Е. Блінкен. На їхню думку, перемовини лише підуть на користь знекровленій російській армії та дестабілізованому кремлівському режиму. В адміністрації Президента США занепокоєні тим, що розмови на цю тему дедалі частіше висвітлюються в ЗМІ. Там вважають, що давати Путіну будь-які важелі впливу в перемовинах з Україною не можна, а розрізнена позиція американських посадовців може виглядати саме як один з них (URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/u-bajdena-zanepokojeni-publichnimi-rozmovami-milli-pro-perehovori-z-rf-ale-pozitsija-ssha-zalishajetsja-nezminnoju-cnn.html>).

За інформацією Politico, у керівництві США є кілька точок зору на тему переговорів. Так, Пентагон вважає, що військового рішення російсько-українська війна не має – про що й заявив публічно генерал М. Міллі.

У Держдепартаменті, пише Politico, намагаються «закласти основу для можливих мирних переговорів між Україною та Росією». Але при цьому наголошують, що все може відбуватися лише в координації та злагоді з українською владою.

У Раді національної безпеки США проти ідеї переговорів виступають найбільш категорично. Д. Салліван при цьому нібито часом погоджується з ідеєю пріоритетності переговорів, але зазначає, що Путін на сьогодні ставить до цього несерйозно, а український народ відкине будь-які дипломатичні зусилля.

Як зазначає CNN, незважаючи на різні погляди, серед американських високопосадовців немає жодного конфлікту. Але дискусії з приводу війни в

Україні створили унікальну ситуацію, коли військові закликають до переговорів більш палко, ніж дипломати й політики. При цьому публічно американська влада щосили намагається гасити будь-які підозри в тиску на Київ і запевняє у своїй безумовній підтримці. І нескінченно наголошує, що час, формат та умови для переговорів визначатиме лише Київ (URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/chomu-peregovori-ukrayini-rosieyu-poki-shcho-1668722196.html>).

Різного ступеня «миротворчі» настрої, звісно, є й у Європі. Зокрема, за інформацією РБК-Україна, як мінімум у кількох європейських столицях також вважають, що Україна не зможе – більше того, не повинна – намагатися, наприклад, військовим шляхом деокупувати Крим. Там досі апелюють до концепції «повернення до кордонів 23 лютого», від якої в Києві давно відмовилися через її повну безглуздість і вважають це відправною точкою подальших переговорів про долю Криму та ОРДЛО. Утім, думка ЄС у всьому «переговорному» дискурсі не є домінуючою. Наприклад, канцлер Німеччини О. Шольц публічно говорить про те, що припинення вогню за умов Росії неможливе. Водночас ніхто з партнерів України не висловлює сумнівів, що визначальна роль у тому, коли і на яких умовах переходити до переговорів, належить Києву.

Скоріше, західні лідери розуміють, що без виконання головної умови України – повного виведення російських військ з її міжнародно визнаної території – переговори, у принципі, не можуть розпочатися, тому старанно уникають будь-яких згадок про те, у чому може бути суть будь-яких «переговорів», про які вони міркують. Адже зрозуміло, що, законодавчо закріпивши приєднання окупованих територій України до складу РФ, Москва фактично сама закрила собі дорогу до будь-яких переговорів. І якщо щодо фундаментального питання – формальної відмови Росії від захоплених земель – не буде згоди, жодні переговори не зможуть не лише відбутися, а й навіть розпочатися. Передумов до зміни позиції Москви поки що не проглядається. Російські спікери заявляють, що належність новоокупованих земель є незаперечною й предметом обговорення бути не може. Що стосується Києва, то його умови незмінні та підкріплені позицією більшості українців, які категорично виступають проти будь-яких компромісів і тим більше територіальних поступок.

Виходячи з наявного стану речей, більшість політологів та аналітиків оцінюють ідею початку переговорів між Україною й Росією як невчасну та таку, що не має шансів на реалізацію на цьому етапі війни. Так, експерти аналітичного центру RAND Corp Р. Коен і Д. Джентайл вважають, що на цьому етапі дипломатія не здатна закінчити війну в Україні, бо російські й українські інтереси поки що не перетинаються. Потенційна користь переговорів, на думку експертів, мінімальна, а вірогідні втрати – великі (URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/rand-vesti-perehovori-z-rosijeju-zaraz-duzhe-shkidlivo-i-nebezpechno.html>).

«Українці хочуть свою країну, і це зрозуміло. Вони хочуть репарацій за шкоду, яку завдала Росія, а також відповідальності за російські військові злочини. Росія, натомість, дала чітко зрозуміти, що вона все ще хоче зламати волю України», – зауважують експерти. Такий гострий контраст між позиціями сторін не дає на сьогодні жодних підстав для дипломатії, упевнені вони.

Також домовленості навряд чи не допустять майбутньої ескалації. Один з найбільш поширених аргументів, чому США повинні дати дипломатії шанс, вказує на російські погрози застосувати ядерну зброю. Але варто пригадати, чому Росія взагалі вдається до таких погроз? Експерти RAND вказують, що причина такої російської поведінки полягає в поразках армії РФ на полі бою і відсутності інших варіантів.

Р. Коен і Д. Джентайл зауважують, що підштовхування України до переговорів нині говоритиме про ряд негативних сигналів. «Це було б сигналом про те, що росіяни просто можуть дочекатися, коли західна підтримка України випарується, а отже, їй варто затягувати війну. Це сигнал українцям, не кажучи вже про інших союзників і партнерів по всьому світі, що США можуть підставити плече на якийсь час, але врешті-решт покинуть їх. І це скаже американському суспільству, що його лідери не мають намірів довести цю війну до кінця, що може створити нетерплячість усередині країни», – зауважують фахівці RAND.

Експерти переконані, що врегулювання через переговори, навіть якщо вони заморозить війну, створить моральні, оперативні й стратегічні ризики. Мільйони українців далі страждатимуть під російською окупацією. Армія Росії отримає можливість відновити сили, підготувати резерви та продовжити війну пізніше.

В. Путін досі не вірить у поразку своєї армії й говорить про переговори лише з метою затягування часу для підготовки наступних атак. Такої думки дотримуються експерти Інституту дослідження війни (ISW) ([URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/putin-ne-virit-shcho-prohrav-vijnu-tomu-perehovori-z-nim-ne-majut-sensu-isw.html](https://zn.ua/ukr/WORLD/putin-ne-virit-shcho-prohrav-vijnu-tomu-perehovori-z-nim-ne-majut-sensu-isw.html)).

На думку аналітиків, на цьому етапі війни Путіна не влаштують жодні умови для переговорів, запропоновані Києвом. Після поразки в Херсоні він фактично залишається без значних здобутків у дев'ятимісячній війні, яка загубила життя десяткам тисяч його солдатів. Пояснити це росіянам буде вкрай важко.

Ф. Каган, експерт ISW, колишній професор військової історії Військовій академії США у Вест-Пойнті, також вважає, що переговори не зупинять війну, а лише поставлять її на паузу. У статті під назвою «Critical Threats» для Американського інституту підприємництва він нагадує, що вторгнення цього року є лише продовженням попередньої агресії, що розпочалася у 2014 р. та була відкладена двома попередніми «перемир'ями». На його думку, конфлікт узагалі не має розв'язки, «поки в Кремлі править

путінізм» (URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/dumky-expertiv-pro-nesvojechasnist-perehovoriv/6846374.html>).

Як зазначає Ф. Каган у статті, що адресована політикам, фахівцям з розвідки та військовим, а також зацікавленій громадськості, у 2014 р. Путін захопив Крим і частину Донбасу, які в нього ніхто реально не мав намірів відбирати. Але Кремлю було цього мало. Тож пропонуючи Путіну повернутися до територій, які були до лютого 2022 р., означає, що приблизно 100 тис. загиблих і поранених росіян було принесено в жертву для того, щоб він отримав те, що й так уже мав, вважає Ф. Каган.

З іншого боку, на думку Ф. Кагана, аргумент, що Україна перемагає й тому нині добрий час вести переговори з позиції сили, також не витримує критики. Україна, на його думку, має переваги, але аж ніяк не домінуючу позицію. Дії Путіна, на думку Ф. Кагана, свідчать, що він вважає війну ще не програною – він усе ще планує повернутися на території Херсонщини й тим більше Запоріжжя, які він оголосив анексованими. Особливо тому, що він досі контролює Запорізьку АЕС та Мелітополь, з якого можна починати новий наступ на інші українські території.

З точки зору України, заморозити конфлікт на нинішній лінії означає залишити важливу частину видобувної та переробної промисловості України в руках Росії. Підприємства, зосереджені на сході навколо міст у Донецькій та Луганській областях, мають життєво важливе сполучення через Маріуполь, який також є в руках росіян. Вони разом становили значну частину української економіки до 2014 р., і віддавати їх Росії, на думку Ф. Кагана, означає приректи Україну на постійну економічну залежність від допомоги міжнародної спільноти. «Це не просто якісь українські території десь на сході. Це території, які Україна має повернути, щоб вижити як незалежна держава перед постійною загрозою нової російської агресії», – наголошує аналітик.

І нарешті, зазначає Ф. Каган, Путін не напав на Україну, щоб здобути території, він просто не може жити з уявленням, що Київ не є під контролем Росії. На цьому будується його ідеологія. І ні в силах ані Києва, ані Заходу змінити його амбіції. Єдине, що Київ і його союзники можуть змінити, каже Ф. Каган, це – «створити реальність, у якій навіть Путін зрозуміє, що він не може воювати», бо йому не вистачає можливостей продовжувати війну, навіть якби він і хотів. Для цього, на думку Ф. Кагана, потрібно допомогти Києву звільнити ті території, які допоможуть йому вистояти, зміцнити і врешті перемогти.

«Єдине, що робить передчасне перемир'я, це дає можливість обом сторонам переозброїтися. І оскільки Росія зараз найбільше виснажена, вона найбільше від цього виграє, а потім відновить війну. Отже, усе, що ви купуєте за перемир'я, – це продовження війни. Це не вирішило б жодної з основних проблем війни», – заявив директор з російських досліджень в аналітичному центрі CNA М. Кофман (URL:

<https://www.slovoidilo.ua/2022/11/25/novyna/polityka/peremyrya-abo-perehovory-mozhut-butyu-yedynym-peremohy-putina-cnn>).

Уже сьогодні, за словами М. Кофмана, Росія починає переозброюватися. Експерт послався на дані про те, що на заводах РФ виробляють боєприпаси вже не в дві, а в три зміни. «Це говорить про те, що в них є комплектуючі, інакше вони не стали б працювати в подвійну та потрібну силу», – зазначив він.

Д. Креймер, виконавчий директор Інституту Д. Буша, вважає, що Україна може перемогти на полі бою та що єдиний спосіб завершити війну – це щоб союзники надали достатню допомогу для цього. «Ніхто не хоче, щоб ця війна закінчилася більше, ніж українці, які воюють і гинуть, захищаючи свою країну та свободу, але наразі вони досягли надзвичайного успіху та думають, що можуть перемогти. Заклики до переговорів зараз підривають їхній імпульс», – зазначає експерт (URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/analiz-chy-varto-ukraine-domovlyatysya-z-rosjeju-/6848680.html>).

Колишній посол США в Україні В. Тейлор переконаний, що будь-яке припинення вогню, досягнуте в час, коли ЗСУ витісняють російських військових з країни, «дасть змогу росіянам зберегти те, що вони незаконно окупували». Це поставило б росіян у вигідну позицію для майбутніх атак. «Будь-який російський плацдарм, особливо на критично стратегічному півдні, становитиме постійну загрозу українському суверенітету, тому що максималістська мета Путіна щодо контролю над Україною не змінилася і, швидше за все, переживе Путіна. Кремль використає будь-яке припинення вогню, щоб скоригувати, а не зменшити свої зусилля щодо встановлення контролю над Україною».

Іншу точку зору висловила оглядачка К. ванден Хойвел у своїй статті для Washington Post. Вона стверджує, що для США настав час почати готувати умови для дипломатичного вирішення війни через зростання витрат для воюючих сторін, США та інших країн, які підтримують Україну. «Ставки занадто високі, щоб ми могли сидіти склавши руки, поки катастрофа поширюється, а витрати і ризики продовжують зростати», – вважає вона.

Так, адміністрація Президента США Д. Байдена отримала схвалення Конгресу на 40 млрд дол. допомоги Україні на 2022 фінансовий рік; з 24 лютого цього року на військову оборону було витрачено понад 19 млрд дол.

Економіст Т. Еш у статті для Центру аналізу європейської політики вказує, що допомога Україні становить лише 5,6 % загальних витрат США на оборону. Але, зауважує він, «Росія є основним противником США, суперником найвищого рівня, який не надто відстає від Китаю, стратегічного суперника номер один». Стратегія національної оборони США визначає Росію як «гостру загрозу».

Дедалі більше впливових американських коментаторів критикують ідею проведення переговорів. Ю. Фінкель, доцент кафедри міжнародних досліджень Університету Д. Гопкінса, коментар якого вміщує газета «Los

Angeles Times», вважає, що заклики до України почати мирні переговори з Росією є помилковими, непродуманими й небезпечними. «В Україні вибір є не між дорогою, кровопролитною війною та дипломатією. Вибір стоїть між кривавою війною та не менш кривавим миром, який сам по собі призведе до ще більшого протистояння», – зазначає Ю. Фінкель і додає, що потрібно усвідомити, що «не всі військові проблеми мають політичні рішення» (URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/dumky-expertiv-pro-nesvojechasnist-perehovoriv/6846374.html>).

Ні українці, ні росіяни сьогодні не готові поступитися територією заради миру, і громадська думка в жодній з країн цього не підтримує, наголошує Ю. Фінкель. Але найгірше для українців, що в обмін на перемир'я вони будуть змушені поступитися не лише територією, а й людьми. І це в той час, коли, як каже оглядач, практично в кожному населеному пункті, звільненому Україною, знаходять докази влаштування катівень, масштабного сексуального насильства, вбивств мирних жителів, зникнень людей і незліченних інших злочинів.

«Усе більше експертів вважають, що російське насильство в Україні є геноцидом, і Конгрес зараз розглядає резолюцію, яка підтверджує це визначення», – нагадує Ю. Фінкель. Тому кровопролиття таке перемир'я не зупинить, а лише позбавить українців права на досягнення справедливості. Крім того, зазначає оглядач, таким чином і США відступляться від своїх зобов'язань, які вони разом з іншими державами взяли на себе, ратифікувавши Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Фінансовий аргумент, на думку Ю. Фінкеля, також слабкий. Союзники України з початку російського вторгнення витратили на підтримку України понад 100 млрд дол. Але ця сума, зазначає Ю. Фінкель, блідне в порівнянні з тим, скільки коштуватиме повоєнна реконструкція України. Якщо Росія вийде з конфлікту з мирною угодою, то навряд чи вона візьме участь у повоєнній реконструкції України, тож усі витрати впадуть на плечі Заходу, нагадує експерт.

Крім того, він нагадує, що президент Росії В. Путін так багато говорив про те, що України як держави не існує, і так багато не виконував своїх обіцянок, що жоден український лідер не повірить, що замість того, аби жити в мирі, у Москві не готуватимуть нового нападу. Тож «замість того, щоб зупинити кровопролиття, будь-яка передчасна дипломатична ініціатива лише посіє насіння майбутньої війни», – вважає Ю. Фінкель.

У той час, як у західній пресі та політичних колах дедалі частіше лунають заклики до української влади відновити переговори з Путіним, безпосередньо кремлівський диктатор не демонструє готовності до конструктивної розмови та продовжує ракетний терор проти мирних жителів країни-сусідки, констатує науковий співробітник Atlantic Council П. Дікінсон у матеріалі для НВ. На його думку, заклики до перемовин є дуже передчасними й не зовсім зрозумілими, оскільки за дев'ять місяців війни

Україна показала всьому світові, що Росію можна та потрібно перемагати на полі бою, а шантаж Кремля щодо країн ЄС не спрацював (URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/ne-zovsim-zrozumilo-chomu-vsi-dosi-bojatsja-putina-v-atlantic-council-ne-otsinili-zakliki-do-perehovoriv-z-rf.html>).

Аналітик зазначає, що попри заяви деяких західних діячів більшість світових лідерів, які допомагають Україні, не підтримують ідею переговорів з Путіним. Вони розуміють негативні наслідки цього сценарію та передбачають реакцію українського суспільства, яке після російського терору й значних людських втрат може розцінити подібні дії як зраду.

Водночас П. Дікінсон наголошує, що в міру зростання економічних і військових витрат союзників Києва заклики до переговорів з РФ ставатимуть частішими. На його думку, це цілком природно, але не означає, що Україна повинна піддаватися тиску.

Співробітник Atlantic Council додав, що перебіг війни залишив Путіна без козирів, тому не зовсім зрозуміло, чому деякі західні політики досі намагаються схилити Україну до перемовин з ним. «Не зовсім зрозуміло, чого саме всі так бояться. Україна вже розвіяла міф про військову непереможеність Росії та успішно звільнила понад половину території, окупованої з початку вторгнення майже дев'ять місяців тому. Колись хвалена армія Путіна деморалізована та знищена, а сам російський диктатор став міжнародним ізгоєм. Його енергетична зброя була частково знешкоджена, і нещодавно він був змушений дистанціюватися від ранніх спроб ядерного шантажу після закидів Китаю та суворих попереджень Сполучених Штатів Америки. Нині немає жодного стратегічного сенсу пропонувати Путіну мирну угоду, яка врятує його обличчя», – вважає П. Дікінсон.

Радник Офісу Президента України М. Подоляк у контексті теми переговорів зазначає, що Росія використовує це поняття не як переговори в юридичному чи фактичному розумінні, а як інформаційну кампанію. Наприклад, Д. Песков відкрито заявляє, що Росія навмисне масово атакує цивільні об'єкти, міста, населення, енергетичні та газові об'єкти в Україні, щоб примусити виконати свої переговорні начебто умови. Тобто це конкретна пропозиція від терориста, який каже: «Або я вбиваю заручників ваших, тобто цивільне населення України, бо ми програємо війну саме в зоні воєнних дій і примушуємо вас через масові вбивства холодом, голодом – або ви виконуете наші ультимативні умови». Тому ми хочемо, щоб наші партнери чітко розуміли, що робить Росія, і не хотіли далі продовжувати грати в цю інформаційну гру «давайте послухаємо російську сторону щодо переговорного процесу» (URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/podolyak-pro-rakety-i-peregovory/6840989.html>).

М. Подоляк наголошує, що «Росія не зупиниться, бо вона пропонує експансію як сенс існування своєї держави. Вона не може зупинитися, бо тоді перестане існувати. Вона не вкладатиме гроші в добробут своїх громадян. Вона може вкладати гроші тільки у війну – або проти своїх громадян, або проти зовнішніх ворогів. І сьогодні Україна – її принциповий ворог. Коли

Росія атакує наші енергооб'єкти, це не питання їхнього знищення, це питання того, щоб ми вмирили масово. Це вже друга складова цієї війни – геноцид і саме це ми пояснюємо партнерам. Це дуже важливо».

Отже, незважаючи на дедалі більш активні заклики Росії до переговорів, можна констатувати повну консолідацію української влади та суспільства, колективного Заходу й експертів у тому, що на сьогодні сідати за стіл переговорів з Путіним не потрібно. Переважаючою є упевненість у тому, що припинення вогню на сьогодні піде на користь Кремлю та не покладе край війні, а лише дасть змогу російським військам перегрупуватися та відновитися. Водночас, на загальне переконання, час для переговорів таки настане, але лише тоді, коли Росія визнає поразку та матиме наміри закінчити війну.

О. Аулін ст. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Історична пам'ять угорського політикуму в контексті російсько-української війни

Російський напад на Україну має одним з наслідків ще більшу згуртованість вільних і демократичних спільнот, насамперед у Європі, для протистояння загарбникам. Проте серед членів ЄС є одна країна, яка відверто підриває загальноєвропейську солідарність, фактично граючи на боці агресора. Ідеться про Угорщину. Уже робилося багато спроб з'ясувати причини такої поведінки з боку «Орбана і К^о». Однак відповіді на кшталт великих знижок на російський газ і суб'єктивних оцінок угорською стороною ситуації з їхніми одноплемінниками на Закарпатті не дають змоги повністю закрити це питання. Можливо підказка лежить не в політичній або економічній, а в історичній площині.

Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан 24 лютого хоча й засудив напад Росії на Україну, проте одразу визначив червону лінію в підтримці жертви агресії:

- жодного залучення Угорщини до війни;
- жодної військової допомоги;
- жодної підтримки енергетичних санкцій проти Росії.

«Угорщина не повинна бути втягнута в цей військовий конфлікт, тому що для нас пріоритетом номер один є безпека угорського народу. Тому ні про відправлення військовослужбовців, ні про відправку військової техніки в Україну не може бути й мови. Ми також не можемо приймати пропозиції від лівих, які поставили б під загрозу постачання енергії та газу в Угорщині, а також це поставило б під загрозу скорочення рахунків сімей за комунальні послуги», – пояснив він (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62472746>). Що характерно, у промові політичного лідера країни – члена Євросоюзу не прозвучало жодного слова про загальноєвропейську солідарність. Більше того, пояснюючи причини конфлікту, В. Орбан

зазначив, що він трапився через незгоду РФ з розширенням НАТО. «НАТО розширюється на схід, і Росії стає все менш комфортно. Росіяни висунули дві вимоги: щоб Україна проголосила нейтралітет і щоб НАТО не приймало Україну. Цих гарантій безпеки росіянам не дали, тому вони вирішили взяти їх силою зброї. Бачення політики безпеки Росії полягає в тому, що для того, щоб почуватися в безпеці, вони повинні бути оточені нейтральною зоною», – заявив В. Орбан в інтерв'ю Mandiner (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62472746>).

За результатами соціологічного опитування, озвученими 24 каналом, сьогодні лише 6 % угорців вважають, що війна повинна тривати до того часу, поки Україна не переможе російського диктатора. Натомість 92 % за те, що потрібно негайно сісти за стіл переговорів після злочинів Росії в Бучі, Ірпені, Маріуполі та інших українських містах. До того ж 67 % опитаних негативно ставляться до Президента В. Зеленського і 72 % – до Путіна. Тобто у своїх уподобаннях угорці фактично зрівняли своє ставлення до обох. Із цього приводу висловлювалася думка, що причина таких суспільних настроїв криється в діях тієї частини угорського політикуму, що є прихильниками В. Orbana і яка через ЗМІ та інші можливості формує негативне ставлення до України (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ipWdb78dqzI>). Наприклад, під час так званого маршу миру, що відбувся 15 березня, В. Орбан зазначив у своїй промові: «Центральна Європа – це шахівниця для великих сил і Угорщина не повинна бути пішаком у цій грі» (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/orban-i-ugorshchina-pidtrimuyut-putina-u-viyni-z-ukrajinoyu-ekspert-video-ostanni-novini-50231112.html>). Тобто угорський прем'єр у такий спосіб визначив місце Української держави в сучасному політичному процесі. Розглядаючи механізм формування таких поглядів, В. Артюх зазначає, що «історична пам'ять у першу чергу відображає позиції певного владного інтересу, що, у свою чергу, найбільш повно уособлюються державою. Саме державна влада, а конкретніше – ті групи осіб, що мають більші можливості здійснювати узаконене насилля, можуть організовувати й соціальний світ, що їх оточує таким чином, щоб той у найбільшій мірі відповідав їхнім максимальним інтересам, тобто намаганням зберегти своє домінування на необмежений термін» (URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/31202/1/Artyukh_%20istorychna_pamyat.pdf).

Інша причина такого ставлення офіційного Будапешта до України і війни, можливо, криється в специфіці політико-історичного розвитку Угорщини. Загально відомо, що угорці та фіни істотно відрізняються за походженням від інших народів, з яких свого часу склалася сучасна західноєвропейська романо-германська цивілізація, а також відносно близьких до германців балтів і слов'ян (хоча сучасний етнос, що називає себе руськими, протягом багатьох віків активно змінював свій етнічний код через додання не тільки тюркських, а й фіно-угорських елементів). Наприкінці IX ст. номади-угри на чолі з князем Арпадом захопили частину Паннонії та

оселилися в міжріччі Дунаю й Тиси. Події до 1000 р. – дати прийняття християнства й отримання Стефаном I від Папи Римського титулу короля описуються як епоха «здобуття батьківщини», коли угри поступово переходили від кочівництва до осілости, хоча й не припиняли своїх грабіжницьких походів. Найбільшого розквіту середньовічна угорська держава досягла за Лайоша Великого (1342–1382), влада якого після опанування польського трону поширювалася від Адріатики до Прибалтики та Причорномор'я. За його правління Угорщина встановила контроль над частиною території Галицько-Волинського князівства. Поразка від османів у битві під Могачем (1526) призвела до втрати Угорським королівством державної самостійності та поділу його території між Великою Портою та австрійськими Габсбургами. Поступово Австрія відвоювала всю угорську територію. Після поразки Австрії в австро-пруській війні 1866 р. компроміс Відня та Буди привів до утворення в 1867 р. двоєдиної Австро-Угорської імперії. Перша світова війна призвела до розпаду Австро-Угорщини та відновлення самостійної Угорської держави. У березні 1919 р. Б. Кун проголосив створення Угорської Радянської Республіки (далі – УРР), яку російські більшовики намагалися перетворити на плацдарм «світової революції» у Європі. Спроба націоналізації землі та «червоний терор» підірвали симпатії населення до нового режиму, а ініційований Антантою наступ румунських військ на Будапешт закінчився в серпні 1919 р. поваленням УРР. Втрата за підсумками Першої світової війни майже двох третин підконтрольної Будапешту території призвела до того, що у вересні 1939 р. Угорщина опинилася в лавах реваншистів на чолі з колишнім Третім Рейхом (URL: <http://history.org.ua/?termin=Uhorschyna>).

Після невдачі в черговій світовій війні Угорщина у вигляді Угорської Народної Республіки (далі – УНР) увійшла до так званого соціалістичного блоку, зокрема ставши членом Ради економічної взаємодопомоги та військового об'єднання – Організації Варшавського договору. У 1956 р. в Угорщині відбулося національно-демократичне повстання, яке було придушено радянськими військами. У жовтні 1989 р. було проголошено Угорську Республіку. У 1999 р. Угорщина стала членом НАТО, у 2004 р. вступила до Євросоюзу (URL: <http://history.org.ua/?termin=Uhorschyna>). У 1994–1998 рр. за часів правління соціал-ліберального уряду Д. Хорна було визначено основні пріоритети зовнішньої політики Угорщини, яку спрямовано на прискорення інтеграції у євроатлантичні структури; формування добросусідських відносин з країнами регіону; підтримання закордонних угорців у тому, щоб їхні права, які закріплено в міжнародних угодах і нормах, набули визнання, отримали гарантії та реалізовувалися б на практиці (URL: <http://visnyk-intrelations.uzhnu.uz.ua/archive/1/11.pdf>).

З початку отримання незалежності політичні відносини між Україною та Угорщиною розвивалися в позитивному напрямі. Проте кардинальні зміни відбулися після заяви в травні 2014 р. угорського прем'єра В. Орбана про необхідність надати етнічним угорцям у Закарпатті автономію та подвійне

громадянство. Офіційний Київ на такі заклики відреагував із занепокоєнням. «Вимоги суперечать законодавству та не сприяють стабілізації в державі», – заявив тодішній директор департаменту інформаційної політики МЗС України Є. Перебийніс. Слова про автономію прокоментували і в Польщі: «Ми повинні бути обережними, щоб не підтримувати, прямо чи опосередковано, проросійських сепаратистів. Слова Орбана були несвоєчасними та недоречними», – заявив тодішній глава польського уряду Д. Туск.

Після виступу української та польської сторін голова угорського уряду висловив підтримку Україні у зв'язку з діями російської сторони: «Територіальну цілісність України було порушено. Порушуючи міжнародне право, Росія почала діяти проти України. Ми маємо підтримати Україну в цьому питанні», – заявив В. Орбан. І того ж дня (16 травня 2014 р.) в ефірі громадського телеканалу угорський лідер зазначив: «Україна не може бути ні стабільною, ні демократичною, якщо вона не надає меншинам, у тому числі й угорцям, їхні права. А це подвійне (угорське) громадянство, групові права та автономія» (URL: <https://tsn.ua/ru/ukrayina/pochemu-otnosheniya-mezhdu-ukrainoy-i-vengriyu-na-kachelyah-1713349.html>). Водночас прем'єр-міністр Угорщини висловився за збільшення обсягів купівлі в Росії блакитного палива, незважаючи на те що інші держави ЄС не підтримували такої практики під час активного запобігання Україною терористичних дій з російської сторони.

Саме відтоді у світовій спільноті сформувалося враження про В. Орбана як прихильника путінської моделі керування країною. Пізніше Будапешт не хотів приєднатися до санкцій проти Росії. Коли ж це сталося, В. Орбан наголосив, що Угорщину змусили це зробити, ще й «зі скреготом зубів». До 2017 р. Будапешт продовжував балансувати між збереженням відносин з РФ та підтримкою України.

Політичний діалог між Угорщиною та Україною зазнав значного погіршення тоді, коли Верховною Радою було ухвалено закон про освіту. У вересні 2017 р. закон змінив підходи до викладання мов меншин – було збільшено кількість годин викладання українською. Для діючого керівництва сусідньої країни це було «ударом між ребрами». І це стало приводом для фокусування політики на питанні прав угорської меншини в Україні. Було заявлено, що угорська сторона блокуватиме співпрацю України з ЄС та НАТО, а також українські ініціативи на рівні міжнародних організацій. «Ми можемо гарантувати, що це боляче вдарить у майбутнє України», – підкреслив глава МЗС Угорщини П. Сійярто. Тоді ж глава МЗС Угорщини наголосив, що підписання закону тодішнім президентом П. Порошенком «ганебне», а Україна «може забути про інтеграцію до Європи» (URL: https://zmina.info/news/cherez_osvitjianskij_zakon_v_ugorshhini_khochut_pereglj_ianuti_ugodu_ukrajinajes-2).

У березні 2018 р. П. Сійярто заявив, що Будапешт вимагає від України внесення змін до закону про освіту та відкладання його реалізації до 2023 р.

Таке недоброчливе ставлення з боку П. Сійярто в МЗС України пов'язали з наближенням 100-річчя поділу Австро-Угорської імперії. Як наголосила діюча на той час заступник міністра закордонних справ України О. Зеркаль, Угорщина стосовно України керується імперським мисленням розділеної Австро-Угорської імперії. Також О. Зеркаль наголосила, що однією з причин позиції Угорщини стали Тріанонські угоди щодо подальшого поділу Австро-Угорської імперії, укладені в 1920 р., коли Будапештом був втрачено дві третини територій та чверть етнічних угорців, що мешкали на них. «Поки уряд Орбана при владі, ми маємо справу з тим, що є. Це все ж таки імперське мислення...» (URL: <https://tsn.ua/ru/ukrayina/pochemu-otnosheniya-mezhdu-ukrainoy-i-vengriey-na-kachelyah-1713349.html>).

Двоїстість ставлення до України з боку політичного істеблішменту Угорщини досить чітко виявилася в заявах П. Сійярто з приводу російсько-української війни. З одного боку, ще 28 січня було зазначено, що Угорщина може не підтримати Україну в протистоянні з РФ. З іншого – на початку березня Будапешт підтримав прискорений вступ України у ЄС. Уже наприкінці місяця МЗС Угорщини розкритикувало опозицію через її співчуття Україні. У вересні Угорщина зробила заяву, що продовжить видавати шенгенські візи росіянам. У наступному місяці відкрила залізничний термінал для українського зерна. Ще через місяць відмовилася долучитися до довгострокової програми підтримки України. 21 листопада керівник зовнішньополітичного відомства Угорщини поїхав на форум «Росатома» до російського Сочі (URL: <https://zaxid.net/petersiyartogolovamzsugorshhinitag 53731>).

У цьому контексті певний інтерес становить динаміка російсько-угорських відносин, особливо її непарадної частини, про яку, звичайно, замовчують під час святкових подій. Рік 1848 – участь російських військ у придушенні національно-визвольного руху угорців; 1914–1918 рр. – кровопролитні бойові дії між Австро-Угорською та Російською імперіями (лише внаслідок Луцького/Брусилівського прориву Австро-Угорщина й Німеччина втратили понад 1,5 млн вбитими, пораненими та зниклими безвісти, через що була підірвана боєздатність австро-угорської армії); 1919 р. – проголошення Угорської Радянської Республіки, яку російські більшовики намагалися перетворити на плацдарм «світової революції» у Європі. Після поразки УНР, однією з головних причин якої став розв'язаний комуністами «червоний терор», Радянська Росія, намагаючись утримати плацдарм для подальшого експорту революції в інші країни Європи, намагалася допомогти «угорським братам» шляхом (невдалого) наступу через територію Румунії. За спогадами багатьох учасників, у 1941–1945 рр. запекла боротьба точилася між Червоною армією та саме угорськими підрозділами із числа інших союзників Третього Рейху. У 1956 р. радянські війська жорстоко придушили угорське повстання, через що загинули тисячі мирних жителів (URL: <https://zakarpattyua.net.ua/Blogs/220020-Chomu->

Budapesht-zabuv-pro-1956-rik). Радянські сили були виведені з Угорщини в 1991 р. майже через півстоліття радянської окупації країни.

Ще існує один момент, на який практично не звертають уваги дослідники. Ідеться про традиційний інтерес з боку Угорщини до пантюркістських проєктів. Уперше доктрину пантюркізму, яка ґрунтується на пріоритеті етнічної спільності й походження турків та інших тюркських народів, було сформульовано в 60-ті роки XIX ст. А. Вамбері, угорським схозознавцем. У своїй праці «Подорож по Середній Азії» він писав: «Представляючи тюркську династію, дім Османів міг би заснувати з тюркських елементів, з якими він пов'язаний мовою, релігією та історією, від узбережжя Адріатики аж до Китаю імперію більш могутню, ніж та, яку зумів силою й хитрістю сколотити з гетерогенних елементів великий Романов. Анатолійці, азербайджанці, туркмени, узбеки, киргизи й татари – ось ті окремі частини, з яких міг би виникнути великий тюркський колос, який, звичайно, міг помірятися б силами зі своїм північним противником куди краще, ніж сьогоднішня Туреччина» (URL: <http://www.islamicstudies.in.ua/knigi/66-islam-i-politika-ideologiya-rukhi-organizatsiji>).

Однією з важливих подій 2021 р. для всього тюркського світу став ініційований Туреччиною восьмий саміт Ради співробітництва тюркомовних держав (Тюркської ради). У 2009 р., коли створювалася рада, було визначено її головну мету – сприяти всебічному співробітництву між Туреччиною й тюркомовними республіками колишнього Радянського Союзу. Першою статус спостерігача отримала Угорщина, тепер до неї приєднався Туркменістан. За рішенням президентів Азербайджану, Казахстану, Киргизії, Туреччини й Узбекистану тюркське об'єднання отримало нову назву – «Організація тюркських держав» (ОТД). У цьому зв'язку, ряд аналітиків звертали увагу на істотні зміни в діяльності тюркського об'єднання – від розв'язання культурно-мовних проблем до посилення співпраці у сфері економіки й до підвищеного рівня політичної і військової інтеграції. Експерти вважають, що Р. Т. Ердоган фактично запропонував створити союз не тільки тюркських держав, а й більш широкої групи тюркських народів, зокрема тих, що проживають на території РФ. Через це також може відбутися зниження рівня впливу Москви на Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан та Узбекистан. Такі кроки Туреччини вважаються Кремлем недружніми, а щодо тюркських меншин усередині Федерації розглядаються як спроби пропаганди тюркського сепаратизму. На думку американського експерта П. Гоббла, політика Анкари щодо тюркських народів у її російській інтерпретації дуже нагадує ситуацію з поширенням усім уже, на жаль, дуже відомого «русского мира» (URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2022/ua022022.pdf>). Цей тюркський саміт був би не таким цікавим для нас, якщо б серед його почесних гостей не опинився прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан (URL: <http://www.golos.com.ua/article/353386>).

Отже, поява проблем в українсько-угорських відносинах збіглася з перебуванням на посаді прем'єр-міністра В. Орбана, вихованого в традиціях колишньої Угорської Народної (читай радянської) Республіки, та його політичного протезе П. Сійярто. Дії сучасного угорського політикуму щодо захисту етнічних угорців в Україні схожі з політикою РФ, що здійснюється в межах «руського мира», результат якої сьогодні бачить увесь світ. Сучасна політика Угорщини нагадує зовнішньої політичний курс Туреччини, що відрізняється відомою двоїстістю, можливо через традиційний інтерес Будапешта до пантюркістських проєктів та історичних зав'язків із центром колишньої Османської імперії. Можливо частина угорського політикуму нездатна до політико-історичного аналізу. Наприклад, сучасні преференції Москви для Будапешта у сфері постачання енергоносіїв вірогідно не викликають асоціації з Харківськими угодами 2010 р., які за тимчасову знижку на газ дали можливість продовжити перебування ЧФ на території України. У результаті той самий флот брав активну участь у захопленні Криму та сьогоднішній війні РФ проти України. Дії російських військ в Угорщині в період з 1848 по 1991 р. також вірогідно ні про що не говорять Будапешту.

Економічний ракурс

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Міжнародні економічні санкції проти Росії: оцінка стану і проблем їх реалізації

(Початок. Продовження див. у № 17)

Останніми роками політично й економічно новим, але важливим компонентом глобальних міжнародних відносин стали широкі міжнародні санкції проти Росії. Ці санкції було спрямовано на те, щоб змусити Росію відмовитися від окупації українських територій і звільнити їх. На початку їх запровадження міжнародні санкції радше були дипломатичним сигналом до Росії з боку певної міжнародної спільноти, ніж засобом політичного та економічного тиску на неї. З того часу кількість країн, які приєднувалися до міжнародних санкцій проти Росії, зростала, а безпосередньо санкції поступово розширювалися.

Зазначені міжнародні санкції проти Росії поділяються на персональні та секторальні. Мета міжнародних персональних санкцій – прямий та опосередкований вплив на осіб, які певним чином причетні до ухвалення державних рішень у Росії для звільнення окупованих українських територій. Мета міжнародних секторальних санкцій – знову ж таки прямий та опосередкований вплив на осіб, які певним чином причетні до ухвалення державних рішень у Росії для звільнення окупованих українських територій,

але вже через створення економічних (отже, і певних соціальних) проблем у масштабах усієї Росії. Тобто якщо персональні санкції повинні були діяти через індивідуальні та групові інтереси певних посадовців, політиків і бізнесменів, то секторальні санкції – через соціально-економічний тиск на правлячу в Росії верхівку й російське суспільство загалом.

Однак з початку повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну міжнародні санкції проти Росії, як персональні, так і секторальні, значно розширилися як за кількістю держав-учасниць, так і за кількістю об'єктів санкцій. Фактично міжнародна санкційна політика проти Росії не просто розширилася, а набула нової якості.

Ця нова суть міжнародної санкційної політики проти Росії обумовлена таким. Насамперед своїм повномасштабним воєнним вторгненням в Україну та публічно проголошеними цілями цієї агресії Росія брутально порушила Статут ООН і чинний порядок міжнародних відносин. Те, що такого порушення припустився постійний член Ради Безпеки ООН та одна з двох найбільших ядерних держав світу, створило якісно нову міжнародну кризу глобального масштабу.

За таких обставин група провідних держав світу взяла курс на якісне вдосконалення та посилення міжнародних санкцій, які ще раніше були запроваджені проти Росії з тим, щоб примусити її до звільнення окупованих територій України та досягнення миру в цій частині Європи. Причому цей санкційний тиск поступово набрав доволі чіткої поетапної форми. У результаті Європейський Союз, наприклад, перейшов до регулярного запровадження санкцій проти Росії певними пакетами, де кожний наступний пакет розширює спектр попередніх санкцій. Це пов'язано з тим, що Росія поки не лише не йде на добровільне звільнення окупованих територій України, а й, навпаки, прагне підвищувати ставки в цій війні для розширення сфери свого впливу у Європі та світі загалом. Одним з компонентів цієї політики стала публічна риторика з боку російських офіційних осіб про ймовірність застосування Росією ядерної зброї.

За таких обставин міжнародні персональні та секторальні санкції стають важливим інструментом невійськового впливу на Росію задля звільнення окупованих територій України та встановлення миру згідно з положеннями Статуту ООН щодо принципів суверенітету й територіальної цілісності держав. Персональні санкції, порівняно із секторальними, для російської економіки загалом мають радше символічне значення, тобто є сигналом російським можновладцям щодо неприпустимості певних міжнародних дій. Однак за умов, коли влада Росії належним чином не реагує на ті сигнали у формі відносно м'яких санкцій, які надсилає їй міжнародна спільнота, зокрема й персональних санкцій, об'єктивно зростає роль більш вагомих засобів впливу, особливо секторальних санкцій. Саме тому з початком повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну, попри помітне розширення персональних санкцій, значно зросла роль саме секторальних санкцій – як засобу впливу на зовнішню політику Росії.

Зростання ролі антиросійських секторальних санкцій, вочевидь, пов'язано також з публічно задекларованою останнім часом президентом Росії В. Путіним метою війни проти України як боротьби з «колективним Заходом». У російській інтерпретації «колективний Захід» нав'язує Росії та іншим країнам певний напрям розвитку, позбавляючи їх права самостійного вибору. Це, як стверджує російський президент, є загрозою безпеці Росії.

Утім, за всіма цими деклараціями приховується прагнення російської влади до розширення сфери геополітичного впливу Росії та фактичного визнання на міжнародному рівні легітимності існування такої сфери впливу насамперед з боку США та НАТО загалом. Можна згадати, що ще перед початком повномасштабного вторгнення російських військ в Україну президент Росії В. Путін публічно вимагав привести інфраструктуру НАТО у Європі до тих меж, які існували в 1997 р., і виключити можливість подальшого вступу до НАТО нових держав-членів.

З іншого боку, нинішній етап військово-політичного протистояння Росії з НАТО відбувається за умов посилення глобалізації міжнародної економіки. Тобто взаємозалежність економік Росії та держав – членів НАТО, насамперед європейських, протягом останніх десятиліть дуже зросла. Ця зростаюча економічна взаємозалежність накладає свій відбиток на процес запровадження міжнародних економічних санкцій проти Росії – як з боку формування їхнього змісту, так і щодо поетапності їх впровадження. Адже і міжнародна спільнота, що впроваджує антиросійські санкції, і Росія в цій боротьбі прагнуть скористатися перевагами, які вони мають, і захистити вразливі місця власної економіки від небажаних наслідків запровадження цих економічних санкцій.

До санкційного процесу проти Росії з приводу її повномасштабного воєнного вторгнення в Україну фактично залучені такі типи учасників: держави, які запроваджують ці санкції; Росія, як об'єкт санкцій, та нейтральні держави – вигодонабувачі від запровадження міжнародних санкцій проти Росії. При цьому ініціатива у формуванні порядку денного міжнародної санкційної політики проти Росії на боці міжнародної спільноти: США, ЄС, Канади та ін. З іншого боку, треба мати на увазі, що економіки держав – учасниць міжнародних санкцій проти Росії різні за своєю потужністю, галузевою структурою, конкурентоспроможністю та тісністю взаємозв'язків з російською економікою. І це певним чином впливає на форми та перебіг усього санкційного процесу аж до формування у ньому тих чи тих проявів опортунізму з боку певних держав.

Економічне завдання антиросійських міжнародних санкцій полягає в тому, щоб домогтися радикального зменшення обсягів фінансово-економічних ресурсів, які Росія може використати для здійснення своєї військової агресії проти України. З цією метою накладався арешт на російські активи за кордоном. Причому це стосувалося як державних, так і приватних активів.

Заморожені за кордоном російські активи

Насамперед було заморожено міжнародні резерви Центрального банку Російської Федерації (ЦБ РФ) за кордоном. Відомо, що станом на 1 лютого 2022 р. усі міжнародні резерви ЦБ РФ становили еквівалент 630 млрд дол. США. ЗМІ повідомляли, що «27 лютого Євросоюз запровадив новий пакет економічних санкцій проти країни-агресора. Серед іншого вони включали блокування операцій, пов'язаних з управлінням резервами Центрального банку РФ». Іншими словами, Росію позбавили значної частини її «фінансової подушки»: ЦБ РФ не зможе продавати свої валютні активи, розміщені на рахунках у європейських банках, для порятунку рубля від девальвації. Уже наступного дня «до жорстких санкцій ЄС приєдналися США, Японія, Велика Британія, навіть традиційно нейтральна Швейцарія».

При цьому експерти зазначають, що Центральний банк Росії «давно готувався до санкцій Заходу, ще з часів анексії Криму. Протягом останніх років ЦБ РФ скорочував свої доларові активи, натомість збільшуючи частку активів у китайських юанях та монетарному золоті. Російський Центробанк нечасто публікує дані щодо структури своїх резервів. Останні дані стосуються 30 червня 2021 р. Тоді на 1 дол. США припадало лише 16,4 % золотовалютних резервів РФ. Натомість частка євро становила 32,3 %, китайського юаня – 13,1 %, фунта стерлінгів – 6,5 %, золота – 21,7 %. Решта припадала на активи, номіновані в інших валютах. Імовірно, готуючись до війни з Україною, Росія могла зменшити свої доларові та єврові резерви ще більше, наростивши вкладення в золото та китайську валюту. Виходячи з даних за літо 2021 р., близько третини резервів Росії наразі захищені від санкцій Заходу. За підрахунками наукового співробітника Гуверівського інституту Стенфордського університету М. С. Бернстама, під західні санкції потрапить близько двох третин золотовалютних резервів РФ. Ідеться про понад 400 млрд дол. в еквіваленті, доступ до яких втратить ЦБ РФ і які не зможе використати на стримання девальвації рубля. Решта російських резервів не настільки ліквідна. Це китайські юані та золото, які не можна так ефективно використовувати для оперативного погашення надлишкового попиту на валюту» (URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/1/683008>).

Утім, згодом оцінка суми заморожених за кордоном міжнародних резервів Центрального банку Росії була скоригована в бік їх зменшення. Нині сукупна вартість таких активів оцінюється в понад 300 млрд дол. США в еквіваленті. Приблизно таку ж суму озвучують й російські високопосадовці, зокрема заступник голови Ради безпеки РФ Медведєв.

Також у рамках запроваджених міжнародних санкцій проти Росії за її повномасштабне воєнне вторгнення в Україну, крім активів Центрального банку РФ, було заморожено й інші активи походженням з Російської Федерації – як державні, так і приватні. Заморожені за кордоном державні активи Росії представлені, в основному, різноманітним майном державних російських підприємств, включаючи їх частки в спільних підприємствах з

іноземцями. Спектр же заморожених за кордоном у рамках міжнародних санкцій приватних активів походженням з Росії, мабуть, більш різноманітний, ніж заморожених державних активів. Ці відмінності мають насамперед функціональний характер і пов'язані з тим, що в приватних активах, поряд з активами виробничого призначення, значне місце посідає рухоме й нерухоме приватне майно невиробничого призначення: житлова нерухомість, пасажирські транспортні засоби (яхти, літаки, автомобілі), кошти на рахунках фізичних осіб тощо.

Наприклад, у середині листопада США запровадили санкції проти ряду членів родини С. Керімова, а також компаній і бізнесменів, які мали відношення до управління його активами та які допомагають Росії закуповувати військові технології для війни проти України. Зокрема, під блокуючими санкціями США відтепер перебуває авіакомпанія «Emperor Aviation Ltd» і ряд її джетів виробництва Bombardier, Cessna та Gulfstream, які використовували для перельотів члени родини С. Керімова. Сам С. Керімов перебуває під санкціями США з 2018 р.

У середині вересня Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль заявив, що сукупний обсяг заморожених за кордоном російських державних і приватних активів у країнах Заходу оцінюється на суму від 300 до 500 млрд дол. (URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/23/691808>).

До цього треба додати, що виявлення російських державних і, особливо, приватних активів за кордоном, навіть суто технічно, є вельми складною справою. Адже власники вагової частини цих активів приховують їх російське походження через реєстрацію в різних іноземних юрисдикціях. Облік же активів Центрального банку Росії за кордоном у цьому контексті був технічно чи ненайпростішим завданням. До того ж далеко не всюди як з боку відповідних юридичних осіб, так і на державному рівні існує зацікавленість повідомляти про наявність тих чи тих російських активів.

Для цього в них можуть існувати як суто економічні, так і політичні мотиви. Адже певна частина політиків і підприємців у тих країнах, які долучилися до запровадження економічних санкцій проти Росії за військову агресію в Україні, не зацікавлені в реалізації цих санкцій через власні економічні й політичні інтереси. Також чимало й тих, хто думає про своє місце в, так би мовити, післявоєнній архітектурі Європи та і світу загалом, розраховуючи при цьому на отримання вигоди від збереження хороших відносин з Росією. Наявність таких інтересів у соціальних групах, так чи так залучених до замороження російських активів за кордоном, впливає на весь процес виявлення та обліку таких активів, ускладнює й сповільнює його. Причому зазначене стосується не лише замороження російських активів за кордоном, а й запровадження інших міжнародних антиросійських санкцій. Розглянуті вище політичні й економічні інтереси є соціально-політичною базою опортуністичної поведінки щодо запровадження загалом міжнародних економічних санкцій проти Росії за її війну проти України. Особливо яскраво це проявляється в нинішній зовнішній політиці Угорщини.

Також не можна забувати й про складну структуру відносин власності в сучасній світовій економіці, включаючи практику широкого використання в бізнесі мережі офшорних юрисдикцій, що істотно ускладнює ідентифікацію національної та персональної належності тих чи тих активів закордоном Росії.

Тому виявлення російських активів закордоном потребує певного часового періоду. Наприклад, у середині листопада стало відомо, що у Європейському Союзі заморожено «російські активи на загальну суму 68 млрд євро, більшість з яких перебуває у Бельгії». Про це повідомили іноземні ЗМІ з посиланням на внутрішній документ Європейської комісії. Відповідно до цього документа, «у Бельгії заморожено активів на 50 млрд євро. Друге місце обіймає Люксембург – 5,5 млрд євро. На ці дві країни, а також Італію, Німеччину, Ірландію, Австрію та Францію припадає 90 % заморожених активів Росії». Водночас ЄС не знає, скільки із цих коштів можна віднести до національних резервів Росії. У тексті документа зазначено суму 33,8 млрд євро з позначкою «у процесі оцінювання, тому не для цитування». Наразі «Єврокомісія очікує, що Європейська рада ухвалить закон, який визнає ухилення від санкцій кримінальним злочином. Це має спростити процес конфіскації активів» (URL: https://biz.censor.net/news/3381473/evrosoyuz_zamorozyv_rosiyiskyh_aktiviv_na_68_milyardiv_yevro_zmi).

Достеменно зауважимо, що раніше ЗМІ повідомляли й про менші суми виявлених і заморожених у ЄС російських активів. Наприклад, у середині жовтня «член Європейської комісії з юстиції Д. Рейндерс повідомив, що в країнах Євросоюзу наразі заморожено EUR17,4 млрд авуарів російського походження. «Це величезна сума – EUR17,4 млрд, але 90 % цих фондів припадають на сім держав-членів. Важливо наполягати, щоб усі держави-члени правильно застосовували санкції, щоб вони коректно доповідали (Європейській) комісії про повні суми, які можливо заморозити», – наголосив Д. Рейндерс на пресконференції в Люксембурзі після засідання Ради ЄС із питань юстиції. За його словами, ця тема порушувалася на Раді ЄС у зв'язку з обговоренням міністрами юстиції, як застосовувати санкції Євросоюзу у зв'язку із вторгненням РФ в Україну.

Загалом процес замороження російських активів у ЄС відбувається доволі нерівномірно в просторі та часі. Так, ще в середині квітня видання «Bloomberg», з посиланням на підрахунки Європейської комісії, повідомляло, що Європейський Союз заморозив російські активи на 35 млрд євро через війну в Україні. При цьому називалися різні країни з різними сумами заморожених активів. Зокрема, тоді більшу частину коштів було заморожено Францією – 23,5 млрд євро, з яких 22,8 млрд євро – гроші російського Центрального банку. «Бельгія заморозила 10 млрд євро семи російських банків, відключених від міжнародної платіжної системи SWIFT. Італія заарештувала російські яхти та нерухомість на 1 млрд євро. Майже мільярд заморозила Ірландія, 0,5 млрд – Нідерланди, понад 300 млн – Німеччина».

Усе наведене вище пояснює технічну складність не лише процесу виявлення закордоном російських активів, а й складність обліку цих заморожених активів, особливо приватних. Із зазначеного можна зробити такі висновки. По-перше, попри те що за межами Російської Федерації вже заморожено величезні суми активів, що мають походження із цієї держави, процес виявлення російських активів закордоном, які підлягають замороженню, триває й нині. По-друге, так само триває процес уточнення та обліку заморожених російських активів закордоном.

У цьому контексті озвучена в середині вересня Прем'єр-міністром України Д. Шмигалем сукупна вартість заморожених за кордоном російських активів в обсязі від 300 до 500 млрд дол. США, вочевидь, ще не є остаточною. Судячи з наведеної вище інформації, вона цілком може бути й меншою та коливатися в межах 400–450 млрд дол.

На початку запровадження нових міжнародних санкцій проти Росії за її повномасштабне воєнне вторгнення в Україну замороження російських активів за кордоном, мабуть, на думку їхніх ініціаторів, служило насамперед потужним дипломатичним сигналом Росії щодо неприпустимості таких дій, так би мовити, своєрідним заклик до припинення військової агресії проти України. Але невдовзі стало зрозуміло, що цей дипломатичний сигнал не спрацьовує. Згодом, коли збитки, завдані Україні військовою агресією Росії, сягнули сотень мільярдів доларів, заморожені російські активи за кордоном багатьма політиками не лише в Україні, а і в інших державах почали розглядатися як фінансове джерело для відшкодування збитків завданих Україні.

Але дехто з європейських політиків виступив із застереженнями щодо конфіскації заморожених російських активів. Так, на початку липня голова Федеральної ради Швейцарії І. Кассіс виступив проти конфіскації російських активів, що потрапили під санкції, оскільки це, на його думку, суперечить основоположному для демократій праву власності, додавши, що такі права можуть порушуватися лише за наявності законних підстав. «Кассіс водночас зазначив, що закон дає змогу заморожувати активи для уточнення їх власності й перевірки їх зв'язку з війною або іншим злочином, але закликав дотримуватися принципу пропорційності» (Д. Рейндерс <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/07/5/7142627>).

Звичайно, для конфіскації російських активів, заморожених через воєнну агресію Росії проти України, потрібне розроблення відповідного правового механізму, на чому ми зупинимося далі.

Утім, треба зазначити, що наведена вище позиція швейцарського високопосадовця в питанні щодо конфіскації російських активів цілком закономірна і водночас вельми показова, оскільки має не лише політичне, а й вагоме економічне підґрунтя. Адже збереження банківської таємниці та недоторканності банківських заощаджень є вирішальним чинником міжнародної конкурентоспроможності швейцарської банківської системи з понад сторічним її досвідом роботи у світових фінансах. Звідси – й однією з

основ міжнародної конкурентоспроможності швейцарської економіки. Можна, наприклад, згадати, що вилучення зі швейцарських банків активів навіть німецьких нацистів часів Другої світової війни було далеко нелегкою справою. Водночас опозиція щодо конфіскації російських активів, заморожених за кордоном через її воєнну агресію проти України, з політичних й економічних мотивів найімовірніше існуватиме і в ряді інших держав.

Водночас загроза конфіскації заморожених за кордоном російських активів, з перспективою їх подальшого використання як репарацій від Росії на післявоєнне відновлення України, викликала велике занепокоєння російських високопосадовців. Зокрема, наприкінці жовтня під час пресконференції пресекретар президента РФ Д. Песков, відповідаючи на запитання, чи розраховує Росія повернути свої заморожені за кордоном золотовалютні резерви, заявив: «З огляду на те, що йдеться про міжнародний акт крадіжки, порушення всіх міжнародних правил і законів, то, звичайно, ми продовжуватимемо відстоювати наші інтереси». Однак при цьому він зазначив, що «надія помирає останньою» (URL: <https://www.interfax.ru/russia/870328>).

Але вже після цієї заяви Д. Пєскова Генеральна Асамблея ООН більшістю голосів 14 листопада 2022 р. ухвалила Резолюцію «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України». У цій Резолюції зазначалося: «Генасамблея визнає, що Росія має бути притягнута до відповідальності за порушення міжнародного права, зокрема її агресію, а також міжнародного гуманітарного права і прав людини. Відповідно, юридичні наслідки для РФ мають включати відшкодування збитків, завданих Україні». Також Генасамблея «визнає необхідність створення у співпраці з Україною міжнародного механізму відшкодування збитків» (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3614341-genasamblea-oon-uhvalila-rezoluciu-sodo-reparacij-ukraini-vid-rosii.html>).

Зі свого боку, заступник голови Ради безпеки РФ Д. Медведєв заявив: «Якщо на підставі рішення Генасамблеї ООН, висмоктаного ворожими країнами з відомого місця, буде ухвалено національні акти про крадіжки російських активів, у нас не залишиться вибору». Він підкреслив, що потрібно буде безповоротно вилучати гроші та майно приватних інвесторів із таких країн, хоча вони й «не несуть відповідальності за дурнів зі своїх урядів... Іноземних кредитів, заморожених на рахунках коштів та інших цінностей у нас у країні, за щасливим збігом обставин, якраз більше ніж на 300 млрд дол. Достатньо, щоб компенсувати вкрадене у Росії» (URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/putina-zagrozhuuyut-cherez-reparatsiyi-ukrayini-1668540781.html>).

Наведені заяви російських високопосадовців щодо рішення Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 р. нагадують добре відому в роботі криміналістів схему «доброго (Пєсков) і злого (Мєдведєв) слідчих». І хоча реакція пресекретаря президента РФ Д. Пєскова на рішення

Генеральної Асамблеї ООН була більш стриманою, ніж реакція заступника голови Ради безпеки РФ Д. Медведєва, але саме істерична реакція Д. Медведєва на рішення Генеральної Асамблеї ООН свідчить, що російська влада доволі добре відчуває економіко-правові загрози для Росії, які виникли в неї в протистоянні з «колективним Заходом» та й усім світом загалом через повномасштабну війну проти України. Водночас заява Д. Медведєва свідчить, що російська влада – для запобігання конфіскації заморожених закордоном російських активів і досягнення своїх економічних і політичних цілей у війні з Україною – намагатиметься тиснути саме на приватний іноземний бізнес як механізм впливу на міжнародних партнерів України. Тому далі коротко зупинимося на деяких правових аспектах конфіскації заморожених закордоном російських активів за розв'язану Росією повномасштабну війну проти України.

Деякі правові аспекти конфіскації заморожених закордоном російських активів

Насамперед, як підкреслюють фахівці в галузі міжнародного права, замороження активів не дорівнює їх конфіскації. І конфіскувати активи у юридичному плані набагато складніше, ніж їх заморозити / заарештувати. Хоча і визнають, що «інститут та інструменти конфіскації та повернення активів доволі нові, вони почали з'являтися в сучасному праві всього 20–30 років тому. Їхній основний зміст – припинення права власності, а воно, як і будь-яке інше право людини, не може бути припинено без достатніх на те підстав». При цьому існує ще й проблема узгодження національного й міжнародного права в процесі конфіскації заморожених російських активів (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/27/7149494>).

Але після ухвалення 14 листопада 2022 р. Резолюції Генеральною Асамблеєю ООН «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України» правові аспекти конфіскації заморожених закордоном російських активів набувають нового звучання. Це пов'язано з тим, що з'явився новий правовий акт не просто міжнародного, а світового рівня, який з позицій міжнародного права не можна легко проігнорувати. З іншого боку, рішення Генеральної Асамблеї ООН потрібно ще імплементувати відповідно до механізмів національного й міжнародного права. І певна організаційно-правова робота в цьому плані і на національному, і на міжнародному рівні почалася ще до ухвалення Резолюції Генеральною Асамблеєю ООН від 14 листопада 2022 р.

Зокрема, сенат Канади в червні прийняв поправки до закону «Про спеціальні економічні заходи», які дають змогу конфісковувати російські активи та використовувати їх на користь України. Такі зміни спрямовано як на державні активи, так і на активи, що належать фізичній або юридичній особі, що перебуває в санкційному списку федерального уряду Канади. Водночас безпосередньо процедура не проста й передбачає систему «необхідних стримувань і противаг» включно з офіційним судовим процесом для конфіскації будь-яких активів за поданням уряду Канади. Урядовці також

«не виключають можливості майбутнього оскарження конфіскації за цією процедурою до міжнародних судів / арбітражів».

Фахівці наголошують, що «Канада першою закріпила на законодавчому рівні можливість конфісковувати активи через порушення міжнародного миру та безпеки, грубі та систематичні порушення прав людини в іноземній державі тощо. Новий механізм у перспективі розрахований не лише на подолання наслідків російської війни в Україні, тому підстави конфіскації сформульовано узагальнено, проте саме ця війна стала поштовхом для його ухвалення».

У жовтні у верхній палаті Конгресу США (сенаті) запропонували новий підхід для конфіскації активів російських олігархів, який враховує в цьому питанні вимоги Конституції США. Цей механізм викладено сенаторами в поправці до законопроекту про дозвіл на оборону, який планують ухвалити цього року дещо пізніше.

Також у Європейському Союзі нині удосконалюють законодавство про повернення та конфіскацію активів, щоб уніфікувати підходи до цих процесів на рівні всіх держав-членів. Зокрема, 25 травня Європейська комісія запропонувала посилити Директиву про повернення та конфіскацію активів. «Крім криміналізації обходу санкцій особами, до яких вони застосовані в країнах ЄС, Євросоюз також запропонував розширити можливість застосування санкцій до людей, компаній, організацій або органів, які сприяють обходу санкцій ЄС поза межами блоку. Такий екстериторіальний підхід допоможе охопити ті випадки, коли, наприклад, особи ввозять заборонені російські товари у ЄС через третю країну, приховуючи їх справжнє походження, або експортують заборонені товари з ЄС до Москви».

Як зазначають фахівці, «законодавці ЄС керувалися переконанням, що саме лише застосування санкцій не є механізмом для конфіскації активів, оскільки це насамперед захід адміністративного впливу. Підстави та процедура запровадження санкцій мають більше політичний, ніж правовий характер. Тому прямим наслідком потраплення в санкційний список фізичних і юридичних осіб РФ може бути лише арешт або замороження активів, але не їх конфіскація. Водночас обхід санкцій є порушенням, яке треба кваліфікувати як злочин, а активи підсанкційної особи, що вчинила цей злочин, можуть бути конфісковані в межах кримінального провадження».

Ще одним потенційним шляхом для швидкого відчуження активів у ЄС є конфіскація без судового вироку (non-conviction based confiscation), яка застосовується у виняткових випадках (смерть, тяжка хвороба або втеча правопорушника). Розширення підстав для такої конфіскації (нині обговорюють і запровадження цього підходу для злочинів у сфері відмивання коштів та фінансування тероризму) може відкрити швидкий шлях до конфіскації активів частини підсанкційних російських олігархів» (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/27/7149494>).

Загалом імплементація положень Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 р. передбачає врахування вже накопиченого

відповідного міжнародного досвіду. Наприклад, експерт у галузі міжнародного права з Академії європейського захисту прав людини при Кельнському університеті (Німеччина) П. Райн-Фішер вважає, що «для конфіскації російських активів і переказу грошей в Україну необхідна юридична підстава, наприклад судове або арбітражне рішення. Але міжнародної арбітражної комісії досі не існує, а рішення національних судів про вилучення пов'язані з правовими складнощами». Водночас, як підкреслює П. Райн-Фішер, «у міжнародному праві зазначено, що державні активи (до них у цьому випадку, імовірно, належать і російські золотовалютні резерви), які використовуються в суверенних цілях, володіють імунітетом, що захищає їх від конфіскації». Однак, за словами експерта, «Резолюція Генеральної Асамблеї, схоже, допускає внесення в договір між Україною та третіми країнами пункту, що позбавить Росію цього імунітету».

Німецький фахівець, професор міжнародного та європейського права в Університеті Граца П. Грагль зі свого боку нагадує, що наразі на Заході точиться дискусія про те, чи можна конфіскувати для виплати репарацій заморожені російські активи. Ідеться насамперед про зарубіжні активи російських підприємств, що потрапили під санкції, власність приватних осіб і золотовалютні резерви російського Центробанку. «Навіть якщо активи заморожено на десятиліття, що, по суті, рівносильно конфіскації, з юридичного погляду між цими двома поняттями існує значна різниця: у другому випадку йдеться про позбавлення прав власності. Але зараз ці питання активно обговорюються», – зазначає він. І хоча самі по собі резолюції Генасамблеї ООН, як підкреслюють фахівці, мають рекомендаційний характер, тобто вони не є обов'язковими до виконання з точки зору міжнародного права, однак вони відображають думку міжнародного суспільства або більшої його частини. «Мета цього документа – не дати забути, що Росія як держава-агресор повинна відшкодувати завдані нею збитки», – зазначає П. Грагль. При цьому німецькі фахівці зазначають, що ухвалення правових рішень щодо виплати Росією репарацій Україні можуть здійснювати такі міжнародні організації, як Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд у Гаазі та Європейський суд з прав людини. Не можна також відкидати й перспективи створення спеціального міжнародного трибуналу для юридичного врегулювання цієї проблеми (URL: <https://www.dw.com/uk/ci-mozna-zmusiti-rosiu-splacuvati-reparacii-ukraini/a-63812037>).

При цьому, на думку фахівців, наразі з правової точки зору найбільш перспективним шляхом для конфіскації російських активів на користь нашої держави видається конфіскація активів, тобто рахунків Центрального банку Росії, оскільки за такої конфіскації не постане питання дотримання прав людини та принципу пропорційності. Щодо подолання перепони у вигляді доктрини суверенного імунітету активів іноземного центрального банку, який зафіксовано на рівні національного законодавства більшості країн, то вже є прецедент, коли США конфіскували активи Центрального банку

Афганістану, які заморозили після захоплення влади Талібаном. Однак, розглядаючи цей варіант, міжнародні партнери остерігаються також економічних ризиків, зокрема того, що в майбутньому це змусить країни відмовитися від зберігання своїх резервів в іноземних валютах через побоювання, що в потенційних конфліктах ці резерви також конфіскують (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/27/7149494>).

Однак питання загрози зберігання міжнародних резервів центральних національних банків в іноземних валютах через побоювання їх конфіскації заслуговує на окремий геоекономічний і геополітичний аналіз.

З іншого боку, на думку І. Ліщини, юриста-міжнародника, а з 2016 р. по 2021 р. – заступника міністра юстиції та урядового уповноваженого з питань Європейського суду з прав людини, «гроші російських олігархів, арештовані в різних країнах світу, напряду не можуть використовуватися для компенсації втрат, які понесла Україна під час війни. Зараз взагалі незрозуміло, як юридично пов'язати заарештовані гроші приватних осіб з агресивними діями РФ на території України». Адже «у світі не було прикладів, коли приватні кошти використовували для погашення боргів держави. Є випадки, коли компанії, щільно пов'язані з державою, визнавали такими, що є частиною державного апарату, і відповідно за рахунок активів цих компаній стягувалося за рішеннями інвестиційних арбітражів проти держави. У таких нечисленних випадках діє високий стандарт доведення зв'язку між державою і компанією».

Утім, на його думку, «можна діяти інакше: доводити, що гроші олігархів були вкрадені в російського народу. Такі приклади у світі є, коли у “поганих хлопців”, як правило, ескерівників африканських країн, відбирали гроші, вкрадені в народу. Але в такому разі гроші стягуються на користь тієї держави, звідки їх вкрали. Зробити наступний крок, щоб ці гроші пішли на виплату компенсацій Україні – це цікавий виклик. Але це не є неможливим» (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/9/7140900>). Щоправда, ці думки І. Ліщина висловлював ще до ухвалення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 р. «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України».

Водночас бурхлива реакція російських високопосадовців на Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 р. свідчить, що, попри їхні заяви про «нікчемність» цього міжнародного документа, реально такої впевненості в російських можновладців немає. Тому юридичні питання конфіскації заморожених закордоном російських активів за розв'язану Росією повномасштабну війну проти України доцільно розглядати й надалі відповідно до майбутніх новацій у сфері національного та міжнародного права.

Основні напрями діяльності НАН України

Під головуванням президента НАН України академіка НАН України А. Загороднього 16 листопада 2022 р. відбулося чергове засідання Президії НАН України.

На початку засідання академік НАН України А. Загородній привітав молодих науковців академії з високими нагородами, якими вони були удостоєні з нагоди Дня молоді.

Далі було заслухано дві доповіді.

Доповідь «Функціональні матеріали спеціального призначення на основі оксидних систем» виголосив завідувач відділу Інституту загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського НАН України академік НАН України А. Білоус.

Він наголосив, що в Інституті загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського проводяться важливі фундаментальні та прикладні дослідження, спрямовані на створення функціональних матеріалів, зокрема високочастотних надвисокочастотних (далі – НВЧ) діелектриків, сегнетоелектриків-напівпровідників, НВЧ феритів та іонних провідників. На їх основі розробляються різноманітні елементи для застосування в пристроях сучасної електроніки, спеціалізованих нагрівальних засобах та твердотільних акумуляторах.

Зокрема, науковцями інституту вперше з'ясовано, що підвищення термостабільних властивостей НВЧ діелектриків досягається за рахунок внеску гармонічної і ангармонічної моди коливань кристалічної ґратки в поляризацію внаслідок об'ємної термокомпенсації та створення мобільної підґратки. Виявлено, що в об'ємних сегнетоелектриках-напівпровідниках утворюється структура «напівпровідникове ядро/діелектрична оболонка», а також, що напівпровідникові властивості проявляються в радіочастотному діапазоні і пояснюються полярною природою провідності. Доведено, що в розроблених літійпровідних матеріалах іони літію характеризуються рухом вздовж структурних каналів перовскиту, що забезпечує іонну провідність та спричиняє поляризацію в НВЧ діапазоні. Вперше виявлено й релаксацію іонів літію в НВЧ діапазоні.

На основі розроблених функціональних матеріалів науковці створили резонансні елементи для різних частотних діапазонів і мод коливань, які знайшли застосування у виробництві пристроїв сучасної електроніки на деяких підприємствах України. Також розроблено та впроваджено самоконтрольовані нагрівні елементи на основі сегнетоелектриків-напівпровідників для дизельних двигунів.

В обговоренні доповіді голова Вченої ради Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» академік М. Ільченко проінформував про плідну співпрацю Науково-дослідного інституту телекомунікацій КПІ ім. І. Сікорського з Інститутом загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського, а також навів приклади спільних проєктів за останні роки.

Заступник директора Інституту проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України академік А. Рагуля наголосив на актуальності розробок науковців Інституту загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського та необхідності переходу на дослідно-промислове виробництво та практичне впровадження розробок учених.

Академік-секретар Відділення хімії НАН України академік М. Картель і директор Фізико-механічного інституту ім. Г. В. Карпенка академік З. Назарчук відзначили чималий науковий доробок академіка А. Білоуса, актуальність та важливість досліджень, які виконуються під його керівництвом.

Директор Інституту магнетизму НАН України та МОН України доктор фізико-математичних наук О. Товстолиткін повідомив про багатолітню співпрацю з Інститутом загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського. Далі із доповіддю «Адаптивні полімерні композити з надтвердих матеріалів: структурна динаміка та контактна поведінка» виступив завідувач відділу Інституту надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля НАН України доктор технічних наук Є. Пащенко.

Він зазначив, що завдяки проведеним в інституті робіт було створено новий науковий напрям досліджень – «Адаптивні абразивні системи». Виявлено невідомі раніше механізми динамічних структурних перетворень, які визначають адаптивний характер швидких зворотних змін будови композитів у зоні різання, що є науковим підґрунтям для створення нового покоління інструментальних абразивних матеріалів з алмазу та кубічного нітриду бору для формування поверхневих шарів критично важливих деталей та виробів, зокрема в галузі авіаційного двигунобудування.

Актуальність цих досліджень полягає в створенні без значного підвищення собівартості нових за принципом контактної поведінки абразивних композиційних матеріалів, що відповідають потребам сучасної індустрії у високоточних інструментальних виробках, їх використанні у виробництві та широкому впровадженні в технологічні цикли виготовлення критично важливих деталей із сучасних матеріалів на провідних вітчизняних авіа- та машинобудівних підприємствах. Це сприяє створенню деталей та виробів із найбільш важкооброблюваних матеріалів із комплексом параметрів поверхні, які недосяжні для традиційних абразивних технологій. Насамперед це стосується показників мікрогеометрії та мікроструктури поверхневих шарів, а також втомної довговічності таких виробів, як лопатки турбін, деталі зубчастих передач та пар тертя для авіаційної техніки.

Розроблені адаптивні абразивні композити та інструменти на їх основі знайшли застосування на таких підприємствах, як ДП «Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро “Прогрес” імені академіка О. Г. Івченка», Державне підприємство «Луцький ремонтний завод “Мотор”», приватне акціонерне товариство «Гідросила АПМ», Державне підприємство «Науково-виробничий комплекс газотурбобудування “Зоря” – “Машпроект”».

Під час обговорення доповіді член-кореспондент НАН України С. Бичков підкреслив важливість результатів наукових досліджень учених Інституту надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля для промисловості України, а провідний науковий співробітник Інститут фізики напівпровідників ім. В. Є. Лашкарьова В. Маслов наголосив на тому, що вченим під керівництвом доктора технічних наук Є. Паценка вдалося вперше в світі обробити полімери надвисоким тиском (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 21.11).

***

Під головуванням президента Національної академії наук України академіка А. Загороднього 9 листопада 2022 р. відбулося засідання Президії НАН України. Зібрання присвячувалося Дню української писемності та мови.

Зі співповіддю «Українська мова в сучасних умовах державотворення в Україні» виступили директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України член-кореспондент НАН України Б. Ажнюк і директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор П. Гриценко.

Член-кореспондент НАН України Б. Ажнюк повідомив про те, яке місце належить мові в державотворенні (як держава впливає на мову, а мова на державу) та провів деякі паралелі між історичним досвідом України й інших країн.

«У назві доповіді слово “мова” йде попереду слова “держава”. В українській історії це відображає реальну послідовність сутностей і подій, – наголошує Б. Ажнюк. – Ще до того, як виникла давньоукраїнська держава (Русь), серед нащадків полян, деревлян, волинян, сіверян, уличів і тиверців уже сформувалася мовна спорідненість. Ця спорідненість відрізняла їх від носіїв тих говорів, з яких пізніше утворилися російська й білоруська мови.

Важливо наголосити, що національні мовні особливості розвинулися ще в дописемний період, і це відбувалось у формі усного мовлення. Ще в дописемний період українська мова набула в розмовному варіанті більшості рис, притаманних їй і сьогодні. А рубіж XI–XII століть, коли в нас поширюється писемність і освіта, це завершення формування української мови (П. Житецький, О. Потебня, А. Кримський, Г. Півторак)».

«Деструктивним для майбутнього України є збереження ситуації неповного охоплення українськомовним освітнім процесом учнівської і студентської молоді, – вважає Павло Гриценко. – Групи, класи, заклади з неукраїнською мовою навчання – це формування або національних гетто, або армії реальних кандидатів на еміграцію. Немає потреби говорити про відсутність, несформовану українську ментальність чи українську державну плюс свою етнічну ментальність, коли випускники середньої школи не здатні подолати полегшений рівень ЗНО, коли в університетах є окремі неукраїнськомовні групи, або ж увесь заклад вищої освіти цілком неукраїнськомовний, тобто – зорієнтований на позаукраїнський простір, нерідко – і фінансований (відтак – цілком ідеологічно залежний!) із-поза України. Тобто ми створили комфортні умови для нехтування українською мовою, українською історичною пам'яттю, культурою – Україною; державних бар'єрів цьому не виставлено, а самим фактом такої антиукраїнськості гоноруємо як проявом “новітньої європейськості й демократії”. Актуальною є потреба відновлення обов'язкових випускних іспитів у школах, читання повновагих за обсягом і змістом курсів в університетах зі складанням державних іспитів з української мови, історії України та базових знань Конституції України. Такі програми і організаційні кроки свого часу зробило Міністерство освіти і науки України, були практичні високообнадійливі напрацювання, які брутально знищило прокремлівське лобі в Українському Уряді. Потужні кадри для цих змін є в Україні, є перевірені практикою методичні напрацювання. Є все для употужнення українськоцентризму освіти, употужнення української мови й ментальності, але бракує одного – державницької політичної волі».

Суддя Конституційного Суду України, голова Постійної комісії з правничої термінології Конституційного Суду України член-кореспондент Національної академії правових наук України С. Головатий насамперед порадив усім, зокрема законодавцям і урядовцям, ознайомитися з рішенням Конституційного Суду України від 14 липня 2021 р., у якому зафіксовано конституційність Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»: «Цей закон уже не можна підважити. Але ми [Конституційний Суд України] пішли навіть далі, ніж Закон, який ми захистили. Наголошу, що рішення Конституційного Суду України – це не публіцистика, не художня література, а юридичні формули тієї ж юридичної сили, що й сама Конституція України, тобто імператив найвищого рівня. І якщо у статті 10 Конституції України, присвяченій статусові української мови як державної, всього-на-всього кілька речень, то у нашому рішенні – сотні речень, і всі вони є керівними настановами для кожного державного органу, кожного посадовця і кожного громадянина» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 15.11*).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Інтерв'ю з метеорологом В. Балабух: «Як складають прогноз погоди, чому він буває не точний і як впливає зміна клімату на прогнозування»

В Україні 19 листопада відзначають День працівників гідрометеорологічної служби. Завідувач відділу прикладної метрології та кліматології Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС України та НАН України кандидат географічних наук В. Балабух повідомила про тонкощі складання прогнозів погоди та чому вони бувають не завжди точні.

Учена зауважила: «Щоб розуміти що відбуватиметься з погодою найближчими днями, потрібно знати у якому стані атмосфера знаходиться цієї миті і які зміни в ній відбувалися протягом останніх декількох днів. Для цього кожні три години проводять спостереження за погодою майже 10 тис. наземних метеостанцій, двічі на добу проводять радіозондування верхніх шарів атмосфери близько 1000 радіозондів. За погодою спостерігають супутники, передають інформацію про атмосферу та погоду літаки й кораблі. Ця інформація надходить до світових центрів даних, де її аналізують, будують карти погоди та баричної топографії, що передаються до національних прогностичних центрів, зокрема й до Українського гідрометцентру. Там ця інформація є основною для аналізу погоди. Вона дає змогу оцінити синоптичну ситуацію, визначити основні синоптичні об'єкти, які впливають на погоду в Україні, їхні траєкторії переміщення та еволюцію, а також як змінюється погода на території країни. Результати обчислень чисельних моделей погоди дозволяють визначити, якими будуть прогностичні значення основних характеристик атмосфери (тиску, температури повітря, вологості й вітру) протягом п'ятьох діб. Використання даних декількох моделей погоди різних прогностичних центрів, дає змогу розглянути всі можливі варіанти розвитку синоптичної ситуації й на основі отриманих даних спостережень, уточнити її для України. А от прогноз явищ погоди здійснюється уже за допомогою різних фізико-статистичних методів, які враховують особливості їхнього розвитку в різних регіонах країни» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 21.11*).

***

Підбірка з п'яти книг на тему: «Голодомор 1932–1933 рр.» від Українського інституту книги. Коментар історика Г. Єфіменка.

У День пам'яті жертв голодоморів вшановують мільйони українців, які за наказом радянського тоталітарного режиму загинули від голоду. З нагоди цієї трагічної дати Український інститут книги зробив добірку з п'яти книжок, які допоможуть краще зрозуміти обставини, передумови та наслідки одного з найбільших злочинів радянської влади проти українців.

Про ці книжки інформує дослідник історії України 1917–1939 рр., національно-культурної політики, відносин між УСРР та Кремлем, вчительства та Голодомору старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук Г. Єфіменко:

«Голодомор – геноцид українського народу. Згідно з останнім опитуванням соціологічної групи “Рейтинг”, 93 % українців погоджуються з цим твердженням – і це показник зростає: минулого року їх було 85 %, а перед тим – ще менше.

Сучасна російська агресія і відверто оголошені нею геноцидні наміри щодо знищення України як держави та українців як нації спонукають до чіткішого розуміння Голодомору. Адже дії Кремля були спрямовані проти української державності та українців як нації вже тоді. Перші удари, за словами творця терміну “геноцид” Рафаеля Лемкіна, були спрямовані проти “мозку нації” (української інтелігенції) та “душі нації” (українського духовенства). А наймасовішого удару зазнали селяни – “хранителі традицій”, найактивніша частина з яких була репресована, розкуркулена та депортована за межі УСРР у 1930–1931 роках. На основну ж частину були спрямовані тортури та вбивство голодом».

У запропонованих до читання книгах висвітлюються різні аспекти злочину більшовиків проти українців, які сукупно дають підстави говорити про Голодомор 1932–1933 рр. як про геноцид українського народу.

Тетяна Боряк. «1933: “І чого ви ще живі?”» (Видавництво «Кліо», 2016). Вбивство голодом стало апогеєм геноциду українців і найчастіше геноцидом називають саме його. Тому першою книгою, яку пропонуємо для осмислення Голодомору, є праця, зосереджена на механізмі такого вбивства, в якій про методи морення голодом говорять ті, кому пощастило вижити. У цій книзі зібрані спогади про вилучення в селян більшовиками незернових запасів, їжі та одягу, що й спричинило вбивство голодом мільйонів українців.

Станіслав Кульчицький. «Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення» (Видавництво «Наш час», 2007). Краще зрозуміти передумови та причини вилучення більшовиками продовольства в українських селян допоможе книга історика С. Кульчицького. У цьому дослідженні автор на підставі широкого кола документів і свідчень очевидців встановлює механізм створення ситуації голодної смерті в українському селі. Він підкреслює, що Голодомор був результатом замаскованої під хлібозаготівлю каральної акції з вилучення в селян усього наявного продовольства. У книзі доводиться, що такі дії Й. Сталіна були відповіддю на ситуацію гострої кризи і голоду в багатьох регіонах СРСР, котрі своєю чергою спричинила спроба Кремля здійснити прискорену «революцію згори».

Енн Епплбом. «Червоний голод. Війна Сталіна проти України» (Видавництво «Наш Формат», 2018). Сучасна російська агресія продемонструвала, що коріння теперішнього геноциду – у подіях минулого. Так само було і в 1933 р. Зрозуміти, що зумовило Голодомор допоможе книга

Е. Епплбом «Червоний голод. Війна Сталіна проти України». Написана популярно і науково.

Мірослав Влеклий. «Гарет Джонс. Людина, яка забагато знала» (Видавництво «Човен», 2020). Російсько-українська війна, яка триває вже вісім років, а в найгарячішу фазу увійшла 24 лютого 2022 р., продемонструвала яку велику вагу для України має інформаційне тло за кордоном. 1933 року поширенню інформації про Голодомор більшовицька влада чинила запеклий спротив. Одним із небагатьох світлих людей, які змогли в той час принаймні частково донести правду про ті події західному світу, став британський журналіст Гарет Джонс. Книга М. Влеклого про репортаж-реконструкцію подорожі Гарета Джонса до Радянського Союзу в 1930-х роках, а також про труднощі тогочасного донесення правди про СРСР західному світу, й пропонується для читання.

Станіслав Кульчицький. «Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі» (Видавництво «Темпора», 2013) 1–3 книги.

Голодомор – одна з ключових подій в українській історії ХХ ст. і, насамперед, в історії радянської України. Епоха Голодомору в будованій у 1919–1991 більшовиками комуністичній державі на території України мала не лише свої передумови та причини, а й наслідки. Ця книга допоможе зрозуміти широкий спектр причинно-наслідкових зв'язків, у якому ключове місце займає епоха Голодомору (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 28.11).

***

Учений-соціолог Є. Головаха: «Перемога для нас – це повернення територій і вступ до НАТО»

Директор Інституту соціології НАН України член-кореспондент НАН України Є. Головаха в інтерв'ю журналу «Країна» повідомив про поточні проблеми: війну, уявлення про перемогу, наслідки, які ми можемо відчуті тепер і в перспективі, а також про зміни в настроях людей.

Учений зазначив: «Демографічні наслідки для України жахливі. Ми втрачаємо здорових, сильних і мужніх. Жінки й діти масово залишають країну. Сім відсотків кажуть, що не повернуться, за даними Київського міжнародного інституту соціології. Однак на контрольне запитання: “Коли плануєте повернутися?” 13 процентів відповідають, що за кілька років по війні. Отже, можна вважати, що до 20 відсотків українців, які виїхали за кордон, швидше за все, ніколи не повернуться. У нас будуть серйозні демографічні втрати. Історичний досвід свідчить, що після важкої війни держава повністю оговтується десь за 20 років. А це ціле покоління. Через цей час можна сказати, що наслідки війни вже не впливають суттєво на суспільство. (...) Люди живуть у складних умовах – жахи війни, розлука з рідними, втрата житла. Але гордість за Україну відчуває набагато більше

громадян, ніж до початку повномасштабного російського вторгнення. Ось це відчуття за свою країну, за спротив світовому злу буде підтримувати переважну більшість українців у бойовій формі, незважаючи на стрес. Це ж і надихатиме в боротьбі з негативними наслідками».

Наостанок учений зауважив: «Коли впаде путінський режим і в РФ виникне новий, то головна проблема для нас полягатиме в тому, що ми не знайдемо для Заходу аргументів узяти Україну до НАТО. А наша держава без Альянсу буде завжди незахищеною перед черговою російською агресією. Навіть якщо на зміну путінському режиму у Кремль прийдуть більш-менш притомні й прагматичні люди, це буде тимчасовим проясненням, бо згодом росіяни знов почнуть будувати нову агресивну недоімперію. Тому перемога для нас – це повернення окупованих територій і вступ до НАТО. Ось після цього можна буде реалізувати той позитив, якого очікують громадяни України через 10 років. У такій перспективі вони бачать країну насамперед вільною, незалежною та багатою, свідчать останні дослідження соціологічної групи “Рейтинг”» *(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2022. – 28.11).*

***

Київський міжнародний економічний форум відбувся 17 листопада 2022 р. Участь у дискусійній панелі «28 vs 50 мільйонів. Боротьба за людський капітал» узяла академік-секретар Відділення економіки НАН України, директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України академік Е. Лібанова.

Пропонуємо тези з її виступу:

«Якщо дуже коротко, то людський капітал – це сукупна творчість людей. І тут ідеться не лише про економіку знань. Ця творчість узагалі не конче має трансформуватися в економіку – це може бути й живопис. Ідеться про те, що людина досягає своєї мети (безумовно, якщо ця мета не кримінальна), котра користується попитом у суспільстві. В останній чверті ХХ ст. світова економічна думка дійшла висновку, що в розвинених країнах людський капітал створює від 60 % до 80 % національного багатства. Тобто справжнє багатство – це не фізичний, не фінансовий капітал, а люди. Фабрики, заводи, банки й решта існують у кожній країні насамперед для того, щоби там жили люди.

...В Україні демографічна ситуація була погана ще до [повномасштабної] війни. Скажімо, середня очікувана тривалість життя при народженні у нас значно нижча, ніж середня на планеті (навіть з урахуванням Азії та Африки). Це давня Ахіллесова п'ята всіх наших демографічних процесів. Ситуація з народжуваністю була трохи гірша, ніж загалом у Європі, але, хай там що хто говорив, не катастрофічна. Сучасні жінки не народжують стільки дітей, як наші бабусі, і вже ніколи стільки не народжуватимуть, бо в них з'явилися інші інтереси. Торік рівень народжуваності в Україні становив 1,2 дитини на одну жінку. Цьогоріч народжуваність, безумовно, впала (хоча

ми ще не знаємо як), але не катастрофічно, адже переважна більшість дітей, народжених 2021 року, вже, так би мовити, були заплановані. Значно гостріше падіння народжуваності очікує нас у 2023 і, гадаю, 2024 роках. Ситуація зі смертністю була дуже погана. І в 2022 р. смертність, безумовно, зросте. Український народ зазнає шалених втрат, причому за рахунок не тільки й не стільки військових, як цивільного населення. Гинуть і діти, і молодь, і вагітні жінки...

Я не вірю в український повоєнний бебі-бум. Це не та війна, не ті люди й не ті настрої. Водночас десь до 2030 р. рівень народжуваності у нас природним шляхом зросте до своєї типової позначки: 1,5–1,6 дитини на одну жінку. Хоча чисельність населення все ж продовжить скорочуватися (щонайменше для припинення цього скорочення на одну жінку мало би припадати в середньому 2,15–2,2 дитини). За нашими прогнозами, 2030 року чисельність населення України в міжнародно визнаних кордонах становитиме близько 35 мільйонів. І я буду щаслива, якщо це справді буде так. Але нинішні демографічні процеси, звісно, погано впливають на економіку. Адже що далі, то більше старітиме населення. Це означає більші соціальні витрати, більше навантаження на пенсійну систему й систему охорони здоров'я, а в підсумку – навантаження на населення, що працює.

Ситуація з міграцією теж складна. Насамперед через труднощі з обліком. Я вважаю найнадійнішими дані Державної прикордонної служби України (принаймні якщо йдеться про західні кордони і кордон із Молдовою), бо прикордонники завжди фіксують в'їзд і виїзд. З 24 лютого по 24 жовтня цього року з України виїхало 9,7 млн людей, повернулося – на 1,3 млн менше. Але ж повернулися не всі ті, що виїхали. І не всі, що виїхали, тікали від війни. Багато хто їздив і далі їздить у своїх справах у межах малого прикордонного руху. Активний рух спостерігався під час дії рішення про безмитне ввезення до України транспортних засобів. Під час війни з'явилася ще одна закономірність: у п'ятницю й суботу спостерігається масовий в'їзд до України, у понеділок – масовий виїзд. Це переважно українські жінки, що перебувають за кордоном, навідують чоловіків, яким заборонено виїзд.

До війни ми вважали, що за кордоном перебуває близько 3 млн українців. Зараз їх там близько 4–4,5 млн. Лівова частка – жінки і діти. Жінки – переважно містянки: киянки й харків'янки. Активні, підприємливі, самодостатні, впевнені в собі, здатні самотужки дати раду собі й своїм дітям. За даними польських і німецьких соціологічних досліджень, близько 70 % українок у цих країнах мають вищу освіту. Тобто, це цінний людський капітал. А Європа, переживаючи сьогодні неминучу стадію старіння, що тягне за собою депопуляцію, бореться за людей.

Ми з колегами колись підрахували, що всього у світі живе приблизно 65 млн українців. Багато з них виїхали за кордон дуже давно і вже навряд чи повернуться. Я не схильна вважати, що потрібно повернути всіх-всіх. Якщо люди вважають себе українцями, живучи поза межами України, і можуть лобювати її інтереси в країнах свого проживання, нам точно не буде гірше

від цього (до речі, мешканці США, що ідентифікують себе як українці, за рівнем життя перевершують пересічних американців). Наприклад, Польща має дуже вдалий досвід взаємодії зі своєю діаспорою. А вірменська діаспора за чисельністю взагалі перевищує населення самої Вірменії. Але мене дуже турбує остання хвиля міграції з України: якщо війна триватиме ще кілька років – не відомо, хто взагалі повернеться додому. Наші люди адаптуються за кордоном. У цьому сенсі ризику – величезні, і не можна на них не зважати.

Найголовніше: ми маємо зараз прагнути забезпечувати зв'язок українців, які з різних причин виїхали за кордон, з Україною. Повсякчас нагадувати, що ми на них чекаємо. Це нічого не коштує, але це дуже важливо. Це потрібно робити, аби не втратити людей. І шанси є. Одна лиш цифра: в перший тиждень війни, коли вже діяв Указ Президента про заборону виїзду чоловікам 18–60 років, до України повернулося 200 тис. чоловіків, аби допомагати своїм родинам і боронити Батьківщину. Тобто, відчуття українськості в нас зберігається.

Що ми можемо сьогодні зробити? Багато що можна реалізувати на рівні шкіл, дитячих садків і роботодавців. Скажімо, розумний роботодавець завжди підтримуватиме зв'язок зі своїми працівниками за кордоном. Цей зв'язок може бути різний, ідеться не лише про гроші – гроші тут не головні. Важливо також, аби класний керівник зі школи цікавився справами своїх учнів. Аби школа налагодила онлайн-навчання, але не за всією програмою, бо у більшості країн Європи українські діти обов'язково мають фізично відвідувати школу чи садок, тож повноцінне онлайн-навчання за українською програмою може зовсім позбавити їх дитинства. Гадаю, на цьому етапі достатньо буде вивчення української мови, літератури й історії, а також спілкування з однокласниками, однолітками, що залишилися в Україні. Крім того, в Україні зараз за будь-яку ціну потрібно повернути імунізацію, передусім щеплення для дітей. Маємо боротися за кожен дитину.

Я абсолютно певна, що після війни для відновлення України діятиме “план Маршалла”, а отже, з'явиться величезна кількість робочих місць із гідною оплатою праці. Тоді й чимало українців повернеться додому, і люди з інших країн приїдуть сюди. Ми зможемо сподіватися на приплив мігрантів, якщо українська якість життя буде зіставною з європейською. Україна може повторити шлях краї Середземномор'я – Італії, Іспанії, Греції, Португалії. Всі вони були країнами еміграції і перетворилися на країни іміграції. Водночас у конструктивності ідеї про заохочення до повернення з Росії людей з українськими паспортами (*de jure* українців) я, щиро кажучи, сумніваюсь, бо знаю, як добре там працює пропаганда. Не хотілося би після війни знов отримати тут п'яту колону. А люди, які справді вважають себе українцями, повернуться і так» (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2022. – 22.11).*

***

Про діяльність Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України в умовах війни: інтерв'ю науковців

Журналісти науково-популярного журналу «Куншт» відвідали Інститут геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України та поспілкувалися з його директором членом-кореспондентом НАН України О. Кендзерою і завідувачем відділу геомагнетизму цієї установи доктором геологічних наук М. Орлюком.

Науковці повідомили про важливі дослідження, що проводяться в стінах інституту, актуальні розробки, про функціонування інституту в умовах війни, а також про втрати, яких зазнав інститут внаслідок російської воєнної агресії проти України.

Докладно – у повній версії статті «Магнітне притягання окупантів», опублікованій на інтернет-сайті журналу «Куншт» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>)). – 2022. – 22.11).

***

Науково-теоретична конференція «Філософія Григорія Сковороди: історія і сучасність»

Доповіді і дискусії конференції, присвяченої 300-річному ювілеєві Григорія Сковороди, засвідчили актуальність філософії цього мислителя для сучасного світу та її особливе значення для незалежної України.

Із вітальними словами до учасників заходу звернулись: академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України, директор Інституту історії України НАН України академік В. Смолій, декан філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка академік А. Конверський, декан філософського факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна доктор філософських наук І. Карпенко, завідувач кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди доктор філософських наук М. Култаєва, завідувач кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету ім. Івана Франка доктор філософських наук М. Альчук, завідувач кафедри філософії і соціальної антропології ім. професора І. П. Стогнія Університету Григорія Сковороди в Переяславі кандидат філософських наук С. Рик.

Директор Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України член-кореспондент НАН України А. Єрмоленко у своєму виступі зазначив: «Ювілеї Григорія Сковороди збігаються з особливими моментами української історії. Перший такий ювілей відзначали у 1922 р., після поразки української революції. Він був одним із перших кроків до українізації в УСРР, і саме йому ми завдячуємо першим в Україні пам'ятником Сковороді у Лохвиці. Наступний ювілей відзначали 1972 р. масштабними заходами в радянському стилі, які відбувалися після не менш масштабної “зачистки” української патріотичної інтелігенції і початку найтемніших після

сталінського періоду часів русифікації й ідеологічного контролю. До цього ювілею підготували найповніше видання творів Сковороди, яке вийшло у 1973 році, а також потужну програму монументального увічнення постаті філософа, найвідомішим елементом якої є пам'ятник Сковороді, встановлений у 1975 році на Подолі. Зрештою, цьогорічний ювілей – перший, який відзначають у незалежній Україні, – збігся із найактивнішою фазою російсько-української війни, у якій українці відстоюють свою свободу і право на самовизначення. Чи є випадковим, що одним із символів цієї війни стала зруйнована російською ракетою будівля Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди в селі Сковородинівка, а символом української стійкості та опору – вціліла під час бомбардування статуя філософа, який найбільше цінував свободу і право на самовизначення? Адже Григорій Савич Сковорода не тільки видатний український мислитель, філософ, поет, перекладач і музикант. Його творчість – значуще явище української культури, важливий складник і чинник становлення і розвитку ідентичності українського народу» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 28.11).

***

Європейський вектор: шлях до якості й досконалості української онкологічної галузі

В Україні злоякісні новоутворення спричиняють 13,4 % усіх випадків смерті та 25 % інвалідизації населення. У зв'язку зі смертністю від раку, українське населення щороку втрачає понад 270 тис. людино-років життя в працездатному віці. Наслідки онкологічних захворювань виходять далеко за межі медичної проблеми і негативно впливають на соціальний та економічний розвиток країни. Євроінтеграційні процеси потребуватимуть, зокрема, вдосконалення української системи охорони здоров'я задля досягнення європейських стандартів забезпечення рівного доступу громадян до високоякісної медичної допомоги, адже якість і тривалість життя людини є основним критерієм європейських стандартів.

Про це йшлося на зустрічі члена Президії НАН України, Голови Національної комісії з радіаційного захисту населення України, народного депутата України академіка О. Копиленка й голови Наукової ради з проблем «Злоякісні новоутворення» НАН України, радника дирекції Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. Є. Кавецького НАН України академіка В. Чехуна з віцепрем'єр-міністром з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України О. Стефанішиною.

Академік В. Чехун, зокрема, проаналізував європейський досвід протиракової боротьби, його адаптацію до сучасних українських реалій та звернення президента Європейської організації інститутів раку (ОЕСІ) Т. Філіпа щодо спільних зусиль на шляху увідповіднення онкологічної галузі України європейським нормам і стандартам.

Учасники зустрічі підтвердили необхідність поглиблення міжвідомчої координації та активізації спільних зусиль задля реалізації плану України на шляху вступу до ЄС (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 21.11).

***

Історик Г. Єфіменко: «Голодомор як геноцид не обмежений 1932–1933 роками». Інтерв'ю опубліковано на сайті інформаційної платформи «Gazeta.ua».

Старший науковий співробітник відділу історії України 20–30 рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України кандидат історичних наук Г. Єфіменко проінформував наслідком яких подій став Голодомор 1932–1933 рр., хто був його ініціатором, коли ще був голод у ХХ ст. в Україні, чи є Голодомор геноцидом та як впродовж незалежності України змінювалася суспільна думка щодо сприйняття Голодомору як геноциду.

Учений зазначає: «Знання про Голодомор і розповідь про нього стало одним із наріжних каменів, які відрізняють українців від росіян. Це елемент формування сучасної політичної нації. Частка визнання Голодомору геноцидом змінювалася залежно від того, хто був при владі в Україні. Але загальний тренд був на збільшення тих, хто вважає Голодомор геноцидом українського народу. Притому багато хто не розуміє, що таке геноцид. Помилково розуміють за аналогією з Голокостом, коли вбивали за етнічним принципом. Але те ж блокування України відбулося за адміністративно-територіальним, національним принципом. Заборонявся виїзд громадянам саме з УСРР. І заборона діяла щодо громадян УСРР. Неважливо – українець, росіянин, єврей чи поляк. Забороняли виїзд. (...) У росіян медійні потужності більші за наші. Тому свою неправду чи напівправду можуть пропагувати у “промислових” масштабах, а наші хиби використовувати з користю для себе. У таких умовах нам треба бути якісно сильнішими. Бо наші помилки коштують Україні дорожче».

Історик наголошує: «Пік смертності був у червні 1933-го. Голодомор як геноцид – це не лише вбивство голодом, а й інші поєднані з ним злочини Кремля, зокрема розкуркулення, колективізація, репресії проти інтелігенції та Української автокефальної православної церкви. Коріння таких дій влади – у подіях 1917–1921 років. Особливо 1919 року, коли більшовики отримали гучного ляпаса в Україні. Вони готувалися йти на Угорщину через Румунію, в Німеччині вже була Баварська Радянська Республіка, мали йти захоплювати Європу, а тут українці стали на заваді. 1920 року йшли на Польщу, але тут уже поляки з армією УНР зупинили другу спробу поширити владу більшовиків на Європу. Саме українці стали основною завадою, яка не дала реалізувати комуністичний штурм, поширення революції і влади більшовиків на Європу.

Більшовикам довелося відступати, впроваджувати політику українізації зокрема та коренізації загалом. Поступились, але від своїх цілей не

відмовилися, а для цього вони мали покарати Україну й виховати нову людину.

Сучасні геноциди легше доводити, бо Москва озвучує свої прагнення: невизнання українців як нації та намір ліквідувати українську державність, списки активних українців на захоплених територіях. Сталін так прямо не говорив. У нього йшлося про “ворожі класи”, а не нації. Навіть після Голодомору існування українців у СРСР жодним чином не заперечувалося. Хоча по суті то був геноцид, спрямований зупинити розвиток української нації. Те, що практикується нині на окупованих територіях, тоді робилося в більших масштабах, але без формального оголошення» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 23.11*).

Наукові видання НАН України

Вийшло друком п'яте число науково-популярного журналу «Світогляд» за 2022 р. (вересень–жовтень), який видають Національна академія наук України і Головна астрономічна обсерваторія НАН України

Головний редактор журналу академік Я. Яцків зауважує, що нині перед світовим суспільством гостро постало питання: яким буде ХХІ ст. для земної цивілізації? Україна сьогодні – передовий рубіж такого вибору. Національні інтереси України вимагають ефективного розвитку й використання науково-технологічного потенціалу, переходу виробництва на інноваційний шлях розвитку та забезпечення наукових засад державотворення. Необхідно на рівні держави і на решті рівнів запровадити диференційовану систему підтримки наукової, науково-технологічної та інноваційної діяльності.

З цього випуску «Світогляд» започатковує дискусію, чому розпочалася ця невинуватна та жорстока війна Росії проти України, хто винен і чи буде покарано агресора. Видання пропонує читачам роздуми про це від завідувача кафедри загальної хірургії Івано-Франківського національного медичного університету доктора медичних наук, професора С. Геніка: *«Думаймо, пам'ятаймо, не забуваймо!»*.

«Михайло Горбачов – принципово радянська людина», – вважає російська й американська журналістка, письменниця, колишня редакторка російської служби «Радіо Свобода» М. Гесен (Нью-Йорк, США), описуючи у своєму есеї останнього лідера СРСР, який помер 30 серпня цього року.

Ранок 24 лютого 2022 р. поділив життя всіх людей в Україні на «до» і «після». Більшість українських науковців лишилися на своїх місцях, бо, попри виклики і тяжкі умови воєнного часу в країні, треба працювати, допомагати державі вистояти і перемогти. А є ще чимало наукових працівників, які, незважаючи на регалії, вік і стан здоров'я, взяли до рук

зброю і стали до лав захисників України за покликом душі й серця. Про них і йдеться в новому числі «Світогляду».

З вірою та вдячністю кандидат фізико-математичних наук А. Тенко, кандидат фізико-математичних наук І. Шарай та доктор фізико-математичних наук, професор О. Товстолиткін з Інституту магнетизму НАН України і МОН України (Київ) у матеріалі *«Наші хлопці на війні»* пишуть про своїх колег, які пішли на фронт, – доктора фізико-математичних наук, професора Ю. Джежерю, старшого наукового співробітника кандидата фізико-математичних наук О. Данилевича і молодшого наукового співробітника Д. Яремкевича;

«Професор з позивним “Професор”» – матеріал Є. Рябченко про професора Ніжинського державного університету доктора історичних наук С. Леп’явка, який разом із двома синами став на захист Батьківщини;

професорові кафедри богослов’я та релігієзнавства Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова доктору філософських наук Ю. Чорноморцю присвячено дві розповіді – *«Наш “Академік”»* літературознавиці А. Дибі й *«І якщо вже битися – можна битися тільки лиш до останку»* викладачки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» В. Вест;

героєм есе Є. Щербини *«Його військове псевдо – “Фізик”»* став науковий співробітник Інституту фізики напівпровідників ім. В. Є. Лашкарьова НАН України (Київ) кандидат фізико-математичних наук Ю. Рябченко, який одразу після початку повномасштабного російського вторгнення пішов добровольцем у тероборону, а згодом і на фронт;

один із «Янголів Ірпеня», які рятували ірпінців під обстрілами, – старший науковий співробітник Інституту фізики НАН України (Київ) кандидат фізико-математичних наук А. Сененко – ділиться спогадами про волонтерську діяльність у статті *«Про волонтерів скажу слово»*.

Керівник пресцентру наукової журналістики Західного наукового центру НАН України і МОН України (Львів) Б. Залізник підготував матеріал *«Коли говорять гармати – музи не мовчать. І не будуть мовчати!»* з нагоди презентації книги *«Мала хронологія мистецьких подій і пам’ятних дат ХХ століття: Україна – світ»* (автор-упорядник – Р. Яців) у межах відзначення 30-річчя Міжнародного інституту освіти, культури та зв’язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка».

«Припиніть ходити навипиньках навколо Росії: настав час покласти край десятиліттям поваги Вашингтона до Москви» закликає підполковник армії США у відставці А. Віндман (Нью-Йорк, США), аналізуючи російськоцентризм Вашингтону протягом останніх 30-ти років. Можна було би сподіватися, що війна Росії в Україні посприяє зміні стратегічного мислення США. Але головні особи, відповідальні за зовнішню політику США, все ще віддають перевагу Росії перед Україною. Якщо Сполучені Штати фундаментально не переорієнтують свою зовнішню політику, вони

втрачуть можливість створити мирну, демократичну Східну Європу, – таку думку висловлює автор. Далі читайте *«Коментарі до статті Александра Віндмана»*, написані членом редколегії журналу «Світогляд», фахівцем із питань російсько-американської наукової співпраці доктором політології Г. Шером.

Про *«Свято Покрови Пресвятої Богородиці в духовному та бойовому житті українського народу»* повідомляє Крайовий отаман Київської столичної організації Українського козацтва генерал-отаман козацтва В. Гайдук (Генвігай) (м. Київ).

Щоб армія могла успішно бити ворога, важливим є її досконале медичне забезпечення, якому допомагають спеціальні наукові розробки. Однією з таких унікальних розробок можна назвати роботу лабораторії радіаційних технологій Інституту фізики НАН України, про що завідувач цієї лабораторії доктор фізико-математичних наук В. Неймаш інформує у статті *«Наукові розробки на допомогу українській армії. Бинти гідрогелеві»*.

Про *«Електродні матеріали для накопичувачів енергії»* пише науковий співробітник Чернівецького відділення Інституту проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України кандидат фізико-математичних наук В. Боledзюк.

«Конкретні дії для розв'язання конкретних проблем культурної спадщини під час війни і після неї» пропонує аспірант Університету Турину (Італія) С. Радченко.

У квітні 2022 р. Президія Національної академії наук України затвердила поданий провідними українськими вченими-суспільствознавцями проєкт Національної доповіді *«Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз»*. Головний спеціаліст сектору протокольно-редакційної роботи Президії НАН України (Київ) І. Сюдюков представляє стратегію національної стійкості у філософському, історичному, правовому та соціологічному вимірах – у матеріалі *«Національна стійкість України: сутність концепції»*.

30 років тому відбувся I Всесвітній форум українців. Спогадами про цю історичну подію ділиться з читачами «Світогляду» директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України академік М. Жулинський у статті *«Пізнаємо велику радість єднання»*.

Про історію будівництва в середині 1960-х років у Донецьку експериментальної школи (архітектор – Й. Каракіс) пише в нарисі *«Полонена школа»* старший науковий співробітник Інституту космічних досліджень НАН України і ДКА України (Київ) кандидат фізико-математичних наук І. Жук. Над оформленням школи № 5 працювала під керівництвом Г. Синиці ціла група відомих художників-монументалістів: А. Горська, В. Зарецький, Г. Марченко, О. Коровай, І. Кулик, В. Парахін. *«Надіємось і віримо, що ті дивовижні шедеври українського монументального мистецтва, попри всі виклики війни, виживуть в окупації, а в школу № 5 знову повернуться щебетливі українські школярі»*.

Більшість творів українських мислителів до ХІХ ст., котрі писали латиною, не вивчена і не перекладена українською мовою. Основна причина полягає в тому, що сьогодні латиністи не знають філософії, а філософи – латини. Ось у такому стані *«Українська філософська спадщина Х–ХVІІІ ст.»*, – бідкається провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України (Київ) доктор філософських наук В. Литвинов.

Професор Д. Диспенза певен, що кожна людина має особливий потенціал. Саме про це йдеться в його статті *«Наша свідомість впливає на реальність»*.

Б. Латімер (США) знайомить читачів із фотоальбомом Т. Ардуена (Франція) *«Усьому початок: насіння – історія кохання»*.

«Задача Коллатца» і спроби її довести представлені у статті професора Національного університету «Львівська політехніка» доктора фізико-математичних наук П. Кособуцького.

Що не так із міжнародною системою одиниць СІ? Дізнайтеся з публікації *«Фундаментальна система одиниць»* завідувача кафедри космічної радіофізики Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна доктора фізико-математичних наук Л. Черногора.

Учений секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України (Київ) кандидат філологічних наук К. Буркут у рубриці *«Мандри Україною»* запрошує до подорожі на Волинь, аби побачити *«Архітектурні принади Олики»*.

У рубриці *«Новини книговидання»* – публікація *«“Спів птахів” поза часом»* – інтерв'ю В. Чекалюк (Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ) з автором роману-есе *«До співу птахів»*, радником дирекції Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України (Київ) академіком О. Кришталем. Ця книга захоплює поєднанням постмодерністської іронії, сповідальних уявлень, гумору, туги, радісних і сумних спогадів та жаги до життя, сенс якого ще належить віднайти (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 18.11*).

Наука і влада

Відбувся круглий стіл «Обговорення проєкту Закону України «Про оборонно-промисловий комплекс України як пріоритетну галузь промисловості»». Захід проходив 14 листопада, в ньому взяли участь керівництво Державного концерну «Укроборонпром», представники Верховної Ради України, Офісу Президента України, Міністерства економіки України, Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України, Ради національної безпеки і оборони України, Національної академії наук України, підприємств оборонно-промислового

комплексу, профспілок, галузевих асоціацій і профільних експертних установ.

В умовах широкомасштабної агресії РФ проти України суб'єкти господарювання оборонно-промислового комплексу (ОПК) відіграють одну з ключових ролей у забезпеченні необхідним озброєнням і військовою технікою Збройних сил України, Національної гвардії України й інших військових формувань.

Законопроект, що його підготували Державний концерн «Укроборонпром» і Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки, передбачає, зокрема, визнання ОПК пріоритетною галуззю України, закріплення особливостей функціонування суб'єктів господарювання ОПК; створення Агенції оборонних технологій, Державного фонду розвитку оборонно-промислового комплексу України; забезпечення пріоритетності оборонних закупівель у національних виробників озброєння й військової техніки (за наявності відповідної пропозиції), надання останнім податкових і митних преференцій, спрямованих на заохочення модернізації та переоснащення виробництва, підвищення престижності роботи на підприємствах ОПК через систему соціальних пільг і гарантій, а також розв'язання конкретних проблем реформування підприємств-учасників Державного концерну «Укроборонпром», передбачених Законом України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності».

Член Президії НАН України, директор Інституту економіко-правових досліджень ім. В. К. Мамутова НАН України член-кореспондент НАН України В. Устименко у своєму виступі на цьому зібранні звернув увагу на необхідність системного врегулювання в згаданому законопроекті особливостей функціонування суб'єктів господарювання ОПК у період дії воєнного стану, інноваційної складової розвитку ОПК, забезпечення технологічного суверенітету, впровадження розробок українських учених і багатьох інших питань.

За підсумками обговорення законопроекту вирішено звернутися до Президента України з пропозицією внести проєкт Закону України «Про оборонно-промисловий комплекс України як пріоритетну галузь промисловості» до Верховної Ради України як невідкладний. До вдосконалення законопроекту наразі залучені фахівці Інституту економіко-правових досліджень ім. В. К. Мамутова НАН України (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 18.11).*

До уваги держслужбовця

В. Радченко, мол. наук. співроб. НБУВ,
А. Шумілова, мол. наук. співроб. НБУВ

Спадщина Д. Багалія у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: до 165-річчя від дня народження та 90-річчя від дня смерті

Нині Україна переживає дуже важкий час. Коли країну спіткають тяжкі випробування, саме історики виявляються краще за всіх підготовленими до змін, спроможними усвідомити значення подій, що відбуваються навколо. Видатний історик XIX ст. М. Погодін писав: «Историк по преимуществу есть венец народа, ибо в нем народ узнает себя (достигает своего самопознания)». Вітчизняна історія пам'ятає чимало історичних осіб, які стали виразниками ідей своєї епохи та реально вплинули на прогресивний розвиток суспільства.

Останнім часом підвищену увагу дослідників і громадськості привертає творча спадщина відомого українського історика, філософа, громадського та політичного діяча, академіка Української академії наук, Лауреата Уваровської премії, ректора Імператорського Харківського університету, харківського міського голови, доктора історичних наук Дмитра Івановича Багалія [26 жовтня (7 листопада) 1857 р. (Київ) – 9 лютого 1932 р. (Харків)].

Праці Д. Багалія витримали випробування часом, увійшли до золотого фонду української науки, стали надбанням світової науки. Наукова спадщина вченого включає понад 400 публікацій: підручників, монографій, археологічних видань, статей з історії України та Росії. З-поміж численних праць ученого понад 100 – з історії Слобідської України, 25 публікацій з історії Лівобережної та Південної України, близько 40 – з історії Харкова та Харківського університету, 10 спеціальних досліджень присвячено життю і творчості Г. Сковороди. Д. Багалій є автором праць з історіографії, архівознавства, археології, джерелознавства, демографії, етнографії. Щодо біографічних даних, так і відносно наукового, культурного життя України кінця XIX – початку XX ст. увагу привертає й епістолярна спадщина Д. Багалія. Перевидано декілька монографій ученого, з'явилися десятки нових присвячених йому праць. Наукова діяльність Д. Багалія відрізняється широтою інтересів і багатогранністю досліджень.

Свого часу Д. Багалій проводив археологічні розкопки курганів у Валківському та Богодухівському повітах, частина яких належала до культури місцевих племен скіфського часу. Також за дорученням попереднього комітету із влаштування XII Археологічного з'їзду, який відбувся з 15 до 27 серпня 1902 р., Д. Багалій очолював спеціальну комісію з

вивчення Верхньо-Салтівського могильника, відкритого в 1900 р. археологом-ентузіастом, місцевим вчителем В. Бабенком.

Д. Багалій здобув собі поважне й авторитетне ім'я також і в українській історіографії. Нині дослідження Д. Багалія становлять інтерес не тільки для істориків, а викликають зацікавленість і в політиків. Основна проблематика наукової діяльності Д. Багалія як історика – соціально-економічний розвиток Лівобережної України, історія Слобідської України, історія Південної України, історія української культури. Він вважається фундатором нової наукової школи в історичній науці другої половини XIX ст. початку XX ст. Тема першої докторської дисертації, яку він успішно захистив у 1883 р., була присвячена дослідженню заснування міст Слобожанщини.

Систематичне дослідження минулого Слобожанщини в контексті українського історичного процесу розпочалося завдяки працям Д. Багалія, які займають центральне місце в його науковій спадщині. Зокрема, привертає увагу науковців книга «Очерки изъ истории колонизации степной окраины Московского государства» (1887). Значну увагу вчений приділяв висвітленню історичних коренів і традицій Слобожанщини. Культурні зачатки, які принесли на землю Слобожанщини перші колонізатори із Задніпрянської України в другій половині XVII ст., та їхня розвинута система освіти стали тим поштовхом, який зрушив життя Слобідського краю, відкривши в Харкові перші школи. Тематика, загальний характер наукових досліджень Д. Багалія завжди були актуальними для свого часу.

З 1 листопада 1891 р. по 1905 р., перебуваючи на посаді голови видавничого комітету Харківського товариства грамотності, Д. Багалій видав 58 найменувань брошур загальним накладом 1 млн прим. Його як патріота країни та захисника свого народу турбувала проблема видання творів українських авторів мовою оригіналу. Він неодноразово у своїх публічних виступах критикував цензурні утиски щодо української мови й зауважив, що інтелігенція, яка працює серед українського населення, «відчуває моральний дискомфорт від того, що не може дати тубільному (корінному) населенню тих духовних цінностей, які є його власним надбанням». У 1902 р. місцевий уряд дозволив відкрити при видавничому комітеті Харківського товариства грамотності спеціальну «малоросійську» комісію для розгляду рукописів українською мовою. За безпосередньої участі Д. Багалія видавничим комітетом було опубліковано твори О. Кониського, вибрані вірші з Шевченкового «Кобзаря», цикл оповідань Квітки-Основ'яненка та ін., що розійшлися багатотисячними тиражами. На початку XX ст. це стало значним внеском у справу народної освіти краю та українського національно-культурного відродження взагалі.

Д. Багалій був членом українофільської організації «Стара громада», яка займалася культурно-просвітницькою роботою та не брала участі в політичній боротьбі, засуджуючи терористичні акції народовольців і будь-які революційні виступи. Д. Багалій співчутливо ставився до боротьби українського народу у визвольній війні з-під панування панської Польщі в

1648–1654 рр., яка закінчилася возз'єднанням України з Росією. У другій докторській дисертації «Нариси з історії колонізації та побуту степової околиці Московської держави» (1887) Д. Багалій вказував на спільність історії російського та українського народів, відстоював необхідність їхньої дружби й співробітництва, особливо в культурно-просвітницькій сфері, яка була предметом його постійних турбот.

За визнанням Д. Багалія «Російська історія», яка значною мірою вплинула на дореволюційну творчість історика, була написана на основі запропонованої академіком А. Шахматовим схеми «російської історії». Відповідно до зазначеної концепції, східна гілка слов'янства ділилася на три великі групи, ставши етнокультурним субстратом білоруського, руського та українського народів. На думку Д. Багалія, поділ на ці народи стало як наслідком географічних умов, так і результатом відмінностей в історичній долі: «На частку Північно-Східної Русі випала неважка перемога над фінами, а на частку Південної – завзята боротьба з тюрками, у якій вони повинні були грати роль стримуючої натиск води греблі». У цьому простежується вплив на Д. Багалія теоретичних поглядів Н. Костомарова, В. Ключевського.

Єдність у загальному ході російської історії для Д. Багалія полягала у визнанні спільності історичної долі трьох народів при паралельному перебігу багатьох процесів у національних історіях. Ця обставина підтверджується періодизацією його курсу «Руської історії». У третьому томі об'єднання «Малої та Білої Русі» під владою Польщі та Литви з другої половини XV ст. до кінця XVII ст. стає предметом окремого розгляду як самостійного явища, подібного до «збирання» російських земель Московською державою.

Вивченням багатогранної діяльності Д. Багалія, як видатного вченого України, займається Багаліївський центр Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». Це дослідження є пріоритетним завданням науково-дослідної академії. Внесок Д. Багалія в справу історичної науки, народної освіти, культури взагалі істотно збагатили скарбницю надбань цивілізованого суспільства. Відродження національної самосвідомості українського народу неможливе без глибокого і всебічного вивчення його минулого та традицій. Дослідження цих питань дають змогу відновити як загальнонаціональні, так і місцеві народні традиції, їхні особливості в окремих етнографічних районах. Сучасні й наступні покоління повинні їх знати, шанувати, зберігати та примножувати.

Представлені видання можуть бути корисними не тільки науковцям, політичним діячам, а і всім зацікавленим читачам. Склад документів всебічно репрезентує комплекс джерел наукового та біографічного характеру. Бібліографічні описи книг подано за розділами, у межах розділу – за хронологією. Достовірність матеріалів допоможе відтворити правдиву картину нашого минулого, висвітлити роль особистості в науці та, спираючись на документи, значущість її вкладу.

Праці Д. Багалія примушують нас розмірковувати про долю українського народу в проєкції на наші дні. Д. Багалій завжди намагався бути

вірним своєму принципу: «Хай джерела самі говорять за себе». І саме цей об'єктивізм є своєрідною гарантією достовірності висновків, які вчений зробив у результаті проведених досліджень, що лягли в основу його наукових праць.

Наукові праці Д. Багалія

Вибрані праці

1. Вибрані праці : у 6 т. / Д. І. Багалій ; НАН України, Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Харків. філ.), Харків. гуманітар. ін-т «Нар. укр. акад.» [та ін.] ; упоряд., голов. ред., вступ. ст., комент. В. В. Кравченко. – Харків : НУА, 1999– .

Т. 1 : Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія / упоряд., комент., вступ. ст. В. В. Кравченко «Д. І. Багалій в світлі й тіні своєї “Автобіографії”». – 1999. – 600 с. – [Д. І. Багалій : біобібліографія]: с. 473–576 (989 назв). – Бібліогр.: с. 526–578.

Т. 2 : Джерелознавство та історіографія історії України. – 2001. – 660 с. : іл.

Т. 3, ч. 1 : Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) : 1802–1815 гг. / Харків. гуманітар. ун-т «Нар. укр. акад.», Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2004. – 1152 с.

Т. 4, ч. 2 : Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) : 1815–1835 гг. – 2005. – 1004 с.

Т. 5, ч. 1 : Історія колонізації Слобідської України / Схід. ін-т українознавства ім. Ковальських. – 2007. – 576 с.

Т. 5, ч. 2 : Заселення Полудневої України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її господарства і культурного розвитку. З додатками Н. Д. Полонської-Василенко. – 2008. – 552 с.

Шифр НБУВ: В343266/1–3/1, 4/2, 5/1–2

Окремі праці

2. История Льва Диакона, как источник для Русской истории / Д. И. Багалей ; Ун-т Св. Владимира. – Киев : Унив. тип., 1878. – 26 с. – Отд. отт. из: Унив. изв. 1878. № 5. С. 1–26.

Шифр НБУВ: Іконников В. С. Во30173

3. Записки о Московии Иоанна Пернштейна и принца Даниила фон-Бухау / Д. И. Багалей. – [Киев] : Унив. тип., [1879]. – 24 с. – Отд. из: Унив. изв. 1879. № 3. С. 77–99.

Шифр НБУВ: Во30172

4. Заметка об архиве Малороссийской коллегии, находящемся при Историко-филологическом обществе Харьковского университета / Д. И. Багалей. – Киев : Тип. ун-та, 1882. – 11 с. – Отд. отт. из: Унив. изв. 1882. № 9. С. 131–141.

Шифр НБУВ: Во325

5. История Северской земли до половины XIV ст. : ист. моногр. / Д. И. Багалей. – Киев : Унив. тип. (И. И. Завадского), 1882. – II, 310, [2], II с., [5] л. ил. – Отт. из: Унив. изв. 1881. № 2. Прибавления. С. 1–32 ; № 3. С. 33–64 ; № 4. С. 65–96 ; № 5. С. 97–120 ; № 6. С. 121–152 ; № 7. С. 153–192 ; № 8. С. 193–216 ; № 9. С. 217–256 ; № 10. С. 257–296 ; № 11. С. 297–310 : 1 к., 3 л. рис., 1 табл.

Шифр НБУВ: Вc29241

6. Генеральная опись Малороссии. Эпизод из деятельности первого правителя Малороссии, гр. П. А. Румянцева-Задунайского / Дмитрий Багалей. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, [1883]. – 31 с. – Отт. из: Киев. старина. 1883. Т. 7, № 11. С. 402–432.

Шифр НБУВ: Вu4276

7. Займанщина в левобережной Украине XVII и XVIII ст. / Дмитрий Багалей. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, [1883]. – 33 с. – Отт. из: Киев. старина. 1883. Т. 7, № 12. С. 560–592.

Шифр НБУВ: Вu2707

8. Удельный период и его изучение : [проб. лекция, чит. в Харьков. ун-те, 17 дек. 1882 г.] / Д. И. Багалей. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – 18 с. – Отд. отт. из: Киев. старина. 1883. Т. 5, № 2. С. 301–318.

Шифр НБУВ: Вu17909

9. Ответ И. Линниченку на критическую оценку книги [Д. И. Багалей] «История Северской земли до пол. XIV ст.» / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. ун-та, 1884. – 32 с.

Шифр НБУВ: Вu4787

10. Памяти В. Н. Калачова : реф., прочит. Д. И. Багалеем в ист.-филол. о-ве, состоящем при Имп. Харьков. ун-те / Д. И. Багалей. – [Харьков] : Тип. губерн. правления, 1885. – 20 с. – Отд. отт. из: Харьков. губерн. ведом. 1885. 8 нояб.

Шифр НБУВ: Во83801; Во329719

11. Сочинения, материалы, статьи и заметки, относящиеся к истории Харьковской губернии (бывшей Слободской Украины) с 1880 по 1885 год :

библиогр. очерк / Д. И. Багалей. – [Харьков, 1885]. – 14 с. – Отд. отт. из: Харьк. календарь на 1886 г. 1885. Отд. 9. С. II, I, 14 с.

Шифр НБУВ: Во477798

12. К истории заселения степной окраины Московского государства / Дм. Багалей. – [Б. м. : б. в., 1886].

I. : Переселения черкас из Польши в Московское государство до Алексея Михайловича. – [1886]. – 19 с. – Библиогр. в знесках. – Отд. отт. из: Журн. М-ва народ. просвещения. 1886. Ч. 245, № 5. С. 87–105 ; № 6. С. 250–287.

Шифр НБУВ: Вu18508/1

13. Новые данные для истории Воронежского края / Д. Багалей. – [Харьков, 1886]. – 10 с. – Отд. отт. из: Журн. М-ва народ. просвещения. 1886. Ч. 246, № 7. Отд. 2. С. 81–90. – (Критика и библиография).

Шифр НБУВ: Во308065

14. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI–XVIII столетии : [в 2 т.] / собр. в раз. арх. и ред. Д. И. Багалеем ; изд. Ист.-филол. о-ва при Имп. Харьк. ун-те. – Харьков : Тип. К. П. Счасни, 1886–1890.

[Т. 1]. – 1886. – [6], XXII, 361 с. – (Сборник Харьковского историко-филологического общества ; т. 1).

Шифр НБУВ: Во83270/1

[Т. 2]. – 1890. – [4], XVI, 433, [5] с. – (Сборник Харьковского Историко-филологического общества ; т. 2, вып. 1).

Шифр НБУВ: Во47398/II.1; Вu15731/1–2

15. О необходимости изучения Курской губернии в историко-географическом отношении / Д. И. Багалей. – Харьков, 1887. – 15 с. – Отд. отт. из: Календарь и памятная книжка Курской губернии на 1888 г. Курск, 1887. С. 243–257.

Шифр НБУВ: Иконников В. С. Во31858

16. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. Т. 1. История колонизации / Д. И. Багалей ; изд. Имп. О-ва Истории и Древностей Рос. при Моск. ун-те. – М. : Унив. тип. (М. Катков), 1887. – II, XVI, 614 с. – Отд. отт. из: Чтения в Имп. О-ве Истории и Древностей Рос. при Моск. ун-те. 1886. Кн. 2.

Шифр НБУВ: Во284

17. Археологические, этнографические заметки и топографические заметки о Харьковской губернии / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. губерн.

правления, 1888. – 16 с. – Отд. отт. из: Харьков. сб. 1888. Вып. 2. Отд. 2. С. 131–147.

Шифр НБУВ: Во83801/комп. № 1

18. Краткий исторический очерк торговли (преимущественно ярмарочной) в Харьковском крае в XVII и XVIII в.в. / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1888. – 25 с. – Отд. отт. из: Харьков. сб. 1888. Вып. 2. Отд. 2. С. 148–172.

Шифр НБУВ: Ву15331

19. Топографическое описание Харьковского наместничества с историческим предуведомлением о бывших всей страны с древних времен переменах / предисл. и примеч. Д. И. Багалея. – Переизд. с 1788. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1888. – X, 80, [2] с. : табл.

Шифр НБУВ: Ву15230

20. Извлечения Преосвященного Филарета Харьковского из фамильных записок Квиток / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1889. – 6 с. – Отд. отт. из: Харьков. сб. 1889. Вып. 3. С. 189–194.

Шифр НБУВ: Айзеншток № 5557/20

21. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры : ист. этюд / Д. И. Багалей. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 115, [3] с. – Отд. отт. из: Киев. старина. 1889. Т. 25, № 4. С. 27–55 ; № 5/6. С. 439–484 ; Т. 26, № 7. С. 110–148.

Шифр НБУВ: Ву18548; Ву15198

22. Описание Слободско-Украинской Харьковской губернии. 1802 [г.] / предисл. Д. И. Багалея. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1889. – VI, 39 с. – Отд. отт. из: Харьков. сб. 1889. Вып. 3. Отд. 2. С. 67–111.

Шифр НБУВ: Ву15959

23. Общий очерк древностей Харьковской губернии : [реф., прочит. на Археол. съезде в Москве, 10 янв. 1890 г.] / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1890. – 17 с. – Отд. отт. из: Харьков. сб. 1890. Вып. 4. Отд. 2. С. 76–92.

Шифр НБУВ: Во406541

24. Сочинения, материалы, статьи и заметки, относящиеся к истории Слободской Украины : (крит.-библиогр. очерк) / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. К. П. Счасни, 1891. – Вып. 2 : 1885–1890 гг., ч. 1 : Обзор источников. – [2], 20 с. – Отд. из: Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. 1891. Т. 3. С. 279–298.

Шифр НБУВ: Ву18518/2.1; Ву2982

25. К истории учений о быте славян : крит. оценка кн. проф. Собестианского И. М. «Учение о национальных особенностях характера и юридического быта древних славян : ист.-крит. исслед.» / Д. И. Багалей. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1892. – 59 с. – Отд. отт. из: Киев. старина. 1892. № 10. С. 70–103 ; № 11. С. 247–262 ; № 12. С. 426–437.

Шифр НБУВ: Ву18509; Во83801/комп. № 5

26. Назарий Александрович Каразин и его колокол / Д. И. Багалей. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1892. – 13 с. – Отд. отт. из: Киев. старина. 1892. № 11. С. 163–175.

Шифр НБУВ: Багалій Д. І. Во83801/комп. № 10

27. Св. Сергей Радонежский и его значение в русской истории : речь, сказанная проф. Д. И. Багалеем в память пятисотлетней годовщины со дня его кончины / [Д. И. Багалей]. – Харьков : [б. и.], [1892]. – 31 с.

Шифр НБУВ: Багалій Д. І. Во83801 (комп. 1-10.4)

28. Стихийные бедствия и борьба с ними в России в старину: публ. лекция / Д. И. Багалей. – [Харьков, 1892]. – С. 177–195. – Отд. отт. из: Ист. вестн. 1892. Т. 47, № 1.

Шифр НБУВ: Багалій Д. І. Во83801 (комп. № 8)

29. Заметки и материалы по истории Слободской Украины / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1893. – 176 с. – Отд. отт. из: Киев. старина. 1893. Т. 62 ; Харьков. сб. 1893 ; Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. Т. 5.

Шифр НБУВ: Ву15730

30. О «Биографическом словаре профессоров Харьковского университета» / Д. И. Багалей. – Харьков : [б. и.], 1893. – 10 с. – Отд. отт. из: Сб. Харьков. Ист.-Филол. О-ва. Т. 3.

Шифр НБУВ: Багалій Д. І. Во83801 (комп. 1–10. 9)

31. Опыт истории Харьковского университета : (по неизд. материалам) : с прил. портр. и планов : монография / Д. И. Багалей. – Харьков : Паровая тип. и литогр. М. Зильберберг и с-вья, 1893–1898–1904.

Т. 1 : 1802–1815 г. – 1893–1898. – II, 1204, [4] с., [7] л. ил., портр.

Т. 2 : С 1815 по 1835 год. – 1904. – [2], IV, 1136 с., [7] л. портр., пл.

Шифр НБУВ: В151243/1–2

32. Ответ на критическую заметку проф. И. М. Собестианского по поводу брошюры [Д. И. Багалей] «К истории учений о быте древних славян» / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. А. Дарре, [1893]. – 8 с. – Отд. отт. из: Зап. Имп. Харьков. ун-та. 1893. Вып. 3. С. 119–126.

Шифр НБУВ: Вu17976; Багалій Д. І. Во83801 (комп. 1–10.6)

33. Просветительная деятельность Василия Назаровича Каразина : (речь, сказан. 8 нояб. 1892 г. по случаю 50-летия со дня кончины Каразина) / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1893. – [2], 31 с.

Шифр НБУВ: В136480

34. Сочинения Григория Саввича Сквороды. (1794–1894 год) : с портр. его, видом могилы и снимками почерка / собр. и ред. Д. И. Багалеем. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1894. – [14], СХХХІ, 132, 352 с. : ил. – (Сборник Харьковского историко-филологического общества ; т. 7).

Шифр НБУВ: Вu18097

35. Григорий Саввич Скворода : его учение, жизнь и значение : (речь, произнес. в публ. заседании Харьков. ист.-филол. о-ва, по случаю исполнившегося 29 окт. 1894 г. столетия со дня смерти этого философа) / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1896. – 4, 16 с. – Отд. отт. из: Сб. ист.-филол. о-ва [при Харьков. ун-те]. 1896. Т. 8. С. 52–67, разд. паг.

Шифр НБУВ: Вu18516

36. Украинская старина : (очерки, заметки, материалы из стародав. Харьков. быта и культуры). / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1896. – 192 с. – Отд. отт. из: Харьков. губерн. ведом. 1896. С. 113–304.

Шифр НБУВ: Au1169/1; Au16594/1

37. О Николае Лащенко и его трудах по местной церковной истории : [некролог] / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1897. – 7 с. : портр. – Отд. отт. из: Сб. ист.-филол. о-ва [при Харьков. ун-те]. 1896. Т. 9. С. I–VII : портр.

Шифр НБУВ: Вu17975

38. Удаление профессора И. Е. Шада из Харьковского университета : (материалы для биогр. слов. проф. Харьков. ун-та) / Д. И. Багалей. – Харьков : Паровая тип. и литогр. Зильберберг, 1899. – 147 с.

Шифр НБУВ: Вu15286

39. О необходимости превращения Харьковского исторического архива [при Ист.-филол. о-ве] в Центральный архив / Д. И. Багалей. – М. : Печатня А. И. Снегиревой, 1900. – 8 с. – Отд. отт. из: Труды XI Археол. съезда в Киеве, 1899 г. М., 1902. Т. 2. С. 12–17.

Шифр НБУВ: Со1207

40. Археографические материалы как источник археологии / Д. И. Багалей. – М. : Печатня А. И. Снегиревой, 1901. – 9 с. – Отд. отт. из: Труды XI Археол. съезда в Киеве, 1899 г. М., 1902. Т. 2.

Шифр НБУВ: Со7901; Су5112

41. Александр Матвеевич Лазаревский (1834–1902) : некролог / Д. Багалей. – [Б. м. : б. и.], 1902. – С. 14–30. – Отд. отт. из: Журн. М-ва народ. просвещения 1902. № 9, отд. 4, с. 14–30.

Шифр НБУВ: Айзеншток/№ 9986/37

42. Заметки и материалы по истории Харьковского университета: новые данные для биографии В. Н. Каразина / Д. И. Багалей. – Харьков : Паровая тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1905. – 84 с. : табл. – Отд. отт. из: Зап. Имп. Харьков. ун-та. 1905. Кн. 1.

Шифр НБУВ: Во89173; Во84032

43. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год) : ист. моногр. / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер ; изд. Харьков. гор. обществ. упр. – Харьков : Паровая тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1905–1912.

Т. 1 : XVII–XVIII вв. – 1905. – II, 568 с. : ил., пл.

Т. 2 : XIX-й и начало XX-го века. – 1912. – 973 с. : табл.

Шифр НБУВ: В153587/1–2

44. Материалы для истории г. Харькова в XVII веке / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. «Печ. дело», 1905. – 112 с. – Отд. отт. из: Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. Т. 16. С. 396–507.

Шифр НБУВ: Вu18552

45. Материалы к биографии графа А. С. Уварова / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. «Печ. дело» кн. К. Н. Гагарина, 1905. – 5 с. – Отд. отт. из: Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. 1905. Т. 16. С. 370–374.

Шифр НБУВ: В226357

46. Материалы к истории харьковской литературы / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. «Печ. дело», 1905. – 12 с. – Отд. отт. из: Сб. Ист.-филол. о-ва [при Харьков. ун-те]. Харьков, 1905. Т. 16. С. 358–369.

Шифр НБУВ: Вu18512

47. Научная критика, памфлет или пасквиль? : (по поводу брошюры г. И-ва «В. Н. Каразин, мнимый основатель Харьковского университета» / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. газ. «Юж. край», 1905. – 36 с.

Шифр НБУВ: Ау16372

48. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / сост.: Д. И. Багaley, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков : Тип. Адольфа Дарре, 1906. – VIII, 329, XIV с., 4 л. ил.

Шифр НБУВ: Вu4028

49. Отзыв проф. Д. И. Багалея о сочинении Е. П. Трифильева «Очерки из истории крепостного права в России. Царствование Императора Павла Первого». Харьков, 1904, IV, 360 стр. / [Д. И. Багaley]. – Харьков : Тип. и Литограф. М. Зильберберг и С-вья, 1906. – 30 с. – Отд. отт. из: Зап. Императ. Харьков. ун-та. 1906. Кн. 2, ч. неофиц. С. 87–116.

Шифр НБУВ: Антонович В. Б. Во307796

50. Харьковский педагог и журналист начала XIX века Иван Филиппович Вернет. – Харьков : Тип. «Печ. дело», 1908. – 7, [2] с. – Отд. отт. из: Сб. Харьков. Ист.-филол. о-ва, изд. в честь проф. Н. Ф. Сумцова. 1908. Т. 18. С. 186–192.

Шифр НБУВ: В222757; Вu4429; Вu18519

51. В историко-филологический факультет Харьковского университета : [Представление о присвоении А. Я. Ефименко степ. почет. д-ра рус. истории. Обзор работ] / Д. И. Багaley. – Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберга, [1910]. – 22 с. – Отд. отт. из: Зап. Харьк. ун-та. 1910. Кн. 2, ч. офиц. С. 1–22.

Шифр НБУВ: Айзеншток № 10014/4

52. Разбор сочинения [П. Сахарова] «Заселение Донского края в связи с условиями местного быта, по напечатанным и архивным материалам», представленного в историко-филологическом факультете для соскания медали под девизом – «Flat lux et veritas valeat» / Д. И. Багaley. – Харьков : [б. и.], 1910. – 8 с. – Отд. отт. из: Зап. Императ. Харьков. ун-та. 1910. Кн. 2, ч. офиц. С. 23–30.

Шифр НБУВ: Багалій Д. І. Во83508

53. Г. И. Сковорода и Л. Н. Толстой. Историческая параллель : речь проф. Д. И. Багалея / Д. И. Багaley. – Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1911. – 8, [2] с. – Отд. отт. из: Памяти Л. Н. Толстого : сб. речей, произнес. в торжеств. заседании Совета имп. Харьков. ун-та и ист.-филол. о-ва [12 дек. 1910 г.]. Харьков, 1911. С. 44–51.

Шифр НБУВ: Вu18517

54. Костомаровские дни в г. Воронеже (27–29 марта 1911 г.) / Д. И. Багaley. – Харьков : Тип. «Печ. дело», 1911. – 12 с. : ил. – Отд. отт. из: Вестн. Харьков. ист.-филол. о-ва [при Харьков. ун-те]. 1911. Вып. 1. С. 21–30.

Шифр НБУВ: Айзеншток/№ 5129; Вu18510

55. Очерки из русской истории : в 2 т. / Д. И. Багaley. – Харьков, 1911–1913.

Т. 1 : Статьи по истории просвещения. – Харьков : Тип. «Печ. дело», 1911. – III, 622 с.

Т. 2 : Монографии и статьи по истории Слободской Украины. – Харьков : Тип. М. Зильберберг и С-вья, 1913. – 374 с.

Шифр НБУВ: Вu4025/1–2

56. Просвита: очерки по истории украинской культуры / Д. И. Багaley ; предисл. Н. Сумцова. – Харьков : Тип. «Печ. дело», 1911 [обл. 1912]. – LXXXVIII, 621 с., 1 л. портр. – (Сборник Харьковского историко-филологического общества, изданный в честь проф. Д. И. Багалея (1880–1910 гг.) ; т. 20).

Шифр НБУВ: Вu2657

57. Альбом старинных планов г. Харькова, снимков его видов и портретов его деятелей / изд. Харьков. гор. обществ. упр. ; Д. И. Багaley, Д. П. Миллер. – Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1912. – [2], XXX с. : ил., пл., портр. – Прил. к 2 т. «Истории города Харькова», сост. проф. Д. И. Багалеем и Д. П. Миллером. Харьков, 1912.

Шифр НБУВ: Со1349

58. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний : в 14 т., (21 кн.). Т. 8. Исторический. Полутом 2. Русская история / сост.: Д. И. Багaley, Н. Д. Багaley, О. Д. Багaley [и др.] ; авт. предисл. Д. И. Багaley ; Харьков. о-во распространения в нар. грамотности. – М. : Тип. Сытина, 1912. – [2], II, 412 с., 5 л. карт.

Шифр НБУВ: В153847/8.2

59. Памяти Дмитрия Петровича Миллера / Дм. Багaley [и др.]. – Харьков : Тип. «Печ. дело», [1914]. – 5 с. : портр. – Отд. отт. из: Вестн. Харьков. ист.-филол. о-ва. 1914. Вып. 5. С. 19–23.

Шифр НБУВ: Во393309; Во2987

60. Русская история: с картами, планами и снимками с памятников древности и искусства : пособие к лекциям для высш. шк. и рук. для учителей и самообразования / Д. И. Багaley. – М. : Тип. товарищества И. Д. Сытина, 1914.

Т. 1 : Княжеская Русь (до Иоанна III). – 1914. – 513 с. : ил., карты.

Шифр НБУВ: Вu4821/1

61. Отзыв о работах приват-доцента М. В. Клочкова и В. И. Веретенникова, представленный в историко-филологический факультет имп. Харьковского университета / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберга, 1914. – 21 с. – Отд. отт. из: Зап. Харьков. ун-та. 1914. Кн. 1, ч. Офиц. С. 42–62.

Шифр НБУВ: Айзеншток/№ 7796

62. По поводу выборов на кафедру русской истории в Харьковском университете : (о науч. тр. канд. [М. В. Клочкова и В. И. Веретенникова]) : [ответ на брошюру проф. А. С. Вязигина «Разные аршины: к вопросу о замещении университетских кафедр»] / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберга, 1914. – 24 с. – Отд. отт. из: Зап. Харьков. ун-та. 1913. Кн. 4. С. 1–24.

Шифр НБУВ: Во139332

63. Экономическое положение русских университетов / Д. И. Багалей. – СПб. : Тип. товарищества «Обществ. польза», 1914. – 36 с. – Отд. отт. из: Вестн. Европы. 1914. № 1. С. 222–253.

Шифр НБУВ: Ву4786; В182983

64. Издание сочинений Г. С. Сковороды и состоящие в связи с ними исследования о нем : к 120-й годовщине со времени его кончины: (1794–1914 гг.) : I–VIII / Д. И. Багалей. – Петроград : Тип. имп. Акад. наук, 1915. – 58 с. – Отд. отт. из: Изв. Отд-ния рус. языка и словесности Имп. Акад. наук. 1914. Т. 19, кн. 3. С. 1–58.

Шифр НБУВ: Айзеншток I. Я. № 7700

65. Історія Слободської України / Д. І. Багалій. – Харків : Союз, 1918. – 308, [2] с., 71 мал., 2 к. – (Культурно-історична бібліотека).

Шифр НБУВ: Ву1643

66. Заселення Південної України (Запорозжя й Новоросійського Краю) і перші початки її культурного розвитку / Д. І. Багалій. – Харків : Союз, 1920. – 110, [4] с. : мал., карти. – (Культурно-історична бібліотека).

Шифр НБУВ: Ву18547

67. Нарис української історіографії / Дмитро Багалій ; Укр. акад. наук. – Київ : Друк. Всеукр. акад. наук, 1923–1925.

Т. 1, вип. 1 : Літописи. – 1923. – II, 138 с. – (Збірник Історично-філологічного відділу Української академії наук ; № 1).

Вип. 2 : Джерелознавство. – 1925. – 108 с.: 1 вкл. л. портр. – (Збірник Історично-філологічного відділу Української академії наук ; № 1-б).

Шифр НБУВ: Ву1926/1, вип. 1–2

68. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївці : іст.-літ. розвідка / Д. І. Багалій ; за ред. каф. Історії укр. культури. – [Харків] : Держвидав України ім. Г. І. Петровського, 1-ша друк., 1925. – 93, [2] с. : іл. – (Критична бібліотека).

Шифр НБУВ: Вр2690

Висвітлено участь Тараса Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві – таємній політичній організації, що, зрештою, спричинила заслання поета. Автор книги підкреслив виняткове значення цього товариства у житті Тараса Григоровича, зокрема його вплив не лише на долю поета, а й на творчість.

69. Декабристи на Україні : з приводу сторіччя їх повстання на Україні, 1825–1925 рр. : [промова на зібранні наук. робітників у Будинку вчених, Харків, 10 січ. 1925 р.] / Д. Багалій. – [Харків] : Держвидав України ім. Г. І. Петровського, 1-ша друк. 1926. – 56 с. : іл. – Окр. відбиток із: Червон. шлях. 1925. № 1. С. 93–116.

Шифр НБУВ: Аu4047

70. Іван Франко, як науковий діяч : (заг. нарис) / Дмитро Багалій // Україна. – 1926. – № 6. – С. 21–42.

Шифр НБУВ: Ж21831

71. Український мандрований філософ Гр[игорій] Сав[ич] Сковорода / Д. І. Багалій. – Харків : Держвидав України, 1926. – 397 с. : іл., портр. – (Критична бібліотека). – Назва обкл. : Г. С. Сковорода – український мандрований філософ. – Бібліогр.: с. 377–393.

Монографія присвячена життю і діяльності українського просвітителя, філософа та поета Григорія Сковороди. Автор висвітлює погляди Григорія Сковороди та аналізує вплив доробку філософа на сучасне йому суспільство. Монографію, яка майже одразу після виходу стала бібліографічною рідкістю, вважають однією з найкращих у сковородознавстві.

Шифр НБУВ: Ва490909; Вu1926/25

72. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті / акад. Д. І. Багалій ; Всеукр. акад. наук. – Харків : Держвидав України, 1928.

Т. 1 : Історіографічний вступ і доба натурального господарства. – 1928. – 393 с., 2 карт. – (Збірник Історично-філологічного відділу; № 72).

Шифр НБУВ: Рл № 3869/1; Вu1926/72, т. 1 / Б 14-ФХ; Попов П. М. № 2023/1 / Б 14-ФХ

73. Т. Шевченко і селяни в переказах і історичній дійсності : [доп. на зборах в Ін-ті Т. Шевченка 14 берез. 1927 р.] / Дмитро Багалій ; Ін-т Т. Шевченка. – Харків, 1928. – 27, [1] с.

Шифр НБУВ: Во131765

74. Матеріали для біографії В. Б. Антоновича : з приводу двадцятої річниці з дня його смерті / Всеукр. акад. наук ; зібрав і зредагував Д. Багалій.

– Київ : З друк. Всеукр. акад. наук, 1929. – 129 с. – (Збірник Історично-філологічного відділу ; № 92).

Шифр НБУВ: Айзеншток № 7791

75. Т. Г. Шевченко – поет пригноблених мас / Д. І. Багалій. – Харків : ДВОУ, Літ. і мистецтво, 1931. – 93 с.

Шифр НБУВ: Au11039

76. Український мандрований філософ Григорій Сковорода : [монографія] / Дмитро Багалій ; текстолог. підгот. й передм. П. Майдаченка ; голов. ред. О. Шокало. – 2-ге вид., випр. – Київ : Орій, 1992. – 469 с. : портр. – (Спадок).

Шифр НБУВ: Ва549369

77. Альбом старинных планов г. Харькова, снимков его видов и портретов его деятелей / Д. И. Багалей и Д. П. Миллер. – Репр. с изд. 1912. – Харьков, 1993. – [2], XXX с. табл., пл., портр., ил. – Прил. к 2 т. «Истории города Харькова», сост. проф. Д. И. Багалеем и Д. П. Миллером. Харьков, 1993.

Шифр НБУВ: Со23520

78. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905) : ист. моногр. : в 2 т. / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. – Репр. изд. 1912 г. – Харьков, 1993.

Т. 1 : XVII–XVIII века. – 568 с. : ил.

Т. 2 : XIX – начало XX века. – 973 с.

Шифр НБУВ: С9925/1–2

79. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій ; авт. передм. і комент. В. В. Кравченко. – Харків : Дельта, 1993. – 255 с. : іл. – (Пам'ятки історичної думки України).

Шифр НБУВ: Ва553562

80. Нарис історії України: доба натурального господарства / Д. І. Багалій. – Київ : Час, 1994. – 288 с. – (Україна. Голоси історії).

Шифр НБУВ: Ва557972

81. Професор і ректор Харківського університету Тимофій Федорович Осиповський / Дмитро Багалій // Хроніка-2000 : укр. культурол. альм. – Київ, 2003. – Вип. 55/56 : Санкт-Петербург і культура України. – С. 352–359.

Шифр НБУВ: Ж14470

82. Альбом старинных планов г. Харькова, снимков его видов и портретов его деятелей / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. – Репр. изд. 1912 г. –

Харьков : Фолио, 2004. – [2], XXX с. : табл., портр., ил. – Прил. к 2 т. «Истории города Харькова», сост. проф. Д. И. Багалеем и Д. П. Миллером. Харьков, 2004.

Шифр НБУВ: Со25998

83. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905) : ист. моногр. : в 2 т. / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. – Репр. изд. 1905 г. – Харьков : Фолио, 2004.

Т. 1 : XVII–XVIII века. – 568 с. : ил., пл.

Т. 2 : XIX и начало XX века. – 973 с.

На основі архівних документів, статистичних даних у книзі викладено історію міського самоврядування, перетворення Харкова на великий економічний центр, надано вичерпні відомості про розвиток освіти, науки, літератури, журналістики, театру, мистецтва, промисловості, ремесел, торгівлі.

Шифр НБУВ: С10455/1–2

84. История Слобожанщины, XVII – начало XX века / Д. И. Багалей. – Лимитир. изд. – Харьков : Фолио, 2011. – 1311 с. : ил. – (Эксклюзивная библиотека «Фолио»).

Шифр НБУВ: ФПУ № 2542

85. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій ; передм., комент. В. Л. Маслійчук ; упоряд. О. О. Савчук. – Харків : Олександр Савчук, 2019. – XXXI, [1], 399 с. : [74 іл., 2 мапи]. – (Слобожанський світ ; вип. 12). – Бібліогр.: с. 301–306.

Шифр НБУВ: Вс65998

Редагування видань

86. ***Ред.:*** Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). [Ч. 1]. История факультета; [Ч. 2]. Биографический словарь профессоров и преподавателей / изд. ун-та ; под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалая. – Харьков : Тип. Адольфа Дарре, 1908. – VIII, 168, 390, XII с., 15 л. портр.

Шифр НБУВ: Вu23945

87. ***Ред.:*** Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). [Ч. 1]. История факультета; [Ч. 2]. Очерки отдельных кафедр; [Ч. 3]. Биографический словарь профессоров и преподавателей / изд. ун-та ; под ред. И. П. Осипова, Д. И. Багалая. – Харьков : Тип. Адольфа Дарре, 1908. – VI, 357, 248, XIV с., 18 с. : портр.

Шифр НБУВ: Вu239462

88. **Ред.:** Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). [Ч. 1]. История факультета; [Ч. 2]. Биографический словарь профессоров и преподавателей / изд. ун-та ; под ред. М. П. Чубинского, Д. И. Багалея. – Харьков : Тип. «Печ. дело», 1908. – VIII, 309 с., III, 10 л. портр.

Шифр НБУВ: Во126516

89. **Ред.:** [Каразин В. Н.]. Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина / В. Н. Каразин ; собр. и ред. проф. Д. Багалеем ; изд. Харьков. ун-та. – Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1910. – XIX, 926 с., 2 л. ил., 12 л. табл.

Шифр НБУВ: Ву19792

90. **Ред.:** Записки Исторично-філологічного відділу Української Академії наук = Bulletins de la Sektion historique-philologique de l'Académie des sciences d'Ukraine / під ред. П. Зайцева ; голов. ред. Д. І. Багалій. – Київ : Печатня Вид. т-ва «Друкарь», 1919. – Кн. 1. – 144, LCV, III с.

Шифр НБУВ: Попов № 831

91. **Ред.:** Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея ; [вступ. ст. Т. Г. Павловой]. – Репр. изд. 1908. – Харьков : САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с., 15 с. портр., 46 с.

I. История факультета. – С. 5–168.

Багалей Д. И. – С. 4, 15, 25, 40, 48, 53, 54, 56, 60, 64, 99, 109, 138, 152, 153, 155, 167.

II. Биографический словарь профессоров и преподавателей. – С.169–390.

Багалей Д. И. – С. 18, 30, 31, 34–36, 49, 50, 52, 53, 148, 149, 156, 169, 212, 222, 251, 252, 262, 295, 326, 334–341, 385, 386.

Шифр НБУВ: Вc51468

Шифр ВНБІ: Я222(4УКР) И-90

92. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред. проф. М. П. Чубинского и проф. Д. И. Багалея ; [вступ. ст. Т. Г. Павловой]. – Репр. изд. 1908 г. – Харьков : САГА, 2007. – 32, VIII, 377 с. : ил.

Зміст:

1. Історія факультету.

2. Біографічний словник професорів та викладачів.

Шифр НБУВ: Вc51485

93. **Ред.:** Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред. проф.

И. П. Осипова и проф. Д. И. Багалея ; [авт. вступ. ст. Т. Г. Павлова]. – Репр. изд. 1908 г. – Харьков : САГА, 2008. – 42, 357, 248, XIV с. : портр.

Зміст:

1. Історія факультету.

2. Нариси окремих кафедр.

3. Біографічний словник професорів та викладачів.

Шифр НБУВ: Вc51420

Література про життя та діяльність Д. І. Багалія

94. Автобіографія : п'ятдесят літ на сторожі української науки та культури / Д. І. Багалій ; Всеукр. Акад. наук. – Київ : Друк. ВУАН, 1927. – 163, VII с., 1 л. портр. – (Збірник Історико-філологічного відділу ; № 62).

Шифр НБУВ: Вu1926/62

95. Автобіографія : 50 літ на стороні української культури / Д. І. Багалій ; вступ. ст., прим. та комент. А. П. Ярещенко. – Харків : Прапор, 2002. – 192 с. : портр.

Шифр НБУВ: Ва634061

Монографії, автореферати дисертацій, дисертації, збірники наукових праць

96. Профессор Дмитрий Иванович Багалея : к двадцатипятилетней годовщине его учен.-пед. деятельности : [сб. ст. и выступлений] / Харьков. ист.-филол. о-во ; Д. П. Миллер [и др.]. – Харьков : Тип. «Печ. дело», 1906. – 30 с. : портр.

Шифр НБУВ: Во93643; Во83204

97. Профессор Д. И. Багалея : к тридцатилетней годовщине его учено-педагогической деятельности (1880–1910 гг.) / Харьков. ист.-филол. о-во. – Харьков : Тип. «Печ. дело», 1912. – 82 с. : 1 портр. – Отд. отт. из: Сб. ист.-филол. о-ва при Имп. Харьков. ун-те. 1911. Т. 20. С. IX–LXXXVIII.

Шифр НБУВ: Вu2278; Айзеншток № 4589

98. Бродович И. А. Заботы Д. И. Багалея об учебно-вспомогательных учреждениях Харьковского университета / И. А. Бродович. – Харьков : Тип. «Печатное дело», 1913. – 7 с.

Шифр НБУВ: Во83620

99. Наукові записки Науково-дослідчої катедри історії української культури. № 6 : присвячується керівникові катедри акад. Д. І. Багалієві з

нагоди 50-річчя його наук. діяльності / У. С. С. Р., Нар. комісаріат освіти, Упр. наук. установами. – Харків : Держ. вид-во України, 1927. – 447 с.

Шифр НБУВ: 37774 арх.

100. Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія : з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наук. діяльності / ювіл. ком.: В. І. Липський, С. О. Єфремов, А. Е. Кримський [та ін.]. – Київ : З друк. Укр. акад. наук, 1927. – XI, 194, 1187, [6] с. : іл., портр., [2] арк. іл., портр. – (Українська академія наук ; № 51).

Шифр НБУВ: Вu1926/51

101. Юбілей академіка Дмитра Івановича Багалія, 1857–1927 = Jubile de D. Bahaliy : Membre de l'Académie Oucraïnieme die Sciences à Kieff, 1857–1927 / [ред.], упоряд. М. В. Левченко ; Всеукр. акад. наук. – Київ : Друк. Всеукр. акад. наук, 1929. – X, 216, [2] с., [1] л. портр. – (Збірник історично-філологічного відділу ВУАН; № 62,б).

Шифр НБУВ: Ж11001/1929/62,б

102. Кравченко В. В. Д. И. Багалей и его вклад в изучение отечественной истории : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.09 / Кравченко Владимир Васильевич ; Ин-т истории АН УССР. – Харьков, 1986. – 17 с.

Шифр НБУВ: Ра222558

103. Кравченко В. В. Д. И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность [учёного в области историографии, 1857–1932] / В. В. Кравченко. – Харьков : Основа, 1990. – 176 с.

Шифр НБУВ: Ва519238

104. Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. академіка Д. І. Багалія (1921–1934 рр.) : автореф. канд. ... іст. наук : 07.00.02; 07.00.06 / Богдашина Олена Миколаївна. – Дніпропетровськ, 1993. – 17 с.

Шифр НБУВ: Ра283158

105. Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені академіка Д. І. Багалія (1921–1934 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00. 02; 07. 00. 09 / Богдашина Олена Миколаївна ; Харків. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 1993. – 262 с.

Шифр НБУВ: Дс42625

106. Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені академіка Д. І. Багалія (1921–1934 рр.) / О. М. Богдашина ; Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 1994. – 195 с. : іл.

Шифр НБУВ: Ва558458

107. Стариков Г. М. Епістолярна спадщина Д. І. Багалія як джерело до вивчення наукового та громадського життя в Україні кінця ХІХ – першої третини ХХст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Стариков Григорій Миколайович ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2011. – 20 с. – Бібліогр.: с. 17–18.

Шифр НБУВ: Ра386627

108. Шийко А. А. Архівно-археографічна діяльність Д. І. Багалія : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Шийко Альона Анатоліївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2012. – 16 с. – Бібліогр.: с. 13–14.

Шифр НБУВ: Ра387486

109. Маркевич М. І. Дмитро Багалій – дослідник української історіографії : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Маркевич Мар'яна Іванівна ; Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2014. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра407655

Архівні матеріали

110. Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури / НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів ; підгот.: В. А. Бурбела, Г. М. Бурлака, С. А. Гальченко [та ін.] ; відп. ред.: С. А. Гальченко, М. Г. Жулинський. – Київ : Вид. центр «Спадщина», 1999. – 864 с.

Багалій Д. І. – С. 5–7, 10, 11, 25, 30–35, 233, 316, 446, 478, 487, 524, 525, 564.

Шифр НБУВ: Вс34032

111. Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт. кол.: О. С. Боляк, С. О. Булатова, Т. І. Воронкова [та ін.] ; редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.), Г. В. Боряк, С. Г. Даневич [та ін.]. – Київ, 2002. – 766 с.

Багалій Дмитро Іванович / І. В. Клименко. – С. 27–30; Багалій Д. І. – С. 3–5, 21, 22, 37, 72, 130, 134, 150, 165, 172, 173, 196, 203, 207, 221, 222, 270, 275, 280, 302, 314, 325, 358, 359, 373, 383, 385, 393, 394, 415, 436, 447, 450, 454, 477, 505, 509, 652.

Шифр НБУВ: Вс37277

112. Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України

імені В. І. Вернадського : путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт.-уклад.: О. П. Бодак, О. С. Боляк, С. О. Булатова [та ін.] ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова), Г. В. Боряк, Н. М. Зубкова [та ін.]. – Київ, 2015. – 325, [1] с.

Багалій Д. І. – С. 17–19, 25, 28, 31, 37, 38, 41, 55, 187, 188, 201, 207, 267.
Шифр НБУВ: Вc60788

113. Особові архівні фонди вчених НАН України в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства ; авт.-упоряд.: С. В. Старовойт, А. І. Шаповал, Ю. В. Булгаков [та ін.] ; редкол.: Л. М. Яременко (відп. ред.), С. В. Старовойт, Л. А. Дубровіна [та ін.]. – Київ, 2017. – 768, [1] с. : фот.

Багалій Д. І. – С. 6, 104, 232, 392.
Шифр НБУВ: Вc64088

Багаліївські читання

114. Актуальні питання історії України : тези доп. перших Багаліїв. читань, присвяч. 135-річчю з дня народж., 60-річчю з дня смерті акад. Дмитра Івановича Багалія / Харків. держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди ; М-во освіти України ; редкол.: Д. О. Кочат (відп. ред.), В. Я. Білоцерківський, М. М. Олійник [та ін.]. – Харків : ХДПІ, 1992. – 61 с.

Зі змісту: Кравченко В. В. Д. І. Багалій як історик. – С. 4–5; Богдашина О. М. Внесок кафедри історії української культури ім. Д. І. Багалія в розвиток української історіографії 1920-х – першої половини 1930-х років. – С. 5–7; Багалій О. Ю. Дмитро Багалій: родинне оточення, коло друзів та знайомих. – С. 7–8; Куделко С. М. Д. І. Багалій і деякі проблеми історичного краєзнавства. – С. 12–13; Фрадкін В. З. На чолі видавничої справи: (до 135-річчя з дня народження акад. Д. І. Багалія). – С. 16–17; Дьякова О. В. Д. І. Багалій як історіограф історії Слобожанщини. – С. 17–19; Маслов М. П. Діяльність Д. І. Багалія у розвитку і дослідженні селянського позаземлеробського підприємництва у Харківській губернії. – С. 21–22; Мацкевич І. В. Роль Д. І. Багалія в організації, проведенні та історіографічному описі XII археологічного з'їзду 1902 року в м. Харкові. – С. 22–23; Ткаченко С. С. До питання про промисловий розвиток Харкова в працях Багалія. – С. 26–28; Кабачек В. В. До питання про стосунки Д. І. Багалія з органами Радянської влади в першій половині 1920-х років. – С. 28; Рарог Ю. В. Із досвіду діяльності Д. І. Багалія як організатора вузівської науки. – С. 30–31; Сичов О. Є. Д. І. Багалій і розвиток банківської справи в Харкові. – С. 31–32; Смиронов В. М. Д. І. Багалій та розвиток кооперації в Україні. – С. 33–34; Кочат Д. О. Розвиток освіти на Слобожанщині в XVIII – на початку XIX ст.: (за творами Д. І. Багалія). – С. 39–40; Посохова Л. Ю.

Внесок Д. І. Багалія у вивчення історії Харківського колегіуму. – С. 40–42; Саган В. Ф. Д. І. Багалій як дослідник творчості Г. С. Сковороди. – С. 45–46; Мартинова І. С. Д. І. Багалій – історик української культури. – С. 47–48; Костирко А. П. Д. І. Багалій як історик української культури Слобожанщини в другій половині XVII ст. – С. 49–50; Головка О. М. Розвиток художньої освіти в Харкові в творчій спадщини Д. І. Багалія. – С. 52–54; Голобов В. І. Д. І. Багалій та ліквідація неписьменності в Україні у 20-х роках. – С. 54–56; Гончарова І. Є. Епістолярій Д. Багалія як джерело історії Харківського університету. – С. 56–57; Хабарова Т. І. Д. Багалій на фоні культурно-мистецького життя Харкова кінця XIX – XX ст. – С. 57–58.

Шифр НБУВ: Ва551915

115. Багаліївські читання в НУА : програма та матеріали, м. Харків, 6 листоп., 1998 р. / М-во освіти України, Харків. гуманітар. ін-т, Нар. укр. акад. ; редкол.: В. І. Астахова, К. В. Астахова, Л. М. Герасіна. – Харків : Око, 1998. – 55 с.

Шифр НБУВ: Ва586881

116. Багаліївські читання в НУА : програма та матеріали, Харків, 5 листоп. 1999 р. / М-во освіти УРСР, Харків. гуманітар. ін-т, Нар. укр. акад. ; редкол.: В. І. Астахова, К. В. Астахова, В. В. Кравченко. – Харків, 1999. – 111 с.

Шифр НБУВ: Ва595103

117. Д. І. Багалій і культура Слобідської України : програма та матеріали III Багаліїв. читань, 6 листоп. 2000 р. / Нар. укр. акад. ; голов. ред. В. І. Астахова. – Харків, 2000. – 116 с. – (Багаліївські читання в НУА ; 3).

Шифр НБУВ: Ва712261

118. Педагог і влада: історичний досвід, сучасні реалії та перспективи : програма та матеріали IV Багаліїв. читань, 5 листоп. 2001 р. / Нар. укр. акад. ; голов. ред. В. І. Астахова. – Харків, 2001. – 221 с. – (Багаліївські читання в НУА ; 4). – Текст укр., рос.

Шифр НБУВ: Ва712260

119. Вік XX: реформи в українській вищій школі : програма і матеріали V Багаліїв. читань, 5 листоп. 2002 р. / Нар. укр. акад. ; голов. ред. В. І. Астахова. – Харків, 2002. – 219 с. – (Багаліївські читання в НУА ; 5).

Шифр НБУВ: Ва639070

120. Історія Харківщини у працях і оцінках Д. І. Багалія : програма і матеріали VI Багаліїв. читань, 5 листоп. 2004 р. / Нар. укр. акад. ; голов. ред.

В. І. Астахова. – Харків, 2004. – 139 с. – (Багаліївські читання в НУА ; 6).

Шифр НБУВ: Ва664227

121. Д. І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури : програма і матеріали VII Багаліїв. читань, 7 листоп. 2006 р. / ХДУ «Нар. укр. акад.» ; голов. ред. В. І. Астахова. – Харків, 2006. – 106, [1] с. – (Багаліївські читання в НУА ; 7).

Шифр НБУВ: Ва682382

122. Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали / М-во культури і туризму України, Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. О. П. Куніч ; редкол.: В. Д. Ракитянська [та ін.]. – Харків : САГА, 2008. – 308 с.

Шифр НБУВ: Ва704597

Листи Д. І. Багалія

123. Письма к Гр[игорию] Петр[овичу] Данилевскому Д. И. Багалей / Д. И. Багалей. – Киев : Тип. ун-та, 1903. – 100 с. – (Материалы для биографий южно-русских научно-литературных деятелей XIX века ; 1). – Предисл.: с. 1–3. – Отд. отт. из : Журн. «Киев. старина». 1903. Т. 80, кн. 1. С. 51–69 ; кн. 2. С. 218–244 ; кн. 3. С. 378–394 ; Т. 81, кн. 4. С. 55–78 ; кн. 5. С. 286–301.

Шифр НБУВ: Во83283/1

124. Стариков Г. М. Листування Д. І. Багалія з редакцією журналу «Киевская Старина» / Г. М. Стариков // Сумська старовина. – 2007. – № 21/22. – С. 22–55.

Шифр НБУВ: Ж24500

125. Герасименко Н. О. Листи Д. І. Багалія: з епістолярної спадщини Олександра Лазаревського / Н. О. Герасименко // Укр. іст. журн. – 2008. – № 1. – С. 113–122.

Шифр НБУВ: Ж27630

126. Стариков Г. М. Листи Дмитра Багалія до Опанаса Бичкова / Г. М. Стариков // Укр. археогр. щорічник. Нова серія. – Київ, 2010. – Вип. 15. – С. 434–475. – (Український археографічний збірник ; т. 18).

Висвітлено початок наукової діяльності Дмитра Багалія. Підозри в українофільстві зумовили гальмування кар'єри молодого вченого з боку влади. Значною мірою особисті зв'язки з впливовим в урядових колах академіком Опанасом Бичковим допомогли Д. Багалію подолати ці труднощі і здобути визнання як ученого.

Шифр НБУВ: Ж68536

*Статті з періодичних, довідкових та монографічних видань,
збірників наукових праць, згадки про вченого.*

127. Григор'єва Т. Ф. Патріарх історичної науки (Д. І. Багалій) / Т. Ф. Григор'єва // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / Л. Л. Бабенко [та ін.] ; редкол.: П. Т. Тронько (голова) [та ін.] ; Ін-т історії України, Всеукр. спілка краєзнавців, М-во культури України. – Київ, 1991. – С. 16–21.

Шифр НБУВ: Вc29430

128. Горбань М. Археографічні праці акад. Д. І. Багалія / М. Горбань // Історія української археографії : персоналії. Вип. 1 : Микола Костомаров, Дмитро Багалій, Володимир Антонович, Михайло Грушевський, о. Атанасій Великий / АН України, Археологр. коміс., Ін-т укр. археографії, Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукоп. ; відп. ред. Г. Боряк. – Київ, 1993. – С. 37–50. – (Проблеми едиційної та камеральної археографії ; вип. 17).

Шифр НБУВ: В339407/1

129. Дедков В. В. Дмитро Іванович Багалій – видатний історик і культурний діяч Лівобережної України / В. В. Дедков // Історія та культура Лівобережжя України : матеріали Міжнар. конф., трав., 1996 / НАН України, Ін-т історії ; упоряд. і відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин, 1997. – С. 124–128.

Шифр НБУВ: Ва575561

130. Непомнящий А. А. Исследования Д. И. Багалея по историческому краеведению Крыма / А. А. Непомнящий // Історичне краєзнавство і культура : VIII Всеукр. наук. конф. : (наук. доп. і повідомл.) / упоряд.: Т. Ф. Григор'єва [та ін.] ; ред.: П. Т. Тронько [та ін.] ; НАН України, Ін-т історії. – Київ ; Харків, 1997. – Ч. 2. – С. 231–233.

Шифр НБУВ: В341803/2

131. Щербініна О. П. Д. І. Багалій та харківська громадська бібліотека: каталогознавчий аспект / О. П. Щербініна, В. В. Сєдих // Короленківські читання : матеріали наук.-практ. конф., 8 жовт. 2000 р. / уклад. Л. М. Багрянцева ; ред. С. М. Миценко ; Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Харків, 2000. – С. 113–124.

Шифр НБУВ: Ва613870

132. Калінічева Г. Багалій Дмитро Іванович (1857–1952) / Г. Калінічева // Видатні постаті України : біогр. довід. / Міжрегіон. акад. упр. персоналом, Кн. палата України ; редкол.: Г. В. Щокін (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2004. – С. 51–57.

Шифр НБУВ: Вc40641

133. Кушнар'юв Є. П. Літописець / Є. П. Кушнар'юв // Кушнар'юв Є. П. 100 кроків Харківською землею / худ.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2004. – С. 215–220.

Шифр НБУВ: Ва662071

134. Завальнюк О. М. Багалій Дмитро Іванович // Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917–1920 рр.) / О. М. Завальнюк ; ред. І. Голубішко. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – С. 149–160.

Шифр НБУВ: Ва669349

135. Богдашина О. М. Теоретико-методологічні погляди Д. І. Багалія / О. М. Богдашина // Сумська старовина. – 2007. – № 21/22. – С. 7–14.

Шифр НБУВ: Ж24500/2007.21/22

136. Крижанівська Т. Дмитро Іванович Багалій – «цілком свідомий українець» / Т. Крижанівська // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 11. – С. 45–47.

Шифр НБУВ: Ж15184

137. Стариков Г. М. До питання про початок наукової діяльності Д. І. Багалія (1882–1889 рр.) (за матеріалами листування з О. Ф. Бичковим) / Г. М. Стариков // Сумська старина. – 2007. – № 21/22. – С. 15–21.

Шифр НБУВ: Ж24500

138. Богдашина О. М. Слобідський літописець історії України Д. І. Багалій / О. М. Богдашина // Укр. істор. журн. – 2008. – № 1. – С. 88–112.

Шифр НБУВ: Ж27630

139. Іваницька Л. В. Багалій Дмитро Іванович /Л. В. Іваницька // Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності / [авт. кол.]: В. А. Вергунов [та ін.] ; за заг. ред. А. П. Коцура, В. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ ; Чернівці : Книги–ХХІ, 2010. – С. 25–27 : портр.

Шифр НБУВ: Вє50738

140. Кочубей Т. Просвітницькі погляди Василя Каразіна в рецепції досліджень Дмитра Багалія (початок 20-х років ХХ століття) / Т. Кочубей, О. Майструк // Зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-т. – 2012. – Ч. 3. – С. 141–146.

Шифр НБУВ: В351460/3

141. Куніч О. П. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України (за матеріалами «Багаліївського збірника») / О. П. Куніч // Українське бібліотекознавство в історичному вимірі : до 140-річчя від дня народж. Л. Б. Хавкіної : (за матеріалами Міжнар. наук. читань з нагоди 105 річниці

відділу бібліотекознавства) / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. О. П. Куніч. – Харків : Фоліо, 2012. – С. 54–69.

Шифр НБУВ: Ва748870

142. Зінченко О. В. Багалій Дмитро Іванович // Зінченко О. В. Представники України в Державній раді Російської імперії 1906–1917 років / О. В. Зінченко. – Харків : НТМТ, 2013. – С. 148–166.

Шифр НБУВ: Ва759376

Бібліографічні покажчики

143. Систематична бібліографія праць академіка Дм. Йв. Багалія за 50 років (1878–1927 рр.) // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія : з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наук. діяльності / ювіл. ком.: В. І. Липський, С. О. Єфремов, А. Е. Кримський [та ін.]. – Київ : З друк. Укр. акад. наук, 1927. – С. 147–163.

Шифр НБУВ: Ву1926/51

144. Дмитро Іванович Багалій – професор Харківського університету : біобібліогр. покажч. / Харків. держ. ун-т, Центр. наук. б-ка ; упоряд.: Ю. Г. Шевченко, Р. А. Ставинська, М. Г. Швалб ; наук. ред. В. В. Кравченко. – Харків, 1992. – 122, [2] с.

Шифр НБУВ: Ва552943

145. Матеріали до бібліографії Д. І. Багалія // Засновники і президенти Національної академії наук України : біобібліографічні матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: А. М. Колесніченко, В. Ю. Радченко, А. В. Шумілова. – Київ, 2021. – С. 14–65.

Шифр НБУВ: Вc69007

Вшанування пам'яті Д. І. Багалія

146. Комаренко Н. В. Шануючи вченого... : [про необхідність відкриття мемор. дошки на буд. по вул. Фрунзе, 9, де жив Д. І. Багалій] / Н. В. Комаренко // Вечір. Харків. – 1972. – 31 лип.

147. Комаренко Н. В. Будинок Д. І. Багалія в Харкові / Н. В. Комаренко // Пам'ятники України. – 1973. – № 1. – С. 35.

Шифр НБУВ: Ж62291

148. Корж М. О. Вшанувати пам'ять видатного історика : до 130-річчя з дня народж. Д. І. Багалія / М. О. Корж // Вечір. Харків. – 1987. – 23 жовт.

149. Корж Н. А. Улице Багалея в Харькове – бытъ / Н. А. Корж // Панорама. – 1991. – № 46. – С. 5.

150. Тихонова І. Та що нам авторитети!.. : [про шанування харків'янами пам'яті Д. І. Багалія] / І. Тихонова // Вечір. Харків. – 1991. – 19 верес.

151. Тарасова Л. Літописцеві України присвячується... / Л. Тарасова // Вечір. Харків. – 1992. – 26 серп.

Про встановлення меморіальної дошки на будинку, де жив Д. І. Багалій, і про присвячену йому виставку в Харківському літературному музеї.

152. [Відкриття меморіальної дошки на будинку, де жив Д. І. Багалій] // Время. – 1993. – 18 мая ; Вечір. Харків. – 1993. – 20 трав. ; Слобідський Край. – 1993. – 20 трав. ; Событие. – 1993. – 20 мая ; Правда Украины. – 1993. – 22 мая ; Слобода. – 1993. – 22 мая.

153. Казбан М. Двері з минулого в майбутнє / М. Казбан // Событие. – Харьков, 1993. – 20 мая. – С. 3.

Про відкриття меморіальної дошки на будівлі, де мешкав Д. І. Багалій.

154. Цанько С. Летописцу Слобожанщины / С. Цанько // Правда Украины. – 1993. – 22 мая.

Про відкриття меморіальної дошки академіку Д. І. Багалію у Харкові.

155. Ніколаєнко О. М. Проект меморіального музею Д. І. Багалія / О. М. Ніколаєнко // Проблеми збереження та відновлення історичної пам'яті : тези доп. наук. конф. з питань музеєзнавства та іст. краєзнавства, 24–25 трав. 1994 р. / Харків. держ. ін-т культури. – Харків, 1994. – С. 29–30.

156. Звід пам'яток історії та культури України : енциклопед. вид. : у 28 т. / НАН України, Ін-т історії України, Ін-т археології [та ін.] ; голов. редкол.: В. Смолій (голов. ред.) [та ін.]. – Київ : «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999– .

Київ : Кн. 1, ч. 1 : А–Л / редкол. тому: П. Т. Тронько (відп. ред.) [та ін.]. – 1999. – 579 с.

Багалій Д. І. – С. 61, 254, 277.

Шифр НБУВ: С10067/кн.1,1

Київ : Кн. 1, ч. 2 : М–С / редкол. тому: П. Т. Тронько (відп. ред.) [та ін.]. – 2004. – 585–1213 с.

Багалій Д. І. – С. 639, 1140.

Шифр НБУВ: С10067/кн.1,2

Київ : Кн. 1, ч. 3 : С–Я / редкол. тому: П. Т. Тронько (відп. ред.) [та ін.]. – 2011. – 1217–2197 с. – URL: <http://resource.history.org.ua/item/0005681>.

Багалій Д. І. – С. 1256, 1648, 1701, 1869, 1972, 1982, 2052, 2056.

157. Жадько В. Багалій Дмитро // Жадько В. Український некрополь : іст.-наук. довід. / Віктор Жадько ; літ. ред. М. Шудря. – Київ, 2005. – С. 118 : фот.

Шифр НБУВ: Вc40513

158. Хмара Г. В. Про вшанування пам'яті Дмитра Івановича Багалія в місті Харкові / Г. В. Хмара // Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.». – 2008. – Т. 14. – С. 582–588.

Шифр НБУВ: Ж69505

159. Лисянський М. У Харкові встановили два пам'ятники / М. Лисянський // Слобід. край. – 2010. – 20 листоп.

Про встановлення пам'ятників Д. І. Багалію та О. М. Ляпунову (автори О. Рудний та Г. Іванова).

160. Жадько В. Багалій Дмитро Іванович / В. Жадько // Енциклопедія некропознавства / авт.-упоряд. В. Жадько. – Київ, 2013. – С. 357 : фот.

Шифр НБУВ: Вc55615/4